

Historični seminar 8

Uredila

Katarina Keber in

Luka Vidmar

Ljubljana 2010

HISTORIČNI SEMINAR 8

Uredniški odbor Katarina Keber, Katarina Šter, Luka Vidmar,
Mojca Žagar Karer

Znanstvena monografija je recenzirana.

Uredila Katarina Keber in Luka Vidmar

Jezikovni pregled

slovenskih delov besedila Luka Vidmar

Prevod in jezikovni pregled

angleških delov besedila DEKS, Luka Vidmar, Nada Grošelj

Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan

Založil Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera Picta d.o.o., Ljubljana

Naklada 120

Monografija je v elektronski obliki dostopna na
<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga>
ISBN elektronske izdaje: 978-961-254-216-0

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(082)

930.1(082)

HISTORIČNI seminar 8 / uredila Katarina Keber in Luka Vidmar. - Ljubljana :
Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010

ISBN 978-961-254-215-3

<https://doi.org/10.3986/9789612542160>

1. Keber, Katarina

252226048

© 2010, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

KAZALO

Predgovor	5
Foreword	7
Gregor Pobežin: <i>Prostor in čas pri Polibiju: Nekaj opazanj o časovno-prostorskih razmerjih ob branju odlomka o »vojni brez premirja« (Pol. 1.66–1.88)</i>	9
Matej Hriberšek: <i>Drobci o Pliniju (Crusta Pliniana)</i>	21
Bernard Bourdin: <i>La doctrine du droit divin des rois et des deux royaumes de Jacques VI d'Écosse - Ier d'Angleterre au service de la légitimité du pouvoir royal</i>	43
Janja Žitnik Serafin: <i>Nove potrditve starih pogledov: Louis Adamič</i>	63
Hubert Bergmann: <i>Slovensko v Slovarju bavarskih narečij v Avstriji (WBÖ) in v njegovem arhivu</i>	81
Armanda Hysa: <i>Ethnography in Communist Albania: Nationalist Discourse and Relations with History</i>	103
Matej Accetto: <i>Sodstvo in medetnični odnosi v nekdanji Jugoslaviji</i>	127
Carol Kersten: <i>Against the Grain: Rethinking Islam in an Inhospitable World</i>	151

Predgovor

Znanstvena monografija *Historični seminar 8* je osma v vrsti publikacij Historičnega seminarja ZRC SAZU – mednarodnega multidisciplinarnega ciklusa javnih predavanj, ki je namenjen predstavitvam novih, izvirnih in aktualnih dognanj na raznih področjih znanstvenega raziskovanja, še posebej v humanistiki in družboslovju. Razprave, zbrane v tej knjigi, so bile napisane na podlagi predavanj, ki so se v baročni Mali dvorani ZRC SAZU, nekdanjem salonu Cobenzlove palače na ljubljanskem Novem trgu, zvrstila v letih 2008 in 2009. *Historični seminar 8* v tradicionalnem duhu interdisciplinarnosti povezuje osem inovativnih avtorjev, ki izhajajo iz orbit obče zgodovine, klasične filologije, slavistike, antropologije, religiologije, etnologije, migracijskih študij in prava. Med njimi so tokrat štirje slovenski in štirje tuji raziskovalci – ti prihajajo iz Francije, Avstrije, Albanije in Nizozemske oz. Anglije.

Knjigo primerno uvajata razpravi klasičnih filologov, ki se ukvarjata z večno veljavno antično literaturo in modrostjo. **Gregor Pobežin** rekonstruira pojmovanje časa in prostora pri Polibiju, pri čemer argumentirano oporeka razširjeni domnevi, da je ta slavni grški historiograf zgodovino dojemal kot ciklični fenomen nujno ponavljajočih se dogodkov. **Matej Hriberšek** se na drugi strani ukvarja z znamenitim Rimljanom Plinijem Starejšim. V svojem prispevku natančno preverja dosedanja spoznanja o njegovem življenju in delu, na koncu pa predstavi še lastne dileme ob prevajanju Plinijevega monumentalnega enciklopedičnega dela *Naravoslovje*. *Historični seminar 8* zatem z razpravo francoskega zgodovinarja **Bernarda Bourdina** prestopi prag evropskega novega veka. Bourdin se namreč v okviru verskih in cerkveno-političnih razmer v Evropi s poudarkom na Škotski in Angliji 16. stoletja pazljivo posveti politično-religioznemu konceptu vladarske oblasti, t. i. »od Boga dani pravici kraljev«, kakor jo je udejanjal škotski in angleški kralj Jakob I.

Sledijo prispevki, ki se – čeprav z različnim pristopom – vsi lotevajo polpretekle zgodovine, s tem pa ne le neizogibno, temveč povsem načrtno odpirajo vprašanja, ki so za človeka in družbo bistvena še danes. To velja najprej za razpravo strokovnjakinje za migracije v Sloveniji **Janje Žitnik**

Serafin, ki analizira poglede slovenskega izseljenskega pisatelja Louisa Adamiča na identiteto, integracijo in asimilacijo ameriških priseljencev v obdobju med obema vojnoma. Avtorica pri tem prepričljivo dokaže relevantnost Adamičevih nazorov v današnjem svetu. Za Slovence je enako zanimiv prispevek avstrijskega slavista **Huberta Bergmanna**, ki obravnava prisotnost slovenščine v Slovarju bavarskih narečij v Avstriji in v njegovem arhivu, s tem pa epizode iz zgodovine njenega raziskovanja v srednjeevropskem prostoru. Avtor razbira doslej povsem neznane stike med slovenskim in nemškim jezikovno-kulturnim svetom v prvi polovici 20. stoletja.

Zadnji trije prispevki *Historičnega seminarja 8* segajo v obdobje od konca druge svetovne vojne do današnjih dni. Etnologinja **Armanda Hysa** razkriva pritisk marksistično-leninistične in nacionalistične ideologije na albansko etnografijo v času komunizma, pri čemer pokaže, kako močno je na razvoj vede na tem področju vplivala zgodovina Albanije. Aktualnost balkanske problematike izžareva tudi razprava pravnik **Mateja Accetta**, ki raziskuje vlogo sodstva pri urejanju medetničnih odnosov v nekdanji Jugoslaviji, s tem pa model vzdrževanja federalnega ravnovesja v večnacionalni državi. Razmišljanja svojih predhodnikov o iskanju človekove identitete v 20. stoletju nadaljuje in zaključuje razprava nizozemskega islamologa **Carroola Kerstena**, ki se ukvarja z enim največjih izzivov sodobnega sveta – z integracijo islama. Avtor predstavi premalo glasno in znano misel novejših zmernejših islamskih filozofov in teologov, ki so se pri gradnji mostu med civilizacijami spopadli tako s tradicionalističnimi in fundamentalističnimi interpretacijami muslimanske vere kakor tudi s sekularistično naravnano-stjo Zahoda. Vse razprave *Historičnega seminarja 8*, ta niz prepletajočih se zgodb, ki se kljub različnosti na trenutke znajdejo na presenetljivo sorodnih koordinatah, nas tako puščajo bogatejše za številna nova spoznanja, obenem pa nas znova potrjujejo v prepričanju, da je *historia res vitae magistra*.

Katarina Keber in Luka Vidmar

Foreword

The monograph *Historični seminar 8* (Historical Seminar 8) is the eighth consecutive volume of the ZRC SAZU Historical Seminar, an international multidisciplinary cycle of public talks dedicated to presenting new original and topical findings in various areas of research, especially the humanities and social sciences. The papers collected in this volume were written based on talks that took place in 2008 and 2009 in the baroque Little Hall of the ZRC SAZU, the former salon of Cobenzl Palace on Novi Trg. In its traditional interdisciplinary spirit, *Historični seminar 8* brings together eight innovative writers specializing in general history, classical philology, Slavic studies, anthropology, religious studies, ethnology, migration studies, and law. This time, they include four researchers from Slovenia and four researchers from other countries (France, Austria, Albania, and the Netherlands/England).

The volume begins with papers by two classical philologists dealing with the eternally applicable literature and wisdom of antiquity. **Gregor Pobežin** reconstructs Polybius' conception of time and space, in which he presents well-founded arguments to oppose the widespread assumption that this distinguished Greek historiographer perceived history as a cyclic phenomenon of inevitably repeating events. **Matej Hriberšek**, on the other hand, deals with an illustrious Roman, Pliny the Elder. In his paper, he verifies in great detail the findings on Pliny's life and work established to date, and concludes by presenting the thorny issues he faced when translating Pliny's monumental encyclopedic work *Naturalis Historia*. This is followed by a paper by French historian **Bernard Bourdin**, with which the volume steps across the threshold of the modern era in Europe. Within the context of religious and ecclesiastical-political conditions in Europe (with an emphasis on sixteenth-century Scotland and England), Bourdin carefully focuses on the political and religious concept of a ruler's authority – that is, the “divine right of kings” as enforced by King James VI of Scotland and I of England.

This is followed by papers that – although taking various approaches – all tackle recent history, thus not only inevitably, but also entirely intentionally addressing issues relevant to people and society today. This applies first of all to the paper by **Janja Žitnik Serafin**, a specialist in Slovenian migrations,

who analyzes the views of the Slovenian émigré writer Louis Adamic on the identity, integration, and assimilation of American immigrants during the interwar period. The author convincingly demonstrates the relevance of Adamic's views in today's world. Equally interesting to Slovenians is the paper by the Austrian Slavic specialist **Hubert Bergmann**, who examines the presence of Slovenian in the *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich* (Dictionary of Bavarian Dialects in Austria) and its archive, as well as episodes from the history of research on Slovenian in Central Europe. The author teases out contacts between the Slovenian and German linguistic and cultural environments in the first half of the twentieth century that have been completely unknown to date.

The last three papers discuss the time from the end of the Second World War to the present. Ethnologist **Armanda Hysa** reveals the pressure of Marxist-Leninist and national ideology on Albanian ethnography under communism, in which she shows how profoundly Albanian history affected the development of the discipline in this area. The topicality of Balkan issues also emanates from the paper by lawyer **Matej Accetto**, who studies the role of the judiciary in regulating interethnic relations in the former Yugoslavia, and thus the model of maintaining the federal balance in a multiethnic country. The impact of one's predecessors' perspectives on the search for human identity in the twentieth century continues and concludes in a paper by the Dutch specialist in Islamic studies **Carool Kersten**, who discusses one of the major challenges of the contemporary world: the integration of Islam. The author presents the overly soft-spoken and relatively unknown thought of recent, more moderately inclined Islamic philosophers and theologians that, in their endeavors to build a bridge between civilizations, have had to face both the traditionalist and fundamentalist interpretations of Islam as well as the secular orientation of the West. All of the papers in *Historični seminar 8*, this series of interconnected stories that despite their diversity occasionally end up along surprisingly similar coordinates, thus enrich us through a number of new findings, and at the same time confirm our belief that *historia* is truly a *vitae magistra*.

Katarina Keber and Luka Vidmar

Prostor in čas pri Polibiju: Nekaj opazanj o časovno-prostorskih razmerjih ob branju odlomka o »vojni brez premirja« (Pol. 1.66–1.88)

GREGOR POBEŽIN*

IZVLEČEK

Pričujoči članek, ki je nastal na podlagi predavanja v okviru »Historičnega seminarja« na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, polemizira s še vedno precej uveljavljenim mnenjem, da je Polibij »ciklični zgodovinpisec« oz. da zgodovino dojema kot ciklični fenomen nujno ponavljajočih se dogodkov in dejanj. Bistvena zadrega pri obravnavi avtorjevega odnosa do časa izhaja iz nesoglasja med časom kot »naravno« kategorijo in pripovednim časom. Na primeru odlomka 1.66–88 iz Polibijeve *Obče zgodovine* bomo skušali pokazati tudi, da neskladja med »pripovednim časom« in časom kot naravno kategorijo bistveno determinirajo geografski kriteriji.

KLJUČNE BESEDE

Polibij, Tukidid, Herodot, stvarni čas, pripovedni čas, kronologija, prostor

ABSTRACT

This paper, written as a sequel to the lecture presented at the Historical Seminar at the SAZU Scientific Research Center, questions the well-established idea that Polybius viewed history as a cyclic phenomenon – in other words, that certain historical occurrences are bound to happen again. This misconception arises largely from the fact that there is only limited concordance between his work's "natural chronology" or "real time" and narrative time. Analysis of chapters 1.66–88 of Polybius' *Universal History* also shows that discrepancies between these two categories were determined by geographical criteria.

KEY WORDS

Polybius, Thucydides, Herodotus, natural time, narrative time, chronology, space

V Platonovem dialogu z naslovom *Timaj* istoimenski protagonist, pita-gorejski filozof, med drugim razmišlja o času; čas mora biti merljiv s števili (ἀριθμὸς χρόνου). Ta merljivost se manifestira v krožnici »istega« (τὰυτόν) in »drugega« (θᾶτερον);¹ gibanje »istega« je urejeno in enotno, gibanje »drugega« pa je vsota gibanj sedmih krožnic, na katere je Bog – demiurg postavil

---

* Dr. Gregor Pobežin, Zelena pot 21, 1000 Ljubljana; gregor.pobezin@guest.arnes.si.

¹ Plato 36c.

sonce, luno in pet ostalih planetov.² O času torej Timaj razmišlja predvsem v povezavi s krožnico »drugega«, se pravi s sedmimi krožnicami sedmih nebesnih teles in z njihovim gibanjem po teh krožnicah. Čas, se dejansko izrazi Timaj, je gibanje sonca, lune in planetov.³

To razmišljanje je, tako se zdi, eden pomembnejših »krivcev« za idejo o cikličnem pojmovanju časa pri grških zgodovinarjih: »Tudi nastanek in propad civilizacij bi lahko sledila enakemu splošnemu ritmu. V zvezi s tem sta se tako Platon kakor Aristotel poigravala s privlačno in dramatično domnevo. Vsakih nekaj tisoč let se sonce, luna in planeti vrnejo v iste medsebojne lege in začnejo vnovič slediti istemu sosledju gibanj; podobno morda tudi v frekvenci političnih premen obstajajo določene periode, tako da cikel družbenih sprememb sledi gibanju vesolja. Če je temu tako, je pripomnil Aristotel, je tudi on sam živel že pred padcem Troje kakor tudi po njem; ko se bo namreč končal obrat kolesa usode, bo vnovič prišlo do trojanske vojne – in Troja bo vnovič padla.«⁴

Toda tudi grški filozofi si v pojmovanju časa nikakor niso edini: koncept cikličnega ali spiralnega časa v grški filozofiji ni univerzalen koncept in ravno Aristotelu, ki najbrž ni avtor razmišljanja o nujno ponavljajočem se padcu Troje,⁵ ne moremo pripisati cikličnega pojmovanja časa; tudi pri Aristotelu namreč najdemo jasno izraženo vertikalno pojmovanje časa: »Kakor je gibanje nenehno zaporeden proces, prav tako je nenehno zaporeden (proces) tudi čas ...«⁶ Čas je po Aristotelu merilo kakršnega koli gibanja – vsakega gibanja –, če je to gibanje, ki je zaporedno oz. diferencirano glede na *prej* in *pozneje*. Tako se preteklost in prihodnost jasno razlikujeta med sabo zaradi narave časa kot gibanja od *prej* k *pozneje*: obdobje desetih dni je sicer enako dolgo kakor drugo obdobje desetih dni, vendar se ti dve obdobji razlikujeta v tem, da je bilo eno prej in drugo pozneje.⁷ V določenem smislu se neki čas

² Id. 38c: ἐξ οὖν λόγου καὶ διανοίας θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γεννηθῆ χρόνος, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα, ἐπίκλην ἔχοντα πλανητά, εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν ἀριθμῶν χρόνου γέγονεν· σώματα δὲ αὐτῶν ἐκάστων ποιήσας ὁ θεὸς ἔθηκεν εἰς τὰς περιφορὰς ἅς ἢ θατέρου περιόδου ἦεν, ἑπτὰ οὐσας ὄντα.

³ Callahan, *Four Views of Time*, str. 20.

⁴ Toulmin, Goodwin, *The Discovery of Time*, str. 45–46: »Even the rise and fall of civilizations might perhaps conform to the same overall rhythm. In this connection, both Aristotle and Plato toyed with an attractive and sweeping hypothesis. Once every few thousand years, the Sun, Moon and planets returned to the same relative positions, and began to follow out again the same sequence of configurations; so perhaps the rhythm of political fortunes also had its own definite period, keeping the recurring cycles of social change in step with the motion of the Heavens. If that were so (Aristotle remarked) then he himself was living before the Fall of Troy quite as much as after it; since, when the wheel of fortune had turned through another cycle, the Trojan War would be re-enacted and Troy would fall again.«

⁵ Razmišljanje o padcu Troje najdemo v nepristnem delu z naslovom »Problemi« (gr. *Problēmata*) v pogl. 17.2, ki so ga sprva pripisovali Aristotelu.

⁶ Arist. 219b10: καὶ ὡσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ ὁ χρόνος ...

⁷ Callahan, *Four Views of Time*, str. 66.

sicer res lahko ponovi, kakor denimo pomlad ali poletje,⁸ ker se lahko ponovi tudi neko gibanje. Leta se torej »ponavljajo«, kolikor se ponavlja gibanje sonca – kolikor je to gibanje enako, so si enaka tudi posamezna leta, vendar se med seboj numerično razlikujejo v smislu prej in pozneje, ker je čas merilo gibanja po tem specifičnem kriteriju.⁹

V grški filozofiji torej grški zgodovinopisci niso dobili ustrezne, predvsem pa ne enotne podlage za pojmovanje časa, kar je seveda samo po sebi umevno: grški filozofi so prišli iz različnih šol, iz različnih krajev in so bili dejansko tudi krajevno-civilizacijsko do te mere determinirani ter diverzificirani, da niso mogli ustvariti enotnega pogleda na čas ali pa da so si njihovi pogledi – kakor v primeru Platona in Aristotela – polemično nasprotovali. Posledično tudi zgodovinopisci, ki so ravno tako prišli iz različnih okolij in ki so imeli različno kulturno-civilizacijsko podlago, niso mogli ustvarjati zgodovine kot manifestacije časovnega procesa po povsem enakih kriterijih, tem bolj, če pomislimo, da so se nekateri pisci zavestno odpovedovali praksi predhodnikov. Tako na primer Herodot zavestno prekinja s Hekatajevo zgodovinopisno paradigmo, Tukidid pa pozneje s Herodotovo, ki jo polemično imenuje »logografska«. Če že lahko postavimo teoretično (težko dokazljivo) izhodišče – vsaj za potrebe te razprave –, bi bilo smiselno trditi kvečjemu, da je na Polibija prej kakor katera druga vplivala razmeroma sveža Aristotelova časovna teorija.

V resnici je torej videti, da je ciklično pojmovanje časa v grški historiografiji, kolikor ga sploh kje moremo opažati, bolj kakor kaj drugega »nadgradnja« vektorskega oz. linearnega dojemanja časa,¹⁰ kar se zdi naravno: ljudje svoja izkustva nujno organizirajo v časovno urejenih sekvencah z začetkom, jedrom in koncem, ker jih tako tudi živijo,¹¹ čeprav je seveda res, da (zgodovinopisna) pripoved ni popoln posnetek stvarnosti, ki jo opisuje, in zato ni njen točen opis, temveč predelava.¹² Posledično seveda tudi urejenost začetka, jedra in konca v neki pripovedi morda ne ustreza dejanskemu zaporedju historičnih dogodkov, temveč je posledica umetniške obdelave,¹³ vendar zgolj v dispoziciji teh dogodkov; še vedno mora zgodovinopisna pripoved ohraniti pravo zaporedje teh dogodkov, tudi, če so v pripovednem zaporedju prerazporejena.¹⁴ To zadnje je seveda nujno: v problemsko orientiranem zgodovinopisju – in grško zgodovinopisje je vsaj pri nekaterih zgodovinopiscih dobilo prav ta format – mora avtor neki historični interval definirati časovno in prostorsko, poleg tega pa tudi problemsko, vsaj v zvezi z izbiro specifič-

---

⁸ Arist. 220b12.

⁹ Callahan, *Four Views of Time*, str. 66.

¹⁰ Marcus, *Time and the Sense of History*, str. 126.

¹¹ Carr, *Getting the Story Straight*, str. 198.

¹² Carr, *Narrative and the Real World*, str. 145.

¹³ Ricoeur, *Temps et récit*, str. 67.

¹⁴ Dray, *Narrative and Historical Realism*, str. 171.

nega predmeta pripovedi; posledično se seveda ne more izogniti določeni meri konceptualne (umetniške) obdelave.¹⁵ Kot tak se nam kaže ravno Polibij, pri katerem se srečamo z zelo intruzivnim pripovedovalcem – razlagalcem ubesedene stvarnosti:¹⁶ »Iz več vzrokov se mi zdi primerno, da se nekoliko zadržim pri opisu te vojne, in sicer tako, da jo v skladu z zasnovo dela predstavim prav na kratko in zgolj v poglavitnih točkah.«¹⁷

Medtem ko je torej mnenje o spiralni oz. cikličnočasovni zgodovino-pisni paradigmi ne le pri Polibiju, temveč tudi pri drugih grških zgodovino-pisnicah, sicer res mogoče utemeljiti na nekaterih njihovih »programskih« noticah, je ob že doslej povedanem nemogoče zagovarjati mnenje, da so npr. Platon, Aristotel in Polibij verjeli, da se bo zgodovina ponavljala v tisočletnih ciklikih.¹⁸

Po mnenju nekaterih naj bi bil že Herodot »ciklični zgodovinar«,¹⁹ vendar je ta trditev povsem nemogoča.²⁰ Herodot piše svojo zgodovino determinirano. Šele njegova revizija po prihodu v Grčijo je pomenila predelavo zgodovine v delo o perzijsko-grškem konfliktu. Ravno opis tega konflikta kot unikatnega dogodka – spopada med svobodnim, grškim svetom in svetom podložnikov orientalskega despota – onemogoča interpretacijo o ciklični zgodovini. O tem govori že Herodotovo videnje minevanja časa, podložnega nevidni sili, ki se zrcali v usodi dveh protagonistov, o katerih govori v epizodi precej apokrifne narave, tj. v epizodi o Krezu in Solonu. »Zgodba« o dveh posameznikih, ki sta si popolnoma nasprotna – eden se boji posledic pretirane *hybris*, drugi pa je dokaz delovanja nevidnih sil v posameznikovem življenju –, v ničemer ne potrjuje cikličnosti zgodovinskega časa. Ravno nasprotno: Herodotova zgodovina bralcu kaže, da je človeški razvoj vseskozi podrejen silam bogov. Pri opredeljevanju Herodotove časovne sistematike nas bega predvsem dejstvo, da zgodovino-pisec historične dogodke včasih podaja v dramatično različnih smereh, bodisi od preteklosti do sedanjosti ali obratno bodisi v sočasnih, paralelno obravnavanih segmentih; vsekakor se zdi povsem verjetna ugotovitev, da je takšna obravnava historičnega gradiva v skladu s pričakovanjem Grkov, da ima zgodovino-pisje določeno sociološko vrednost.²¹

Prav tako je za nas zanimiv Tukidid. Na prvi pogled se zdi smiselno

¹⁵ Furet, *From Narrative History*, str. 271.

¹⁶ Marincola, *Authority and Tradition*, str. 10.

¹⁷ Pol. I.65.6: ἐπὶ δὲ τὸν πόλεμον τοῦτον ἐπιστήσαι μὲν ἄξιον διὰ πλείους αἰτίας, ἐπὶ κεφαλαίου δὲ καὶ διὰ βραχέων αὐτοῦ ποιήσασθαι τὴν ἐξήγησιν κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν.

¹⁸ Young, *The Sociology of Time*, str. 206.

¹⁹ Reinhardt, *Vermächtnis der Antike*, str. 136: »Im Kreislauf realisiert sich die Koinzidenz des Unsichtbaren mit dem Sichtbaren.«

²⁰ Momigliano, *Time in Ancient Historiography*, str. 11.

²¹ Starr, *Historical and Philosophical Time*, str. 26s.

prav temu zgodovinarju pripisati ciklični historiografski koncept, ker je v eksordiju svojega dela zapisal njegovo namensko vodilo: »Pomanjkanje pravljičnih prvin v mojem delu za poslušalca najbrž ne bo posebej privlačno, a meni bo dovolj, če se bo zdelo koristno tistim, ki bodo hoteli jasno, natančno podobo preteklih dogodkov ali prihodnjih, ki se v skladu s človeško naravo morajo ponoviti v enaki ali podobni obliki.«²³ (1.22) Toda nekaj je v Tukididovi dikciji vendar ključnega pomena: izraz κατὰ τὸ ἀνθρώπινον – »glede na človeško naravo«. Podobni dogodki se torej – kakor je glede na človeško naravo tudi pričakovati – lahko ponovijo. Z ničimer pa zgodovinar ne sugerira, da se bo ponovila tudi peloponeška vojna kot taka, vključno z bitkami, govori ipd. Ravno nasprotno: v drugi knjigi ob opisu kuge jasno pove, kakšen je njegov pogled na to zadevo: simptome kuge bo opisal zato, da bi jih pozneje, ko se bo kuga morda ponovila, čim prej prepoznali (2.48). Opisovani historični dogodki so za bralca *exempla* tistega, kar bi se po vsej verjetnosti – ne pa zagotovo – lahko še kdaj v prihodnosti zgodilo.²³

V celoti je na mestu trditev, da je grško in rimsko zgodovino pisje v obravnavi časa prej linearno kakor pa ciklično, čeprav v nasprotju s krščansko zgodovino pisno tradicijo ne kaže proti določenemu definiranemu cilju oz. koncu, vendar pa jasno razlikuje med stvarno preteklostjo, ki je za nami, in neko prihodnostjo pred nami.²⁴ Eksemplaričnost obeh historiografskih tradicij se na vsebinskem nivoju pri mnogih avtorjih pogosto manifestira v izrazitih kronoloških nedoslednostih v skladu z zajemanjem smisla oz. bistva vsakokrat prisotnih zgodovinskih okoliščin.²⁵ Na zunajpripovedni ravni se ta eksemplaričnost manifestira v odkritem ocenjevanju predhodnih zgodovino piscev,²⁶ kar lahko vtis o linearnočasovni paradigmi rimskega in grškega zgodovino pisja kvečjemu utrdi. Poleg vsega tega nikakor ne moremo mimo ugotovitve, da je zgodovinski okvir mnogih zgodovinarjev – sploh pa Tukidida – bistveno prekratek, da bi ga sploh lahko preučevali v smislu linearne oz. ciklične časovne strukture.²⁷

V tem zadnjem oziru je seveda Polibij precej bolj hvaležno izhodišče za postulat cikličnočasovne narave grškega zgodovino pisja, čeprav se zdi, da pri teh intepretacijah manjka pomemben zadržek: dejstvo, da se je Grk kot zgodovinar ukvarjal z rimsko zgodovino in se je kot zgodovino pisec »oblikoval« v rimskem okolju, ne more biti nepomembno.²⁸ Rimski historiografska

²² Thuc. 1.22: καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθᾶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αἰθῆς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιοῦτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. (Prev. G. P.)

²³ Starr, *Historical and Philosophical Time*, str. 27.

²⁴ Id., str. 28.

²⁵ Small, *Time in Space*, str. 563.

²⁶ Walbank, *Polemic in Polybius*, str. 1.

²⁷ Momigliano, *Greek Historiography*, str. 8.

²⁸ Marincola, *Authority and Tradition*, str. 192ss.

tradicija izhaja iz popolnoma drugačnih zametkov kakor grška in tudi iz izrazito kroniškega časovnega pojmovanja. Izvirno rimsko zgodovinopisje, ki ga je Polibij uporabljal kot enega temeljnih virov, je analistično – torej linearno.

Interpretacijo, da pripada Polibij cikličnemu historiografskemu principu, omogoča zlasti njegov politični model, ki ga najdemo v okrnjeni 6. knjigi in ki se popularno imenuje *anakyklosis*:

»Najprej samodejno, po naravnem vrstnem redu, nastane monarhija; iz te se potem z izpopolnjevanjem in odpravljanjem pomanjkljivosti razvije kraljevina. Ko se ta sprevrže v svojo sorodno, slabšo obliko, namreč tiranijo, sledi odprava teh dveh sistemov, ki ju nadomesti aristokracija. Ta se zopet po svoji naravi mora sprevreči v oligarhijo, in ko se razsrjeno ljudstvo dvigne proti krivicam vladajočega sloja, se rodi demokracija. Iz te pa mora ob razpuščenosti in brezvladju sčasoma kot zadnja nastati ohlokracija. [...] Le tisti, ki ve, kako nastane vsaka posamezna oblika, bo znal prepoznati tudi njen razvoj, vrhunec, spremembe in zaton – in znal bo oceniti, kdaj, kako in kje bo do tega ciklusa zopet prišlo.«²⁹

Ciklus je jasen in Polibij ga *per partes* tudi razlaga. Vendar pa je celoten odlomek v bistvu zastranitev, katere povezava s preostalim delom – vsekakor z razlago ustav Rima in Kartagine, ki sledi – ni očitna na prvi pogled. Na splošno bi lahko uveljavljali razlago, da se v določenem trenutku vsi ljudje znajdejo v istih (ustavnih) okoliščinah. Obenem Polibij sam spodbija to razlago s trditvijo: »Ker je Kartagina prej dosegla višek moči in blagostanja, je takrat (v času Hanibala, op. avt.) že začela propadati, medtem ko je Rim, vsaj kar zadeva ustavo, takrat dosegel svoj vrhunec.«³⁰

Problem kroženja ustavnih ureditev je, da se do Polibijevega obdobja ta ciklus še ni na novo začel. Naravnost problematično je tudi stališče, da pomeni mešana oz. kombinirana ustava, ki jo Polibij opaza v Rimu, konec koruptivne deviacije, ki je možna v drugih ustavnih ureditvah, in sicer za daljši čas, če že ne kar za vedno, to pa povsem podre koncept kroženja ustavnih ureditev – in posledično ciklične zgodovine.

Koncept kroženja ustavnih ureditev je zanimiv, ker nam zgodovinarja približa kot politika in ker nam daje vedeti, da se je zgledoval po filozofiji, na

²⁹ Pol. 6.3.7–12: πρώτη μὲν οὖν ἀκατασκευῶς καὶ φυσικῶς συνίσταται μοναρχία, ταύτη δ' ἔπεται καὶ ἐκ ταύτης γεννᾶται μετὰ κατασκευῆς καὶ διορθώσεως βασιλεία. μεταβαλλούσης δὲ ταύτης εἰς τὰ συμφυῆ κακά, λέγω δ' εἰς τυραννίδ', αὐθις ἐκ τῆς τούτων καταλύσεως ἀριστοκρατία φύεται. καὶ μὴν ταύτης εἰς ὀλιγαρχίαν ἐκτραπέισης κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ πλείθους ὀργῆ μετελθόντος τὰς τῶν προεστώτων ἀδικίας, γεννᾶται δῆμος. ἐκ δὲ τῆς τούτου πάλιν ὕβρεως καὶ παρανομίας ἀποπληροῦνται σὺν χρόνῳ ὀχλοκρατία. [...] ὁ γὰρ συνιδῶν ἕκαστον αὐτῶν ὡς φύεται, μόνος ἂν οὗτος δύναιτο συνιδεῖν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν μεταβολὴν ἐκάστων καὶ τὸ τέλος, τότε καὶ πῶς καὶ ποῦ καταντήσῃ πάλιν. (Prev. G. P.)

³⁰ Pol. 6.51.5: καθ' ὅσον γὰρ ἡ Καρχηδονίων πρότερον ἴσχυε καὶ πρότερον εὐτύχει τῆς Ῥωμαίων, κατὰ τοσοῦτον ἡ μὲν Καρχηδῶν ἤδη τότε παρήκμαζεν, ἡ δὲ Ῥώμη μάλιστα τότε εἶχε τὴν ἀκμὴν κατὰ γὰρ τὴν τῆς πολιτείας σύστασιν. (Prev. G. P.)

svojo zgodovino pa je v bistvu sploh ni mogel aplicirati. Zgodovinar Polibij se, če se smemo tako izraziti, pri pisanju zgodovine ni kaj dosti zgledeval po političnem teoretiku Polibiju; njegovo delo v obdelavi historičnega gradiva v ničemer ne kaže na dojemanje zgodovine kot ciklične strukture, prej nasprotno: na to kaže jasno urejena struktura olimpijad (vprašanje je sicer, v kolikšni meri se te strukture drži sam avtor in v kolikšni meri je konsistentna),³¹ ki jo prekinjajo časovni ekskurzi v preteklost, ti pa so izrazito v funkciji razlaganja kontemporalne zgodovine.³² To se vsekakor zdi skladno s postulatoma, da gre za »linearnega zgodovinopisca«, pri katerem je seganje v različna starejša obdobja v funkciji razlage kontemporalne zgodovine.

Dejstvo, da piše Polibij zgodovino rimskega imperija, dela njegovo zgodovino »občo« – Polibij prostorsko tako rekoč ni več omejen, dogodkom pa sledi na geografsko komaj obvladljivem prostoru. Posledično je tudi njegov geografski sistem, če mu smemo tako reči, zapleten in težko dojemljiv, vendar dokaj dosleden. Dogodke je obravnaval tako rekoč »v smeri urinega kazalca«, najprej dogodke v Italiji (skupaj s Sicilijo, Hispanijo in S Afriko), nato je nadaljeval v Grčiji, za tem v Aziji in zaključil z Egiptom. Vendar je to zgolj načelna smer obravnave dogodkov v daljšem časovnem obdobju olimpijade, ki ga avtor pogosto žrtvuje za potrebe razlage historičnih dogajanj. Pomembno izhodišče te razprave je, da nam »Polibijeva geografija« lahko pomaga tudi k dojetanju njegove zgodovinopisne tehnike kot izrazito kavzalne.

Poglejmo na primeru opisa kartažanske vojne z najemniki, ki jo Polibij imenuje »vojna brez premirja« (*ἄσπονδον πόλεμον*), 241–237 pr. Kr. Gre sicer za opis iz prve knjige, v kateri se je Polibij brez dvoma naslanjal na eksterne vire, tj. na Filina iz Agrigenta in Fabija Piktora. Oba pisca v didaktičnem smislu kritizira v 14. in 15. poglavju prve knjige, kjer jima očita, da se jima je zgodilo »to, kar se zgodi zaljubljenecem« – da so ju namreč pri delu ovirala čustva.

Obnova vojne je takšna. Leta 241 pr. Kr. so Kartažani, ki so jih Rimljani porazili v prvi punski vojni, naleteli na resne težave: zapletli so se v naporno vojno z nekdanjimi najemniki, ki so jih s Sicilije umaknili v Afriko. Najemniki so se začeli upirati zaradi zamud pri plačilu in so zoper Kartažane zanetili upor pri Libijcih. Pod poveljstvom sposobnega Libijca Mathosa in Kampanijca Spendija jim je uspelo celo blokirati samo Kartagino ter ogroziti punsko državo. Kartažanom je šele s pomočjo Rimljanov in po tem, ko so za vrhovnega poveljnika imenovali Hamilkarja, uspelo zadušiti ta krvavi upor.

Polibijev opis je sicer natančen, vendar mu je težko slediti predvsem

³¹ O tem gl. temeljno delo Pédech, *La méthode historique de Polybe*, v zadnjem času pa polemično razpravo Errington, *The Chronology of Polybius' Histories*.

³² Marincola, *Authority and Tradition*, str. 99.

zaradi nejasne oz. »nenaravne« kronologije; opis »vojne brez premirja« je klasičen primer pripovedne kronologije, ki v sosledju sicer ne sledi naravni kronologiji, vendar je v resnici ne poruši. Tu moramo »prišteti« tudi Polibijevo pripombo, da je razumevanje te vojne »nujno, da na podlagi takratnih dogodkov spoznamo in razumemo vzroke, zaradi katerih je prišlo med Rimljani in Kartazani do Hanibalove vojne«. ³³ (1.65)

Problematičen je že natančen kronološki okvir, ki nima ne jasnega začetka ne konca. Kdaj točno je do vojne prišlo? Za ta podatek moramo seči na konec opisa: vojna je trajala »tri leta in kakšne štiri mesece« (τρία μὲν οὖν ἔτη καὶ τέτταράς που μῆνας ἐπολέμησαν οἱ μισθοφόροι πρὸς τοὺς Καρχηδονίους πόλεμον), takoj zatem pa so Kartazani Hamilkarja poslali v Hispanijo, kar izvemo šele v drugi knjigi (2.1.5: Καρχηδόνιοι γὰρ ὡς θᾶττον κατεστήσαντο τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, εὐθέως Ἀμίλκαν ἐξαπέστειλλον). Hamilkar je tam preživel skoraj devet let (2.1.7: διατρίψας δ' ἐν τοῖς τόποις τούτοις ἔτη σχεδὸν ἑννέα καὶ πολλοὺς μὲν πολέμῳ), umrl pa je deset let pred začetkom druge punske vojne (3.10.7: Ὅτι δ' Ἀμίλκας πλείστα μὲν συνεβάλετο πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ δευτέρου πολέμου, καίπερ τετελευτηκῶς ἔτεσι δέκα πρότερον τῆς καταρχῆς αὐτοῦ), tj. v začetku l. 218. Po teh izračunih se je lahko »vojna brez premirja« začela pozno leta 241 (1.65–72).

Kronologija:³⁴

Vsebina	Poglavje	Prizorišče dogajanja	Čas
preliminarni opisi	1.66–69	Sicilija, Kartagina	od poletja 241
upor najemnikov in Libijcev	1.70	Sika, Tunes	pozno 241
zastranitev: vojaške navade Kartazanov, Hanon	1.71–72		
obleganje Hipakritov in Utike	1.73	Utika	
zastranitev: geografski opis Kartagine	1.73.4		
Hanonove neuspešne operacije pri Utiki	1.74	Utika	zgodaj 240
Kartazani aretirajo rimske trgovce – posredovanje Rimljanov	1.83	kart. država	zgodaj 240
Hamilkar izvoljen za generala, bitka pri Bagradu	1.75–76	kart. država	sredi 240
Hamilkar nadaljuje z operacijami; zavezništvo z Narvom, poraz Spendija in Avtarita, ki se rešita z begom	1.77–78	kart. država	konec 240

³³ Pol. 1.65.8: τὸ δὲ μέγιστον, τὰς αἰτίας ἐκ τῶν ἐν ἐκείνοις τοῖς καιροῖς πεπραγμένων κατανοήσειεν, δὲ ἄς ὁ κατ' Ἀνίβαν συνέστη Ῥωμαίοις καὶ Καρχηδονίοις πόλεμος. (Prev. G. P.)

³⁴ Prim. Hoyos, Towards a Chronology of the "Truceless War".

Vsebina	Poglavje	Prizorišče dogajanja	Čas
upor najemnikov na Sardiniji	1.79	Sardinija	jesen/zima 240
v času upora Matos, Spendij in Avtarit pod pretvezo (pismo s Sardinije) pokončajo kartažanske ujetnike in poveljnika Geskona (po porazu proti Hamilkarju)*	1.79–80	kart. država	konec 240
Rimljani odklonijo vabilo Sardincev**	1.83	Sardinija, Rim	pomlad 239
neuspešna ekspedicija Kartažanov na Sardinijo (Hanon)	1.79	Sardinija	pomlad 239
združitev Hamilkarjeve in Hanonove vojske, neenotno vodstvo***	1.82	kart. država	zgodaj 239****
uporniki oblegajo Kartagino (1.82), pomoč Sicilije in Rima	1.82–83	Kartagina	poleti 239
Hamilkar in Hanibal pritisneta na oblegovalce Kartagine	1.84	Kartagina	poleti/jeseni 239
uporniki opustijo obleganje Kartagine	1.84	Kartagina	konec 239
Hamilkarjeve operacije v zaledju, poraz upornikov pri Žagi	1.84–85	Libija, Tunes, Kartagina	
poraz Hanibala pri Kartagini	1.85	Kartagina	konec 239/ začetek 238
Hanon in Hamilkar spravljena; poslednji spopad in zmaga Kartažanov	1.86–87		pozno 238
Rimljani z ekspedicijo na Sardinijo sprožijo spor glede otoka	1.88		pomlad 237

* zastranitev: Hamilkarjev odziv na usmrtitve, moralističen vložek (1.81–82)

** v istem času pa zavrnejo tudi Utiko, v kateri vladajo nemiri

*** v istem času: upor Hipakritov in Utičanov, motena oskrba iz Emporija (1.82)

**** osenčena mesta opozarjajo na diskrepanco med časovnim in pripovednim zaporedjem

Kronologijo celotnega opisa bi lahko na prvi pogled označili kot približno in nenatančno, ker pogosto manjkajo jasne geografske smernice; v geografiji odlomka ni nobene natančne topografije, najbolj pomembno pa je to, da so v časovnem smislu povsod uporabljeni približki: *približno v istem času, okoli, okrog ...* Opis je sicer konsistenten in notranje povezan, povsem novo in sveže pa je, da Polibij vsa »tri leta in približno štiri mesece« poveže v

opis brez ene same omembe letnega časa (in olimpijade), kar je v precejšnjem kontrastu s prakso predhodnikov, pa tudi v kontrastu z lastno prakso.

Kar nedvoumno ugotavljamo, je občasno preskakovanje v času naprej in nazaj, ki ne sledi stvarni kronologiji: zlasti je to opazno pri obravnavanju sočasnih dogodkov v začetku leta 239 v kartažanski državi in na Sardiniji. V tem primeru pripovedovalec skače v prostoru, ker obravnava geografsko pogojene informacije, med katerimi skuša vzpostaviti vzročno povezavo. Pomemben kavzalni orientir v pripovedi, ki ne sovпада z naravno kronologijo, so tudi odnosi med Rimom in Kartagino (1.83: Kartažani aretirajo rimske trgovce – posredovanje Rimljanov) v zgodnji fazi vojne.

Odsotnost jasnega kronološkega okvira in časovno-prostorska »cicka-kasta« tehnika jasno kažeta na prizadevanje za čim tesnejšo vzročno povezavo med posameznimi dogodki, za katero mora avtor žrtvovati najprej naravno kronologijo, nato pa še zaključeno prostorsko orientacijo. Vendar omenjeni način za pripoved nima druge posledice kakor to, da je bralec povsem osredotočen na sporočilnost odlomka – razloge za poznejše konflikte med Kartagino in Rimom –, ta pa zelo premočrtno (linearno) vodi od dogodkov v oddaljeni preteklosti k dogodkom v opisovani neposredni preteklosti.

Literatura

- Callahan, John F.: *Four Views of Time in Ancient Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1948.
- Carr, David: Getting the Story Straight. Narrative and Historical Knowledge. *The History and Narrative Reader* (ur. Geoffrey Roberts). London, New York: Routledge, 2001, str. 197–208.
- Carr, David: Narrative and the Real World. An Argument for Continuity. *The History and Narrative Reader* (ur. Geoffrey Roberts). London, New York: Routledge, 2001, str. 143–156.
- Dray, William H.: Narrative and Historical Realism. *The History and Narrative Reader* (ur. Geoffrey Roberts). London, New York: Routledge, 2001, str. 157–180.
- Errington, R. Malcolm: The Chronology of Polybius' Histories, Books I and II. *The Journal of Roman Studies*, 57/1, 1967, str. 96–108.
- Furet, Francois: From Narrative History to Problem Oriented History. *The History and Narrative Reader* (ur. Geoffrey Roberts). London, New York: Routledge, 2001, str. 269–280.
- Hoyos, Dexter: Towards a Chronology of the "Truceless War", 241–237 B.C. *Rheinisches Museum für Philologie*, 143, 2000, str. 369–380.
- Marcus, John T.: Time and the Sense of History: West and East. *Comparative Studies in Society and History*, 3/2, 1961, str. 123–139.

- Marincola, John: *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Momigliano, Arnaldo: Time in Ancient Historiography. *History and Theory*, 6 (History and the Concept of Time), 1966, str. 1–23.
- Momigliano, Arnaldo: Greek Historiography. *History and Theory*, 17/1, 1978, str. 1–28.
- Pédech, Paul: *La méthode historique de Polybe*. Paris: Collection d'études anciennes, 1964.
- Reinhadt, Karl: *Vermächtnis der Antike: gesammelte Essays zur Philosophie und Geschichtsschreibung*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1989.
- Ricoeur, Paul: *Temps et récit*, I. Paris: Éditions du Seuil, 1983.
- Small, Jocelyn Penny: Time in Space: Narrative in Classical Art. *The Art Bulletin*, 81/4, 1999, str. 562–575.
- Starr, Chester G.: Historical and Philosophical Time. *History and Theory*, 6 (History and the Concept of Time), 1966, str. 24–35.
- Toulmin, Stephen in June Goodwin: *The Discovery of Time*. Chicago: Chicago University Press, 1977.
- Walbank, Frank W.: Polemic in Polybius. *The Journal of Roman Studies*, 52, 1962, str. 1–12.
- Young, Peter: The Sociology of Time: Histories and Historians in the Cultures of the West and of China. *Leonardo*, 9/3, 1976, str. 205–208.

**Time and Space in Polybius:
Some Observations on the Time-Space Ratio in the Episode
on “The War Without a Truce” (Pol. 1.66–1.88)**

Summary

This paper takes issue with the still-popular theory that Polybius' *Universal History*, much like the works of some other Greek historians, represents a model of “cyclic history.” There are indications that Polybius treated some historical phenomena as cyclic, namely the types of constitutions. However, comparing this theory to the Aristotelian view of time as a distinctly successive phenomenon rather than a cyclic one, and given the fact that Polybius only theorized about a cycle of constitutions that by his time had never repeated itself, gives us adequate grounds to question the theory that Polybius was a “cyclic historian.” Analysis of his record of the “Truceless War” (Pol. 1.66–1.88) between Carthage and its former mercenaries shows that the historian dealt with specific historical material using a “zigzag” technique, which served to point to a causal connection between certain historical facts.

Using this technique, which seems primarily linear, Polybius could thus use this analysis to elucidate later sections of his work.

Drobci o Pliniju (Crusta Pliniana)

MATEJ HRIBERŠEK*

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek je pregledna sinteza nekaterih vidikov Plinijevega življenja in dela, s katerimi se še vedno ukvarjajo sodobni raziskovalci. Obravnava zlasti probleme datacije, vprašanje utemeljenosti dosedanjih spoznanj o Plinijevem življenju in delu ter razkriva nekaj dilem ob prevajanju njegovega *Naravoslovja*.

KLJUČNE BESEDE

latinščina, Plinij Starejši, *Naravoslovje*, srebrna latinščina

ABSTRACT

The paper surveys some aspects of Pliny the Elder's life and work, which are still being scrutinised in contemporary scholarship. In addition to focusing on the problems of datation and the validity of the conclusions drawn so far about Pliny's life and work, it reveals some dilemmas encountered in translating his *Natural History*.

KEY WORDS

Latin language, Pliny the Elder, *Natural history*, Silver Latin

Družina Plinij(c)ev

Gaj Plinij Sekund »Starejši« se je rodil v času vladavine cesarja Tiberija konec leta 23 ali v začetku l. 24 po Kr. Njegov rojstni kraj je bil Novi Komum (danes Como), majhno mesto v Transpadanski Galiji ob Larijskem jezeru (*lacus Larius*, danes Lago di Como), ki mu je dal l. 59 pr. Kr. dokončno podoba Cezar, ko je ob nemirih alpskih plemen v skladu z Vatinijevim zakonom (*lex Vatinia*)¹ utrdil področje severne Italije in tu naselil novih 5000 naseljenecv; takrat je mesto dobilo tudi ime: *Novum Comum*.² Edina pričevanja

---

* Asist. dr. Matej Hriberšek, Oddelek za klasično filologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; matej.hribersek@guest.arnes.si.

¹ Publij Vatiniij je v času prvega triumvirata kot tribun pomagal Cezarju pri izglasovanju nekaterih zakonskih predlogov. Prim. *The Oxford Classical Dictionary*, str. 852, 1583.

² Gl. Chilver, *Cisalpine Gaul*, str. 106–112. O tem poroča tudi Svetonij (*Divus Iulius* 28): *re[t]ulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novum Comum deduxisset, civitas adimeretur*.

o Plinijevi, nedvomno bogati družini, ki je bila v domačem municipalnem okolju med vodilnimi, imela pa je tudi precej posestev in podeželskih pristav v okolici Larijskega jezera, so ohranjeni napisi.³ Od Plinijevih sorodnikov poznamo bolje le njegovo sestro Plinijo; ta se je poročila z Lucijem Cecilijem Sekundom (*L. Caecilius Secundus*), ki je bil po rodu prav tako iz mesta Novi Komum. Ker pa je Plinija kmalu ovdovela, je Plinij, ki je bil neporočen in brez otrok, prevzel skrb zanjo in za njenega sina (61–ok. 112 po Kr.), ki ga je tudi posinovil (mladenič je prevzel uјčevo ime: Gaj Plinij Cecilij Sekund (*C. Plinius Caecilius Secundus*) Mlajši).⁴

Plinijevi pokrovitelji

Kot svobodnorojenemu je bila Pliniju odprta pot do stanu vitezov, ki so zasedali vidna mesta ne le v vojaških enotah, ampak tudi v državni upravi.⁵ V Rim, ki je takrat postajal mesto vse večjih ekstremov,⁶ je Plinij menda prišel v času cesarja Kaligule. Njegovo izobrazbeno pot je usmerjal državnik in literat Pomponij Sekund,⁷ ki je bil verjetno tudi Plinijev patron; ta naj bi ga v prvih letih vladavine cesarja Klavdija (vladal 41–54) tudi vpeljal v kroge visoke rimske družbe, čeprav trdnih dokazov za to ni. Pod njegovim mentorstvom se je temeljito poglobljaj zlasti v retoriko, pod vplivom Pomponijevega prijatelja stoika Tita Klodija Trazea Peta (*T. Clodius Thræsea Paetus*) in Aneja Seneke Mlajšega pa se je posvetil študiju filozofije, še zlasti stoiške.⁸

³ Gl. CIL V 5262; V 5263; V 5667; XI 5272 idr.

⁴ Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, str. 656–657; Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 271–273; König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 9–11; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 23–30.

⁵ Reynolds, *The Elder Pliny and his Times*, str. 1; Beagon, *Roman Nature*, str. 6–14 (gl. tudi tam navedeno literaturo); Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, str. 768–769 (gl. tudi tam navedeno literaturo); Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 272–273.

⁶ Vzrok za to so bile vse očitnejše razlike med bogataši in reveži. Gl. Bandinelli, *Rome, the Centre of Power*, str. 132 in nasl.; Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 232 in nasl.

⁷ Rimski državnik in literat (tragiški pesnik), konzul l. 44, l. 59 legat v Germaniji, prijatelj Plinija Starejšega (prim. Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5). Cesar Klavdij ga je za njegove vojaške uspehe nagradil s pravico do trumfa. Kot tragiškega pesnika ga hvali Kvintilijan (*Vzgoja govornika* 10, 1, 98): »Med temi, ki sem jih sam poznal, daleč prednjači Pomponij Sekund, za katerega so nekateri iz starejše generacije menili, da je premalo tragičen, priznavali pa so mu, da ga odlikujeta izobraženost in uglajenost.« Prim. tudi Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, str. 475–477.

⁸ Prim. Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 272–273; Healy, *The Language and Style of Pliny the Elder*, str. 13–18 (in tam navedeno literaturo); Beagon, *Roman Nature*, str. 2.

Vojaška kariera

Svoj *cursus honorum* je nadaljeval v vojski, v t. i. »viteških enotah« (*militiae equestres*; vpeljane so bile v času cesarja Klavdija), v katerih so vitezi služili desetletni vojaški rok. Vojaško kariero je začel v Zgornji Germaniji (*Germania superior*) kot poveljnik kohorte (*praefectus cohortis*) trakijskih pomožnih enot. Kmalu je napredoval v čin vojaškega tribuna (*tribunus militum*), povzpel pa se je vse do stopnje poveljnika vojaškega krila (*praefectus alae*).⁹ V Germaniji je sodeloval v treh obsežnejših operacijah:¹⁰ l. 47 se je udeležil pohoda Gneja Domicija Korbulona v Spodnjo Germanijo proti germanskemu plemenu Havki,¹¹ v letih 50–51 je sodeloval v odpravi proti Hatom¹² v Zgornjo Germanijo (Plinij je vodil konjeniški oddelek Batavov), prav tako pa se je udeležil odprave v Spodnjo Germanijo kot prijatelj Vespazijanovega sina, prihodnjega cesarja Tita. Dokazi za Plinijevo navzočnost v Germaniji so tudi materialni.¹³ Dokazov za domnevo, da je bil celo poveljnik legijskega tabora, ni. V tem obdobju je začel tudi pisati; napisal je svoje najzgodnejše (neohranjeno) delo *O uporabi kopja kot konjeniškega orožja* (*De iaculatione equestri liber unus*), začel pa je pripravljati še oris vojn med Rimljani in Germani z naslovom *Vojne z Germani* (*Bellorum Germaniae libri XX*).¹⁴ Glede na podatke, ki jih najdemo pri njem samem, je bil l. 52 krajši čas znova v Rimu, nato pa se je vrnil v Germanijo.¹⁵ Kdaj se je vrnil v Rim, ni znano; različni avtorji navajajo več možnih letnic med letoma 52 in 59. Po vrnitvi se je nameraval ukvarjati s pravom; vendar pa je obdobje

⁹ Prim. König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 12; Sallmann, Plinius [I] P. Secundus, str. 1135.

¹⁰ Za natančnejši oris in vire gl. Syme, *The Roman Papers*, 2, str. 742–773; Reynolds, *The Elder Pliny and his Times*, str. 1–10.

¹¹ Gl. Tacit, *Anali* 11, 18–22; Kasij Dion, *Rimska zgodovina* 60, 30, 4–6. Havki (tudi Kavki, lat. *Chauci*) so živeli na področju med rekama Ems in Elba vzhodno in zahodno od reke Vezeze, ki jih je delila na male (*minores*) in velike (*maiores*) Havke. Dejstvo, da je Plinij Havke poznal, dokazuje tudi njihov oris v Naravoslovju 16, 2–6. Za Korbulona in njegova poročila gl. *Naravoslovje* 2, 180; 5, 83; 6, 23.

¹² Gl. Tacit, *Anali*, 12, 27 in nasl. Hati oz. Kati (lat. *Chatti, Catti, Catthi*) so živeli na ozemlju današnjih nemških pokrajin Hessen in Thüringen.

¹³ Potrjuje jo fragmentarni napis, vgraviran na konjsko naprsno okrasje (*phalerae*), najden v kraju *Castra Vetera* (danes Birten pri Xantenu) (gl. CIL XIII 10026, 22): PLINIO PRAEF. [ECTO] EQ.[UITUM] »Pliniju, prefektu konjenikov«; datirajo ga v poznejša leta njegovega službovanja v Germaniji. Prim. Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 274; Sallmann, *Plinius [I] P. Secundus*, str. 1135; König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 12; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 5.

¹⁴ Prim. Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, str. 780–783; Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 284–299; Sallmann, *Plinius [I] P. Secundus*, str. 1136–1138; König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 14–18; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 31–35.

¹⁵ Gl. *Naravoslovje* 33, 63; 36, 124; 2, 180; prim. tudi Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5, 7.

vladavine cesarja Nerona (vladal 54–68), do katerega je bil zelo kritičen,¹⁶ preživel povsem umaknjen v ozadje. Dobro je presodil razmere, nastale pod Neronovo oblastjo, in se tako izognil usodi številnih plemičev in vitezov, ki so postali žrtve cesarjeve strahovlade bodisi kot udeleženci v zarotah (zlasti Pizonovi zaroti l. 65) bodisi brez slehernega vzroka zgolj zaradi njegovih sumničenj ali osebnih kapric. V tem obdobju se je posvečal predvsem pisanju slovničnih del.¹⁷ V nemirnem letu štirih cesarjev, ki je sledilo Neronovi smrti, je stopil na Vespazijanovo stran. Po njegovem prevzemu cesarske oblasti se je Plinijeva kariera začela ponovno vzpenjati: postal je Vespazijanov svetovalec in zaupnik.¹⁸

Prokurature

Če so se vitezi v času svoje vojaške službe posebej izkazali, so bili nagrajeni s pomembnimi upravnimi službami: navadno so postali prokuratorji. Plinij je to funkcijo opravljal večkrat. Prvo potrditev najdemo v Svetonijevem *Plinijevem življenjepisu*, ki navaja, da »je z največjo možno integriteto zaporedoma opravljal več izjemno uspešnih prokuratur«.¹⁹ O tem, koliko jih je dejansko bilo, med raziskovalci ni enotnega mnenja. Najbolj sprejeta je domneva o štirih prokuraturah: v Tarakonski Hispaniji (*Hispania Tarraconensis*), v Afriki (*Africa proconsularis*), v Narbonski Galiji (*Gallia Narbonensis*) in Belgijski Galiji (*Gallia Belgica*).²⁰ Dokaze o prokuraturah v Afriki, Narbonski Galiji in Belgijski Galiji najdemo samo pri Pliniju v *Naravoslovju*; drugih potrdil zanje ni, tako da ni nujno, da je bil v teh provincah dejaven kot rimski upravitelj, ampak je možno tudi, da je našteje province zgolj prepotoval ali – kar je pogosta domneva raziskovalcev – da je deloval v njih kot podupravitelj (*subprocurator*). Tudi glede datacij ni enotnega mnenja; navedene letnice so

¹⁶ Zanj odkrito pove, da »je bil ves čas svojega principata sovražnik človeškega rodu« (*Naravoslovje* 7, 45), graja pa tudi njegovo ekstravaganco (*Naravoslovje* 35, 51; 37, 50).

¹⁷ Gl. op. 14 in della Casa, *Plinio grammatico*, passim. Prim. tudi Maxwell-Stuart, *Studies in the Career of Pliny the Elder*; v svoji doktorski disertaciji ponuja alternativni prikaz, kako naj bi potekala Plinijeva vojaška kariera od l. 53 vse do l. 65.

¹⁸ Gl. Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5, 7; 3, 5, 9; Svetonij, *Vespazijan* 4.

¹⁹ ... *procurationes quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit*. Od omenjenega Svetonijevega dela (*Vita Plinii Secundi*) je ohranjena le peščica fragmentov.

²⁰ Syme, *The Roman Papers*, str. 208–218; Reynolds, *The Elder Pliny and his Times*, str. 8; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 7–22; Murphy, *Pliny the Elder's Natural History*, str. 2–6. Med razpravami, ki se ukvarjajo s Plinijevo kariero (*cursus honorum*) je daleč najtemeljitejša Symova, vendar pa tudi ta kljub izjemno natančni analizi ter obravnavi vseh zgodovinskih okoliščin in virov, tako materialnih kakor tudi pisnih, ne dokaže neizpodbitno vseh Plinijevih prokuratur. Glavni vir, na katerega se avtorji opirajo, je *Naravoslovje* s tam navedenimi podatki.

zgolj približne, opirajo pa se na poročila o dogodkih in fenomenih, ki jim je bil Plinij sam priča in jih je popisal v *Naravoslovju*.²¹

a) Prokuratura v Tarakonski Hispaniji je edina, ki jo je mogoče datumsko dokazati. Tu je Plinij deloval v obdobju 72–74 po Kr. kot cesarski finančni zastopnik, zadolžen za nadzor cesarskih prihodkov in odhodkov (upravitelj province je bil Licinij Larcij).²² Njegovo navzočnost v Hispaniji dokazujejo nekateri opisi v *Naravoslovju*, ki s svojo natančnostjo in živostjo dokazujejo, da uporabljenih podatkov ni dobil iz drugih virov, ampak sam na terenu.²³

b) V Narbonski Galiji (današnja Provansa) je menda služboval l. 70 po Kr. Glede Plinijeve navzočnosti tam obstajata dve domnevi. Po prvi naj bi bila Narbonska Galija zgolj postaja na poti v eno od njegovih postojank v Germaniji, po drugi naj bi Plinij tu služboval kot prokurator.²⁴

c) Afrika²⁵ je bila tako za Plinija kakor tudi za pisce pred njim dežela čudes, nad katero so bili fascinirani vsi;²⁶ severni Afriki je posvetil znaten del 5. knjige, južni Afriki pa znaten del 6. knjige *Naravoslovja*. Nekateri njegovi opisi, poznavanje province v mnogih ozirih, zlasti pa orisi nekaterih območij in lokalnih posebnosti²⁷ kažejo, da je številne opisane kraje tudi sam obiskal. Prav tako je imel na voljo veliko sekundarnih virov.²⁸

²¹ Za domnevno časovno zaporedje gl. tudi popis v König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 22–23.

²² Prim. tudi *Naravoslovje*, 3, 6; 19, 35; 31, 24; Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5, 17.

²³ To je razvidno zlasti iz Plinijevega opisa kopanja, pridobivanja ter obdelave zlata in drugih kovin (*Naravoslovje* 3, 28; 33, 75 idr.; gl. tudi Healy, *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*, passim; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 8–11). Drugi dokaz je njegovo poznavanje besedja rudarjev, ki so prihajali iz različnih področij in so se sporazumevali v nekakšnem hibridnem jeziku, mešanici hispanščine, grščine in latinščine. Da je Hispaniji posvečal veliko pozornosti, pričajo tudi nekateri opisi rastlin in njihove predelave (npr. lana – gl. *Naravoslovje* 19, 10; 19, 26 in nasl.) ter živali (npr. muflona in delfina – *Naravoslovje* 8, 217).

²⁴ Za natančnejši oris gl. Syme, *The Roman Papers*, str. 211–213. Domneva se poleg na omembo pomena Narbonske Galije za rudarstvo (pridobivanje bakra in njegova predelava; gl. *Naravoslovje* 34, 3 in 34, 96) opira na opisa dveh fenomenov, ki jima je bil Plinij sam priča: na opis padlega meteorita na ozemlju Vokontijcev (2, 150) in opis skupnega ribarjenja človeka in delfina (9, 29).

²⁵ V prokonzularni Afriki je bil pomočnik prefekta Tiberija Julija Aleksandra, poveljnika vojske, stacionirane v Judeji; sodeloval je tudi v vojni proti Judom (69–70 po Kr.) in se spoprijateljil s poznejšim cesarjem Titom.

²⁶ Za natančnejši prikaz gl. Bianchi, *Teratologia e geografia*, passim; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 63–70.

²⁷ Npr. opis okolice Atlasa, Bizakija, Kirene in okolice, mesta Takape, Nila, pire, problemov cestnih povezav, hiš (gl. *Naravoslovje* 5, 14; 5, 25; 5, 33; 5, 34; 5, 38; 5, 44; 5, 51; 5, 115; 8, 114; 17, 41; 18, 188) idr.

²⁸ Med temi velja – če pogledamo seznam upoštevanih piscev v 1. knjigi – izpostaviti: a) kartazanskega raziskovalca Hanona, avtorja dela z naslovom *Periplus* – »Obplutje (zemlje)« (njegova dela so bila prevedena tudi v grščino); b) kralja Jubo (tega je Avgust l. 30 pr. Kr. postavil za kralja Numidije, l. 25 pa je postal kralj Mavretanije, ko mu je Avgust v zameno za Numidijo – ta je postala rimska provinca – dal Mavretanijo. Bil je zelo učen, napisal je tudi več del v grščini); in c) Gaja Svetonija Pavlina, ki se je kot vojak in vojskovodja izkazal

č) V Belgijski Galiji se je Plinij mudil domnevno l. 75. V primerjavi s prejšnjima dvema provincama je omemb Belgijske Galije malo.²⁹

Leta 1884 je Theodor Mommsen postavil še eno hipotezo, ki jo je zasnoval na podlagi grškega napisa, najdenega leta 1838 v fenicijskem mestu Arados; ta naj bi pričal, da je bil Plinij tudi podupravitelj (subprokurator) v provinci Siriji,³⁰ kjer je bil namestnik Tiberija Julija Aleksandra, poveljnika generalštaba vojske cesarja Tita.³¹ Hipotezo bi lahko potrjevalo dejstvo, da segajo začetki Plinijevega prijateljstva s poznejšim cesarjem Titom, ki mu je posvetil svoje *Naravoslovje*, prav v ta čas.³² Bolj vprašljivo je sklicevanje na omenjeni napis v grščini, ki je ohranjen fragmentarno; manjka približno polovica napisa, ki ga je Mommsen skušal rekonstruirati s svojimi dopolnitvami.³³

Plinijeva smrt

Za hipotezo, da naj bi po karieri v državni upravi Plinij postal *praefectus vigilum*, poveljnik redarjev oz. nočnih (požarnih) straž, potrditve ne najdemo. Zagotovo pa je po l. 76 postal poveljnik cesarskega ladjevja (*praefectus classis*) v zahodnem Sredozemlju, ki je imelo svoj štab v Mizenu v Neapeljskem zalivu. Mizenska flota večinoma ni sodelovala v vojaških operacijah v Sredozemskem morju, ampak je skrbela za transport in dobavo ter nadzorovala promet ob obali južne Italije. Plinij je kot admiral te flote skrbel za ladjedelništvo, popravila ladij, oskrbo s hrano in potrebščinami ter administracijo. 24. avgusta 79, ko je izbruhnil Vezuv, je mizenska flota pomagala pri reševanju preživelih, Plinija pa je v bližino dogajanja gnala tudi njegova raziskovalna žilica. Umrl je v vili Rektina pri Stabijah sredi reševalne akcije. Najpomembnejši dokument in neposredno pričevanje o smrti Plinija Starejšega sta dve pismi njegovega nečaka in posvojenca Plinija Mlajšega, iz katerih pa kljub slikovitemu in dramatičnemu opisu ni razviden vzrok smrti.³⁴

---

v bojih v Mavretaniji, kjer je bil l. 42 propretor – Plinij je nedvomno bral njegova vojaška poročila (*Naravoslovje* 5, 14).

²⁹ Npr. *Naravoslovje* 4, 105 (oris pokrajine); 36, 159 (pridobivanje selenita); 36, 164 in nasl. (opis brusov) idr. Opisov civilne ali vojaške uprave province ni.

³⁰ CIG III 4536 = IGRRP III 1115 = OGIS II 586.

³¹ Prim. Mommsen, *Eine Inschrift des älteren Plinius*; Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 277–279.

³² Prim. *Naravoslovje* 1, uvod 3: *in castrensi contubernio*.

³³ Gl. CIL III Suppl. 6809, p. 1241.

³⁴ Izbruh in učevo smrt opisuje Plinij Mlajši v pismu 6, 16, grozo, zmedo in nered, ki so zajeli prebivalstvo okoli Vezuva, pa v pismu 6, 20; obe pismi sta nastali na prošnjo zgodovinarja Tacita, ki se je hotel natančneje poučiti o dogodkih ob izbruhu. Tacit sam je bil pri opisu tega dogodka v *Analih* izjemno skop; posvetil mu je samo en stavek (15, 22): *et motu terrae celebre Campaniae oppidum Pompei magna ex parte proruit* (»In potres je uničil velik del bogato obljudenega kampanijskega mesta Pompeji ...«).

Njegova smrt in dogodki, ki so jo povzročili, so bili in še vedno ostajajo predmet številnih razprav, vendar pa natančnejši pregled jasno pokaže, da večina avtorjev bodisi skuša zgolj panegirično »legendarizirati« dejstvo, da je Plinij v svoji pretirani raziskovalni vnemi izzival usodo, bodisi se s pretirano učenjaško akribijo ukvarja z vprašanjem, ali je Plinij umrl zaradi zadužitve, zastrupitve, astme, srčnega infarkta ali možganske kapi.³⁵

Ohranil se ni noben Plinijev kip ali slika iz rimskih časov, pa tudi v literaturi razen nečakove omembe, da je bil precej močne postave,³⁶ ni njegovega opisa. Obstajata le idealiziran, dva metra visok kip iz 15. stoletja na fasadi katedrale v Comu v družbi nečakovega kipa (oba izstopata iz množice sicer krščanskih podob)³⁷ in iluminacija v Harleyjevem rokopisu,³⁸ prav tako iz 15. stoletja.

Jezik

Jezik Plinijevega *Naravoslovja* je srebrna latinščina. Delo in njegov jezik v primerjavi s klasično latinščino »dodatno bremeni« še dejstvo, da gre za znanstveno-strokovni priročnik s strokovnim besedjem. Ocenjevanje njegovega jezika s kriteriji klasične latinitete je Pliniju neupravičeno prizadejalo veliko škode, zlasti v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja. Med kritiki izstopa Edvard Norden, ki je njegov slog s stilističnega vidika ovrednotil kot enega najslabših.³⁹ Moderne raziskave v drugi polovici 20. stoletja pa so povsem na novo ovrednotile tudi Plinijev jezik. Slog, ki ga je oblikoval Plinij v svojem *Naravoslovju*, je unikum, preplet strokovnih podatkov, pripovedi in retorike. Ob branju izvirnika dobimo občutek, da je avtor postavljajl pravila za sodobno enciklopedistiko; s tem, ko je s čim manj besedami na čim manj prostora skušal povedati čim več, je ustvaril prototip enciklopedije, kakor

---

³⁵ Plinij Mlajši poroča v *Pismu* 6, 16, 19 takole: *Innitens servolis duobus assurrexit et statim concidit, ut ego colligo, crassiore caligine spiritu obstructo, clausoque stomacho qui illi natura invalidus et angustus et frequenter aestuans erat.* »Oprt na dva sužnja je vstal in se takoj zgrudil, kakor domnevam, zato, ker mu je vedno gostejši dim otežil dihanje in mu zaprl sapnik, ki je bil po naravi šibek, zožen in pogosto podvržen napadom naduhe.« Nekaj najodmevnejših modernih razprav o Plinijevi smrti: Baratta, *La fatale escursione vesuviana di Plinio*; Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 282–284; Zirkle, *The Death of C. Plinius Secundus*; Bessone, *Sulla morte di Plinio il Vecchio*; Sigurdsson, *Cashdollar in Sparks, The Eruption of Vesuvius in A. D. 79*, zlasti str. 44–49; König in Winkler, *Leben und Werk eines antiken Naturforschers*, str. 57–66; Grisé, *L'illustre Morte de Pline le Naturaliste*; Murphy, *Pliny the Elder's Natural History*, str. 2–6.

³⁶ Plinij Mlajši, *Pisma* 6, 16: *amplitudo corporis*.

³⁷ Kipa je izdelal kipar Tomasso Rodari; gl. Carey, *Pliny's Catalogue of Culture*, str. 2.

³⁸ British Museum, Ms 2677.

³⁹ Norden, *Die antike Kunstprosa*, 1, str. 314: »Sein Werk gehört stilistisch betrachtet, zu den schlechtesten die wir haben.« Prim. tudi Healy, *The Language and Style of Pliny the Elder*, str. 13–18.

jo poznamo in razumemo danes, s tem pa tudi njej lasten jezik. Skorajda ni stavka, v katerem ne bi našli kakšnega presenetljivega jezikovnega obrata: inkoncinitete, nenavadni obrati, izogibanje enakočlenskimi stavčnim delom, pogoste, ponekod tudi drzne elipse, vsebinska in besedna lapidarnost, pogosto rabljeni *participium coniunctum* in absolutni ablativ, afektiran besedni red, parenteze, perifraze itd.⁴⁰ V kolikšni meri je na oblikovanje Plinijevega jezika in sloga vplivala njegova retorična izobrazba ali celo njegov mentor Pomponij, lahko zgolj ugibamo, saj natančnejšega vpogleda v to obdobje Plinijevega življenja nimamo. Dejstvo je, da se je sam precej posvečal jezikovnim vprašanjem; rezultat njegovih raziskav je delo *O jezikovnih problemih* v osmih knjigah (*Dubii sermonis libri VIII*) – kakor kažejo ohranjeni fragmenti in omembe pri slovniciarjih, se je veliko ukvarjal prav z besedotvorjem.⁴¹ K Plinijevi jezikovni izvirnosti je pripomoglo tudi dejstvo, da je bila latinska terminologija za številna strokovna področja, ki jih je obravnaval, dostikrat nepopolna. Terminološke probleme je Plinij reševal na različne načine (nekaj najpogostejših):

1. S specializiranim (tehničnim) besedjem, zlasti na področju naravoslovnih in tehničnih strok, mineralogije, rudarstva in metalurgije. Tako besedo *marmor* poleg običajnega pomena »marmor« (*passim*) najdemo tudi v specifičnem pomenu »kremenjak« (33, 68); *adamas* (»jeklo«) Plinij uporablja tudi kot generično oznako za sleherno izjemno trdo stvar, npr. za železo, jeklo, diamant ipd. (37, *passim*); *fragilitas* (»krhkost«) se uporablja tudi v pomenu »lomljivost« (36, 141); *piscina* (»ribnik, bazen«) lahko pomeni »rezervoar, cisterna« (33, 75); *cura* (»skrb«) se uporablja tudi v pomenu »obdelava« (33, 1) ...
2. Z grškimi tujkami (strokovno besedje za različna znanstvena in strokovna področja, zlasti izrazi za minerale, rudnine, drage kamne, rudarstvo, nato medicinsko izrazje, arhitekturna terminologija ...), npr. *cometes* (gr. κομήτης), »komet« (2, 89); *colossus* (gr. κολοσσός), »velikanski kip,

⁴⁰ Gl. Müller, *Der Stil des aelteren Plinius*, *passim*; Healy, *The Language and Style of Pliny the Elder*, *passim* (in tam navedeno literaturo); Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 79–99.

⁴¹ Delo je nastajalo v zadnjih letih Neronove vladavine in je bilo končano 10 let pred *Naravoslovjem* (*Naravoslovje*, uvod 28). Obravnavalo je dvoumne oz. nejasne primere, besede in besedne oblike, pri katerih je raba nihala; izhajalo je iz stoiške tradicije, v kateri je nastalo več del s tovrstno tematiko in običajnim naslovom *Περὶ ἀμφιλογίας*. Domnevno naj bi se naslanjalo na Varonovo delo *O latinskem jeziku* (*De lingua Latina*) in naj bi obravnavalo vprašanje analogije in anomalije v jeziku (prim. Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 294–299, 436–439; Sallmann, *Plinius* [1] *P. Secundus*, str. 1137–1138). Da je bil Plinij naklonjen anomalističnemu svobodnejšemu pogledu na jezik in njegovo strukturo, kaže tudi njegovo nasprotovanje »sprevrženi pedanteriji gramatikov« (*Naravoslovje* 35, 13: *perversa grammaticorum subtilitas*). Ohranjenih je več kakor 200 omemb ali fragmentov tega dela, kar dokazuje, da so ga poznejši slovniciarji (Harizij, Valerij Prob, Diomed, Servij, Kledonij, Pompej Maver, Priscijan idr.) pogosto uporabljali in citirali (prim. Keil, *Grammatici Latini*, *passim*; CGL: *passim*), vendar ne zadoščajo za rekonstrukcijo dela kot celote.

kolos« (34, 41; 35, 128); *dibapha* (gr. διβαφής), »dvakrat barvan«, subst. »dvojnobarvanec« (9, 137; 21, 45); *leucargillon* (gr. λευκάργιλλος -ον), »bela glina« (17, 42); *plastice* (gr. ή πλαστική), »plastika = kip« (35, 151); *pyrrhopoecilus* (gr. πυρροποίκιλος -ον), »pisani granit«, »rdečelisasti granit« (36, 63; 36, 157); *topazus* (gr. τόπαζος), »topaz« (37, 107); *sarcion* (gr. σαρκίον), »izrastek na kamnu« (37, 73); *clinice* (gr. κλινική sc. τέχνη), »klinična medicina« (29, 4; 30, 98); *theriace* (gr. θηριακή), »protistrup (proti kačjemu piku)« (20, 264; 29, 24); *lichen* (gr. λειχήν), »lišaj (na koži)« (26, 21); *pteron* (gr. πτερόν), »krilo (hiše)« (36, 30; 36, 88) ... Včasih pusti Plinij grške besede netranskribirane: ἐγκύκλιος παιδεία, »zaokrožena izobrazba« (uvod 14) ...; κεληνότος Διονύσου, (svetišče) »široko zevajočega Dioniza« (8, 58); Ἀφροδίτη ἐν κήποις, »Afrodita v vrtovih« (kip) (36, 16) ...⁴²

3. Z izposojenkami in tujkami iz drugih jezikov:
  - iz hispanščine in iberijsščine, npr. *segutilum*, »znamenje zlate žile« (33, 67; besedo najdemo samo pri Pliniju, izhaja pa iz rudarskih področij iberijskega polotoka),⁴³ in *laurex*, »lavrik« (8, 217, domnevno »kunec«; beseda izhaja bodisi iz katerega od iberških jezikov bodisi iz kakšnega južnogalskega narečja ali pa gre za izvorno besedo prebivalcev Balearskih otokov, najverjetneje sorodno z masilijskim λεβηρίς (»kunec«), od tod pa izvira tudi poznejša stvnem. izposojenka *lōrihī(n)*);⁴⁴
  - iz galščine, npr. *chama*, »ris« (8, 70); *glastum*, »trpotec« (3, 123) idr.;
  - iz etiopščine, npr. *nabun*, »žirafa« (8, 69);
  - iz arabščine, npr. *Hippalus*, »hipal« (zahodni veter) (6, 104);
  - iz germanščine, npr. *glaesum*, »jantar« (37, 42), ki naj bi bil po Pliniju (*Naravoslovje* 37, 42) in Tacitu (*Germanija* 45) germanska beseda (iz ide. * *ghlēso-*, »bleščeč(e) se«); posamezne izraze povzema še iz egiptovščine, kartažanščine, indijsščine, feničanščine, perzijsščine, retijsščine, skitsščine, sirščine in drugih jezikov.
4. S perifrazami ali rabo *abstractum pro concreto*, npr. *leonum feritas* = *leones feri* (7, 5); *servitus* = *servi* (14, 5) ....
5. Z neologizmi, npr. *anelator* (21, 156), »nadušljivec«; *clauditas* (28, 33), »hromost, šepavost«; *decacuminatio* (17, 236), »sekanje vrhov dreves«; *exulceratrix* (27, 105), »gnojenje povzročajoča«; *fluviatus* (16, 196), »splavljen«; *foliosus* (25, 161; 12, 40), »listnat«; *fornicatum* (16, 223), »obokano, svodasto, oblokasto«; *glandifera (Pannoniae)* (3, 147), »želodoviti kraji; kraji polni želodak«; *montuosa (Ciliciae)* (11, 280),

⁴² Gl. Müller, *Der Stil des aelteren Plinius*, passim; *Science in the Early Empire*, passim; Healy, *The Language and Style of Pliny the Elder*, passim; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 79–99.

⁴³ Walde in Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I, str. 775.

⁴⁴ Hehn in Schrader, *Kulturpflanzen und Hautiere*, str. 618 in nasl.; Walde in Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, II, str. 510.

»gorski svet, gorati svet, gorati kraji, gorati predeli«; *mucronatus* (32, 15; 16, 90; 25, 161), »oster, koničast, zašiljen, ošiljen, šilast«; *nictatio* (11, 156), »utripanje z očmi, mežikanje« idr.

Mnoge besede iz naštetih skupin so *hapax legomena*.⁴⁵

Jezik je zaznamovan tudi s samim namenom dela. *Naravoslovja* namreč Plinij ni namenil zgolj izobražencem, ampak tudi ljudskim množicam. Zato ga je kljub dejstvu, da se je v uvodu odpovedal digresijam, govorom, opisom čudežnih pojavov in dogodkov itd.,⁴⁶ pogosto zaneslo ter je brisal mejo med znanstvenim in neznanstvenim – vsakdanjim. Čeprav je jezik večinoma strokovno suh, tu in tam celo suhoparen, slog pa temu primerno abrupten, je Plinij znanstveno in strokovno poročanje ali analizo pogosto dopolnil z osebnimi mnenji in ocenami, z opisi, orisi, komentarji ali digresijami, s katerimi je skušal bralca pritegniti; pogosto ga je zaneslo tudi v moraliziranje in prepričevanje. Takrat se je znašel v precepu med znanstvenim jezikom (znanstveno terminologijo) in knjižnim jezikom; v takšnih primerih sta se kratkost in zgoščenost, ki sta tipični lastnosti srebrne latinščine, prepletli z retoričnimi prvinami, z retoričnim in poetičnim koloritom, z miselnimi in besednimi figurami in igrami ter s tropi.⁴⁷

Iz prevajalske prakse: slovenjenje *Naravoslovja*

Za prevajalca je Plinij poseben izziv. Prvič ni klasik, ampak pisec »srebrne« latinščine, ki je vrh vsega po svojem slogu in jeziku poglavje zase. Drugič pa gre za prozaika, za strokovnega pisca, erudita, ki se v preneka-terem pogledu razlikuje od svojih sodobnikov, najprej že v tem, da njegova ohranjena dela ne pripadajo nobeni od »eminentnejših« proznih zvrsti, bodisi zgodovinospisju bodisi filozofiji bodisi retoriki.

Prevajalskih problemov in zadreg pri prevajanju *Naravoslovja* je veliko. Že pri prevodu samega naslova dela *Historia naturalis* oz. *Naturalis historia* se zastavi vprašanje, kako ga prevesti: *Naravoslovje*, *Naravopisje*, *Prirodopis*, *Preučevanje narave*, *Raziskovanje narave*? Končno se izkaže za najboljšo rešitev tradicionalno uveljavljeni naslov *Naravoslovje*, ker v največji meri zajame vsa področja, ki jih v delu najdemo.

Pri prevajanju poimenovanj živalskih in rastlinskih vrst, ki jih poznamo tudi danes, načeloma ni težav. V zagati se prevajalec znajde, ko govori Plinij

⁴⁵ *Hápx legómenon* (ἄπαξλεγόμενον) je beseda, ki jo najdemo samo enkrat v celotni (grški ali rimski) književnosti.

⁴⁶ Prim. *Naravoslovje* 1, 12 uvod: *nam nec ingenii sunt capaces, quod alioqui in nobis perquam mediocre erat, neque admittunt excessus aut orationes sermones ve aut casus mirabiles vel eventus varios, iucunda dictu aut legentibus blanda sterili materia.*

⁴⁷ Za natančno analizo z bogatim izborom primerov gl. Müller, *Der Stil des aelteren Plinius*, zlasti str. 115–134.

o vrstah, ki jih ne moremo z gotovostjo identificirati, in o vrstah, ki spadajo bolj v sfero neznanega, neverjetnega ali mitološkega; takrat je najbolj in tudi najbolj pošteno do izvirnika, da se ohranijo izvirne oblike. Včasih je mogoče skleniti prevajalski kompromis: prevajalec se odloči za določen termin, ki ga nato pojasni v komentarju, kjer so poleg tega navedene tudi druge možne rešitve. Nekaj primerov: 8, 37: bove (kače); 8, 39: ahlis (los ali severni jelen); 8, 40: bonáz (žival v Pajoniji, domnevno zober); 8, 69: nabun (etiopsko poimenovanje, domnevno za žirafó); 8, 70: kepi (nedoločljiva vrsta opic); krokote (domnevno hijene); levkrokota (domnevno vrsta hijene); 8, 73: eala (domnevno afriški nosorog); 8, 75: mantíhoras (morda tiger); 8, 76: áksis (domnevno čitál); 8, 77: katóblepas (nedoločljiva vrsta goveda, domnevno gnu); 8, 90: tróhil (vrsta ptic, morda priba ali kraljiček ali stržek ali krokodilji tekalec); 8, 97: falangij (nedoločljiva vrsta pajka, morda črna vdova); 8, 98: kuníla ali búbula (rastlina, morda dobra misel ali šetraj); 8, 101: helksína (rastlina, domnevno krišina); 8, 104: solipúge (domnevno temačniki); 8, 123: likáon (morda vrsta volka ali pa gepard); tósi (nedoločljiva vrsta, morda zlati šakal ali cibetovka ali ženeta ali ris); pigargi (= »beloritniki«; natančna določitev ni možna; morda liroroge antilope, morda vrsta dorkas ali belonose antilope); strepsikeroti (nedoločljiva vrsta, morda veliki kuduji ali mendeške antilope); 9, 8: kolesa (neznana vrsta morskih živali, morda meduze); 9, 109: timpániji (= timpanasti (timpanu podobni) biseri); 9, 115: miši (nedoločljiva vrsta školjk, morda vrsta klapavic ali dagenj); 10, 6–8: zajčji orel (nedoločljiva vrsta orla, morda kraljevi orel ali planinski orel ali mali orel); beloritec (morda belorepec ali kačar); morfnoš = perknos = plang = račji orel (morda veliki klinkač ali rjavi lunj); gnezij (morda kraljevi ali planinski orel); 10, 20: sankvalis in imuzul (nedoločljivi vrsti ptic, najbrž ujed); 10, 21: ajgit (nedoločljiva vrsta ptic), trimodnik (morda kanja ali mišar), epilej (morda skobec); 10, 56: henalopeke (menda nilske gosi), henerote (nedoločljiva vrsta tic); 10, 66: glotida (morda vijeglavka), kihram (morda vrtni strnad ali koscec); 10, 74: memnonide (menda togotniki), meleagride (domnevno pegatke); 10, 96: akantilida (domnevno lišček) idr.

Natančna določitev posameznih rastlinskih ali živalskih vrst je pogosto nemogoča in zgolj predmet ugibanj. Tak primer so vôleki in škrlatniki,⁴⁸ iz katerih so pridobivali škrlatno barvo; sodobna biologija pozna ok. 1000 vrst, od katerih jih v Sredozemlju najdemo 16. Glede na opise in na kraje, kjer so te školjke nabirali, lahko v večini primerov z gotovostjo identificiramo tri vrste, ki so jih največ lovili: bodičasti volek (*Murex brandaris*), čokati volek (*Murex trunculus*) in purpurni polž (*Thais haemastoma* ali *Purpura haemastoma*). Težava pri Pliniju je tudi ta, da zanje uporablja tri izraze, in sicer *purpura*, *murex*, *bucinum*, vendar ne uporablja vedno istega izraza za isto vrsto

⁴⁸ Gl. *Naravoslovje* 9, 102–103.

školkj. Tako npr. z izrazom *murex* označuje tako škrlatnike (*Muricidae*) kot tudi kotače (*Trochidae*) in blatarke (*Buccinidae*, *Nassariidae*).

V nekaterih primerih je treba poiskati kompromis. Eden takih primerov je odlomek 10, 21: *Accipitrum genera sedecim invenimus ...* (»Ugotavljamo, da je ptic ujed šestnajst vrst ...«) V izvorniku je problematičen izraz *accipiter*, ki lahko v latinščini (glede na slovarje) pomeni bodisi »kragulj« bodisi »sokol« bodisi »skobec«. Lahko bi se torej odločili za eno od navedenih treh možnosti. Vendar pa v nadaljevanju (10, 23) Plinij pravi, da »v delu Trakije nad mestom Amfipolis ljudje in *accipitres* pri lovu na ptice nekako sodelujejo« (*In Thraciae parte super Amphipolim homines et accipitres societate quadam aucupantur*). Za kragulja in skobca ne najdemo potrdil, da so ju uporabljali za lov, uporaba sokolov pri lovu pa je značilna za polpuščavska in puščavska območja. Ker torej iz besedila ni mogoče natančno razbrati, za katero vrsto gre, je v prevodu najbolje uporabiti nevtralen izraz »ujede« (čeprav gre verjetno za kragulja).

Knjige 33–36 včasih v strokovni literaturi navajajo kot »knjige o umetnosti«. V njih Plinij predstavi zgodovino antične umetnosti ter navaja kopico antičnih umetnikov in umetnin. Prva težava je ta, da je precej nedoslednosti in razlik že pri poimenovanjih v originalih, v samih kritičnih izdajah besedila; izdaje se dostikrat razlikujejo med sabo, pogoste pa so tudi vrzeli v besedilu. Imena avtorjev je večinoma mogoče rekonstruirati z opiranjem na druge antične vire. Več težav je pri umetninah, saj za mnoge med njimi v slovenščini še ni uveljavljenih poimenovanj. Rešitve je treba iskati v komentarjih in ob primerjavah s tujejezičnimi prevodi, kjer pa so se prevajalci odločali za različne pristope; večina je imena umetnin prevedla, redki pa so jih pustili kar v latinščini. Za nekatere umetnine v slovenščini sicer že obstajajo ustaljena poimenovanja (npr. *doryphorus* – *Kopjenosec* idr.), vendar pa jih je treba včasih popraviti. Tako npr. se *diadumenos* (34, 55) v slovenščino običajno prevaja kot *Mladenič z oglavnico*. Komentarji in tudi slovarji razlagajo, da naj bi šlo za mladeniča, ki ima na glavi diadem; če ta razlaga drži, je torej pravilneje *Mladenič z diademom* oz. *Mladenič z načelkom*. Enako je s kipom *destringens se*, gr. *apoxyomenos* (34, 55), ki se običajno sloveni kot *Strgalec* (gre za borilca, ki s sebe s strgalom odstranjuje prah in pot). Ustreznije poimenovanje je »tisti, ki se ostrgava«, »tisti, ki ostrguje (prah in pot) s sebe«, torej *Ostrgavalec*.

Koliko prevajalskih zagat in rešitev se lahko ponuja ob eni sami besedi, lepo ponazarja izraz molibden (lat. *molybdaena*).⁴⁹ V takšnih primerih je treba v prevodu nujno uporabiti izvorno obliko in jo natančneje pojasniti v komentarju, kajti Plinij z izrazom »molibden« (prevzet iz gr. *μόλυβδαινα*) ne opisuje nobene od dveh v naravi pojavljajočih se oblik elementa, ki ga v sodobni kemiji poznamo kot molibden (ti obliki sta molibdenit in vulfenit),

⁴⁹ *Naravoslovje* 34, 173–174.

ampak eno od vrst svinčeve rude, domnevno galenit. Najbolj pošteno do avtorja in njegovega besedila je ohraniti poimenovanje, ki ga uporablja, kajti sodobni termini »molibdenit«, »vulfenit« in »galenit«, ki so v slovenščini tujke, bi bili v prevodu anahronizmi, prav tako tudi slovenska poimenovanja zanje (molibdenit = »molibdenov sijajnik«; vulfenit = »melinoza«, »molibdenova svinčeva ruda«, »molibdenovo-svinčev kalavec«, »rumena svinčeva ruda«, »rumeni svinčevец«; galenit = »svinčev sijajnik«, »boleslavit«, »siva ruda«, »svinčevец«). Podobne rešitve so uporabljene tudi pri drugih materialih, rudninah, kovinah, kamninah, prsteh, barvah itd., npr.: minij (*minium*), armenij (*Armenium*), cinabar (*cinnabaris*), hrizokola (*chrysocolla*), indik (*Indicum*), škrlatna (*purpurissum*), sinopska okra (*Sinopsis*), rdeča okra (*rubrica*), parajtonijska belina (*Paraetonium*), meloško belilo (*Melinum*), eretrijska prst (*Eretria*), avripigment oz. zlato barvilo (*auripigmentum*), okra (ochra), žgano svinčevo belilo (*cerussa usta*), sandaraka (*sandaraca*), sandiks (*sandyx*), sirsko rdečilo (*Syricum*), črnilo (*atramentum*) idr.⁵⁰

Naravoslovje in njegovi viri

Opus diffusum, eruditum nec minus varium quam ipsa natura (»... obsežno delo, učeno in prav tako raznoliko kot narava sama«). S temi besedami Plinijevo *Naravoslovje*, ki je najobsežnejše ohranjeno prozno delo rimske antike, opisuje avtorjev nečak Plinij Mlajši.⁵¹ Sam Plinij v uvodu (1, 1) svoje delo naslovi *libri Naturalis Historiae*. Plinij Mlajši navaja naslov *Naturae historiarum libri XXXVII* (Pisma 3, 5, 6), v vseh ostalih rokopisih pa najdemo naslov *Naturalis historia*. Že sam naslov kaže na preplet grškega in rimskega. Je hibridna tvorba, nastala iz latinskega pridevnika *naturalis* (»spadajoč k naravi; zadevajoč naravo; povezan z naravo; naraven«) in grškega samostalnika ἱστορία. Tega najdemo prvič pri Herodotu v dveh pomenih: 1. »preiskava«, »raziskovanje« (1, 1); 2. »pisno poročilo« o dognanjih, »oris«, »poročilo«, »pripoved«, »zgodba« (2, 118; 2, 119). V pomenu »naravoslovje« najdemo besedo prvič pri Platonu v zvezi ἡ περὶ φύσεως ἱστορία.⁵² Naslov bi torej lahko prevedli »Raziskovanje narave«, uveljavil se je prevod »Naravoslovje«.

Plinij namen svojega dela, ki je menda ob njegovi smrti ostalo neredigirano, pojasni v uvodu (13): *Rerum natura, hoc est vita, narratur*. »Téma je narava, to je življenje.« Posvetil ga je tedaj še princu, prihodnjemu cesarju Titu. Vendar pa ni hotel, da bi postalo zgolj priložnik ali vademekum prihodnjemu cesarju, ampak je – kakor je razvidno iz uvoda – želel, da bi ga uporabljale

⁵⁰ *Naravoslovje* 35, 30.

⁵¹ *Pisma* 3, 5, 6.

⁵² Gl. Platon, *Fajdros* 96 a (φύσις = narava, lat. *natura*). Prim. tudi *rerum natura* (Lukrecij, *O naravi stvari* 1, 24–25). Gl. tudi Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 37–38.

tudi širše množice; namenjeno je bilo torej brez omejitev tako najnižjim kot najvišjim slojem.⁵³ Posebej je izpostavil kmete kot idealni stan, povezan z idilično preteklostjo, s časi, preden je v rimsko družbo vdrlo razkošje in sprožilo njen moralni zaton. Nižji sloji izzvenijo kot utelešenje Plinijevega ideala rimskih vrednot, ki združuje v sebi dvojje: preprostost (*simplicitas*) in vezanost na zemljo ter življenje, povezano z zemljo (*rusticitas*), torej z naravo.⁵⁴ *Naravoslovje* strokovna literatura pogosto označuje kot »*Encyclopedia Britannica* antičnega sveta«, vendar pa ga kljub temu, da se Plinij v njem kaže kot izjemno marljiv zbiralec znanja in vsestranski pisec, in kljub temu, da je delo presegllo vsa druga tovrstna enciklopedična dela antike, ne moremo enačiti z modernimi enciklopedijami, saj se po svoji organizaciji, taksonomiji in referenčnem obsegu močno razlikuje od njih. Bistvena razlika je že ta, da je *Naravoslovje* delo enega človeka in da nima abecednega vrstnega reda, ampak vključuje vrsto zelo obsežnih esejev s področja aplikativnih znanosti; vsebinsko zanje črpa iz že obstoječih virov, dopolnjuje pa jih s senzacionalizmom: z neverjetnimi zgodbami, pojavi, digresijami, etnografskimi in geografskimi ekskurzi ipd. Pomanjkljivosti takšnega pristopa se je Plinij zavedal, zato se je že vnaprej zaščitil pred kritikami; tako v uvodu (1, 28 uvod) pravi: »Sam odkrito priznam, da bi bilo mogoče mojim knjigam marsikaj dodati, in to ne samo tem, ampak vsem, ki sem jih izdal.« Skuša se distancirati od grškega pozitivizma in ustvariti nekaj novega, enkratnega, bistvenega.⁵⁵ Plinij nastopa tudi kot kritik morale svojega časa, saj večkrat odkrito in neposredno kritizira moralni zaton v Rimu svojega časa. Po svoji filozofski naravnosti je bil stoik, stoicizem pa je bil v burnem cesarskem obdobju najbolj priljubljena in najbolj razširjena filozofska smer med rimskimi intelektualci. Obdobje Plinijevega življenja in dela je obenem zaznamovala tudi še vedno intenzivna sinteza med grško-helenistično kulturo in tradicionalno rimsko kulturo.

V uvodu Plinij navaja, da ne ubira poti, ki bi jih pisci že utrlji, tudi ne takšnih, po katerih bi si duh želel hoditi, in da se mora ukvarjati s temami, ki jih Grki označujejo s terminom »zaokrožena izobrazba«. ⁵⁶ O svoji izvirnosti ne dopušča dvoma; ne grška ne rimska tradicija ne poznata tovrstnih del.⁵⁷ *Naravoslovje* je sicer bolj rezultat zbiranja in povzemanja gradiva iz drugih virov kakor pa izvirno avtorsko delo, čeprav je Plinij vanj nedvomno vnesel

⁵³ *Naravoslovje* 1, 6, uvod: *humili vulgo scripta sunt, agricolarum, opificum turbae, denique studiorum otiosis.*

⁵⁴ Citroni Marchetti, *Filosofia e ideologia nella 'Naturalis historia' di Plinio*, str. 3249–3260; Carey, *Pliny's Catalogue of Culture*, str. 15; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, str. 39.

⁵⁵ Prim. Beagon, *Roman Nature*, str. 26–54.

⁵⁶ Gl. *Naravoslovje* 1, 14: *Praeterea iter est non trita auctoribus via nec qua peregrinari animus expetat ... ante omnia attingenda quae Graeci τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν vocant*; prim. tudi Howe, *In Defence of the Encyclopaedic Mode*, str. 561–566.

⁵⁷ *Naravoslovje* 1, 14: *nemo apud nos qui idem temptaverit, nemo apud Graecos, qui unus omnia ea tractaverit.*

precej lastnih dognanj in opažanj. Plinij je torej bolj posredovalec gradiva, zbranega v antični strokovni literaturi. Plinij Mlajši poroča, da se je v stričevi zapuščini ohranilo 160 na obeh straneh drobno popisanih knjižnih zvitkov (*volumina*) zapiskov.⁵⁸ Verjetno je šlo za Plinijev izvirni rokopis, ki naj bi ga – tako Plinij Mlajši – v času, ko je služboval kot prokurator v Hispaniji, prodal legatu Larciju Licinu za 400.000 sestercijev. Delal ni sam; imel je ekipo pomočnikov, ki so zanj ekscerpirali izbrano gradivo. Na koncu je gradivo uredil in deloma popravil, kar je bilo zaradi obilice dela in obsežnosti zbranih podatkov težko, zato marsikateri odlomek pred vključitvijo v delo ni doživel temeljite revizije. To je prvi vzrok za precej napak. Drugi vzrok so napake poznejših poznoantičnih in srednjeveških prepisovalcev, ki so bili postavljeni pred zahtevno nalogo prepisa obsežnega dela zahtevne vsebine v težkem in lapidarnem slogu, polnem tujih, pogosto neznanih strokovnih izrazov. Tudi glede preoddaje besedila *Naravoslovja* od antike naprej je še veliko nejasnega; ohranjene rokopise delimo na: a) »starejše« (*vetustiores*), nastale od 5./6. stol. do ok. 1000, ki so ohranjeni le fragmentarno,⁵⁹ in b) »mlajše« (*recentiores*), nastale od 9./10. stol. naprej.⁶⁰ Ohranjenih je več kakor 200 rokopisnih prepisov, od teh 130 v celoti. Ob tolikšni množici rokopisov vseh doslej še ni bilo mogoče postaviti v medsebojno razmerje, določiti njihovo morebitno povezanost in jih razvrstiti v tako imenovano *stemma codicum* – »kodeksno deblo«, ki bi nas pripeljalo do najstarejšega, izvirnega rokopisa. Prepisovalci in uporabniki so delo pogosto popravljali in celo dopolnjevali, kar povzroča nemalo težav izdajateljem, ki morajo rokopise prečistiti ter ločiti naknadne rivke, dopolnila in popravke od izvirnega besedila.⁶¹

Plinij je izhajal iz dveh tradicij:

a) Grške tradicije, ki sega daleč nazaj, vse tja do Izokrata, ko prvič srečamo idejo »zaokrožene« (= enciklopedične) izobrazbe. Pomemben člen v tej

⁵⁸ *Pisma* 3, 5, 17: *commentarios ... opistographos quidem et minutissimis scriptos*.

⁵⁹ Najboljši med njimi so: *codex Moneus* iz 5. stol., ki je obenem tudi najstarejši ohranjeni rokopis (hrani ga Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju; Palimpsest, 134; obsega odlomek 11, 6–15, 77 z vmesnimi vrzelmi), *codex Leidensis Vossianus* fol. n. 4 iz 9. stol. (hranijo ga v Leidnu; obsega odlomek 2, 196–6, 51 z vmesnimi vrzelmi) in *codex Bambergensis* iz 9. stol. (odlomek 32–37).

⁶⁰ Najpomembnejši so: *codex Vaticanus* 3861, *codex Parisinus* 6795, *codex Parisinus* 6796 in *codex Leidensis Vossianus* fol. n. 61. Med mlajšimi rokopisi prinašajo nekateri celotno besedilo *Naravoslovja*.

⁶¹ Za zgodovino rokopisne preoddaje Plinijevega *Naravoslovja* gl. Gudger, *Pliny's Historia Naturalis*; Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, str. 777–780; Campbell, *Two Manuscripts of the Elder Pliny*; Kroll, *Plinius der Ältere*, str. 430–436; Sallmann, *Plinius [1] P. Secundus*, str. 1139–1140; Chibnall, *Pliny's Natural History and the Middle Ages*; Desanges, *Le manuscrit (CH) et la classe des 'recentiores'*; Desanges, *Note complémentaire sur trois manuscrits 'recentiores'*; Nauert, *Humanists, Scientists and Pliny*; Armstrong, *The Illustration of Pliny's Historia naturalis*; Eastwood, *Plinian Astronomy in the Middle Ages and the Renaissance*; French, *Pliny and the Renaissance Medicine*; Brunhölzl, *Plinius I. P. d. Ä. im MA*; von Albrecht in Schmelting, *A History of Roman Literature*, str. 1271.

tradiciji je bil Platon, sledila pa sta mu Aristotel in Teofrast, očeta znanstvene pristopa in oblikovalca znanstvene taksonomije. Tovrstna literatura se je razmahnila v helenizmu, ko se je zanimanje za znanje vse bolj širilo; področja znanosti so se vse bolj diferencirala, vednost se je vse bolj poglobljala, večalo se je zanimanje za aitiologijo, starinoslovje, leksikografijo, pa tudi za zbiranje eksotičnega in nenavadnega (vidnejši predstavniki: Kalimah, Arat, Evdoksos, Nikander ...).

b) Rimske tradicije, na čelu katere stoji Mark Porcij Kato (234–149 pr. Kr.) z enciklopedijo *Napotila sinu (Praecepta ad filium)* oz. *Sinu Marku (Libri ad Marcum filium)*; vključevala je poljedelstvo, medicino, morda tudi govornišstvo, pravo, vojaške veščine) in z delom *O poljedelstvu (De agricultura)*. Sledita mu Varo (116–27 pr. Kr.) z delom *Znanosti in umetnosti (Disciplinae)* v devetih knjigah in Celz (15–54 po Kr.) z enciklopedijo *Umetnosti (Artes)*; ohranilo se je samo osem knjig o medicini). Del te tradicije je tudi Lukrecij (94–55 pr. Kr.), ki je v delu *O naravi sveta (De rerum natura)* pretil v verze Epikurov nauk; z njim si Plinij deli mnoge teme, ne pa tudi načina obravnave.⁶²

Viri, ki jih je Plinij povzemal, so: naravoslovci (zlasti Aristotel in Teofrast), geografi in topografski pisci (Mark Agripa, Efor, Strabo, Herodot, Dionizij, Megasten, Eratosten, Ktezias, Efor idr.), zgodovinarji (vsi pomembnejši grški in rimski zgodovinarji: Herodot, Ksenofont, Tukidid, analisti, Kato, Livij ...), enciklopedisti (Kato, Varo, Verij Flak idr.), pisci monografij (Kato, Varo, Vitruvij, Dioskurid, Celz, Kaliksen idr.), strokovni pisci, poročila vojaških poveljnikov in rimskih vitezov, upravitelji provinc, državni arhiv in zasebni arhivi, zapisi in poročila raziskovalcev, tuji pooblaščenca in poslanci, poročila rimskih lokalnih oblastnikov, neimenovani viri (posamezniki, ustna tradicija, *mirabilia*). Veliko virov je neznanih oz. nedokazljivih. Podatkov iz prve roke najdemo razmeroma malo. Strokovna literatura je bila res Plinijev primarni vir (glavni vir za zoologijo je Aristotel, za botaniko in mineralogijo Teofrast), ne pa edini; veliko podatkov je pridobil še iz uradnih dokumentov, poročil, zapisov, pa tudi »iz druge roke«, iz ustnih informacij in neobjavljenih virov (napisi ...).⁶³

Raziskovalci so Plinija kritizirali, ker je (pretirano) zaupal svojim virom;⁶⁴ to so bili v prvi vrsti Aristotel, Teofrast, hipokratiki (popoln seznam navaja v indeksu 1. knjige),⁶⁵ pogosto pa tudi podatki iz druge ali tretje

⁶² Prim. Carey, *Pliny's Catalogue of Culture*, str. 18; Murphy, *Pliny's the Elder's Natural History*, str. 13.

⁶³ Gl. Healy, *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*, *passim*; French–Greenaway, *Science in the Early Roman Empire*, *passim*; Healy, *Pliny the Elder on Science and Technology*, str. 42–70; French, *Pliny and Renaissance Medicine*, *passim*.

⁶⁴ Prim. Murphy, *Pliny the Elder's Natural History*, str. 10–11.

⁶⁵ Prva knjiga je novost in posebnost. V njej Plinij v navezavi na predgovor in posvetilo navede vsebino vseh 36 knjig (1, 33, uvod); omeni, da je 1. knjiga tako zasnovana zato, da cesarju in

roke. Plinij se večkrat kritično distancira od svojih virov, vendar je pri tem pristranski, saj je velikokrat negativno naravnani v razmerju do Grkov.⁶⁶ To je glede na dejstvo, da je uporabil znatno več grških del, nenavadno.⁶⁷ To je Plinijeva reakcija na pohlep, materializem in ekstravaganco – glavne vzroke za propad rimske morale, v katerih je videl dediščino Grčije. Sam je izhajal iz stoicizma, ki je poudarjal čut za dolžnost; razkošje, ki ga je obdajalo, pa je bilo po stoicizmu v nasprotju z življenjem v skladu z naravo, na kateri je Plinij zasnoval svoje delo. Oklenitev stoiške filozofije je bila Plinijeva reakcija na nravi in življenjski slog zgodnjega cesarskega obdobja; to se vedno znova potrjuje v njegovih digresijah o družbi.

Plinij Starejši na Slovenskem

V strokovni in prevodni literaturi na Slovenskem je Plinij Starejši zelo slabo zastopan. Nekajkrat so se na njegovo *Naravoslovje* sklicevali novoveški zgodovinarji (npr. Schönleben v delu *Carniolia antiqua et nova* idr.), noben pisec ali prevajalec pa se ni z njim intenzivneje ukvarjal. V šolstvu predmarčne dobe najdemo nekaj odlomkov iz Plinija v drugem delu latinske hrestomatije,⁶⁸ po reformi avstrijskega šolstva leta 1849 pa ni bil nikoli več del redne šolske lektire; včasih, toda zelo redko, je bil del zasebne lektire, ki so si jo lahko učenci izbrali glede na svoje interese in želje.⁶⁹ Edini znanstveno-strokovni prispevek o Pliniju, ki je izšel na Slovenskem, je v letih 1885 in 1886 v letnem izvestju mariborske gimnazije napisal Gustav Heigl. V njem je predstavil vire za 11. knjigo Plinijevega *Naravoslovja*.⁷⁰ Edini daljši odlomek iz Plinija v slovenskih učbenikih za latinščino najdemo (če odštejemo nekaj

---

bralcu, ki sta zaposlena s številnimi obveznostmi, omogoči, da takoj najdeta želeno, ne da bi jima bilo treba brati celotno delo. K vsebini vsake knjige je dodal tudi seznam uporabljenih piscev (1, 21, uvod: *in his voluminibus auctorum nomina praetextui*), rimskih (*auctores*) in nerimskih (*externi*); v celotnem indeksu navaja 146 rimskih piscev in 327 (ne vedno direktno uporabljenih) grških piscev, ki jih je uporabil kot predlogo. Ali je Plinij vsa dela res prebral, ostaja odprto vprašanje. Večinoma gre za strokovne pisce; dela večine izmed njih so se v teku časa izgubila in mnoge med temi omenja samo Plinij. Prim. tudi Gudger, *Pliny's Historia Naturalis*, str. 269.

⁶⁶ Grkom in grški kulturi med drugim očita puhlost, praznost (5, 4), pretiravanje, lahkovernost (8, 82), zahrbtni učinec grške medicine in medicinske literature (29, 14) ipd. Prim. tudi Beagon, *Roman Nature*, str. 18–21.

⁶⁷ Prim. French, *Ancient Natural History*, str. 18–20; Beagon, *Roman Nature*, str. 219.

⁶⁸ Gl. *Chrestomathiae Latinae pars posterior*. Vindobonae, In libraria Caes. Reg. ad St. Annae in platea Joannis 1812. VI. *Ex C. Plinio Secundo Majore*: 1. Memoriae eximiae specimina (7, 24); 2. Caesar vigore animi praestans (7, 25); 3. Fortitudinis exemplar (7, 29); 4. Honos eruditus habitus (7, 30); 5. Elephas (8, 6ss.); 6. Catonis in Carthaginem odium perneciale (15, 20); 7. Apis, numen Aegyptium (8, 71); 8. Pictores quidam clari veterum (35, 36).

⁶⁹ Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, str. 107 (op. 181) in 116.

⁷⁰ Heigl, *Die Quellen des Plinius*.

posameznih iztrganih stavkov, vključenih v slovnične vaje) v *Latinski čitanki za četrti (in peti) gimnazijski razred* Janka Košana, ki je izšla l. 1912. V drugi del čitanke je prof. Košan skupaj z odlomki iz Evtropija in Flora vključil tudi odlomek iz Plinijevega *Naravoslovja*, in sicer paragrafe, v katerih predstavlja grškega slikarja Apela.⁷¹

Viri

- CIG – *Corpus Inscriptionum Graecarum*, ur. A. Böckh, Berlin, 1825–1877.
CGL – *Corpus grammaticorum Latinorum*, <http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/>.
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ur. Th. Mommsen, Berlin 1862–.
IGRRP – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, ur. R. Cagnat, Paris, 1901–1927.
OGIS – *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, ur. W. Dittenberger, Leipzig 1903–1905.

Literatura

- von Albrecht, Michael in Gareth L. Schmeling: *A History of Roman Literature: From Livius Andronicus to Boethius: With special regard to its influence on world literature*. Vol. 1 translated with the assistance of Frances and Kevin Newman, vol. 2 translated with the assistance of Ruth R. Caston and Francis R. Schwartz. Leiden: Brill, 1997.
- Armstrong, Lilian: The Illustration of Pliny's *Historia naturalis*: Manuscripts before 1430. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 46, 1983, str. 19–39.
- Bandinelli, Ranuccio Bianchi: *Rome, the Centre of Power: Roman Art to AD 200*. London: Thames and Hudson, 1970.
- Baratta, Mario: La fatale escursione vesuviana di Plinio. *Athenaeum*, 9, 1931, str. 71–107.
- Beagon, Mary: *Roman Nature: The Thought of Pliny the Elder*. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Bessone, Luigi: Sulla morte di Plinio il Vecchio. *Rivista di studi classici*, 17, 1969, str. 166–179.
- Bianchi, Elisa: Teratologia e geografia. *Acme*, 34, 1981, str. 227–249.
- Bratož, Rajko: *Rimska zgodovina – I. Prvi del: Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Študentska založba, 2007.

---

⁷¹ *Naravoslovje* 35, 79–97. Gl. Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, str. 205–206.

- Brunhölzl, Franz: Plinius I. P. d. Ä. im MA. *Lexikon des Mittelalters, VII: Planudes bis Stadt (Rus)*. Darmstadt: WBG, 1995, str. 21–22.
- Campbell, D. J.: Two Manuscripts of the Elder Pliny. *AJPh*, 57, 1936, str. 113–123.
- Carey, Sorcha: *Pliny's Catalogue of Culture*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Chibnall, Marjorie: Pliny's Natural History and the Middle Ages. *Empire and Aftermath: Silver Latin II* (ur. Thomas Alan Dorey). London: Routledge, 1975, str. 57–78.
- Chilver, Guy Edward Farquhar: *Cisalpine Gaul: Social and Economic History from 49 BC to the Death of Trajan*. Oxford: Clarendon Press, 1941.
- Citroni Marchetti, Sandra: Filosofia e ideologia nella 'Naturalis historia' di Plinio. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW). Teil II: Principat, Band 36: Philosophie, Wissenschaften, Technik, 5. Teilband: Philosophie (Einzelne Autoren; Doxographica)*. Berlin, New York: de Gruyter, 1992, str. 3249–3306.
- della Casa, Adriana: Plinio grammatico. *Atti del Convegno di Como (1979–) Plinio il Vecchio sotto il profilo storico e letterario*. Como: Banca Briantea, 1982, str. 109–115.
- Desanges, Jehan: Le manuscrit (CH) et la classe des 'recentiores' de l'Histoire Naturelle de Pline Ancien. *Latomus*, 25, 1966, str. 508–525.
- Desanges, Jehan: Note complémentaire sur trois manuscrits 'recentiores' de l'Histoire Naturelle de Pline Ancien. *Latomus*, 25, 1966, str. 895–899.
- Eastwood, Bruce S.: Plinian Astronomy in the Middle Ages and the Renaissance. *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence* (ur. Roger French in Frank Greenaway). London, Sydney: Croom Helm, 1986, str. 197–251.
- French, Roger: Pliny and Renaissance Medicine. *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence* (ur. Roger French in Frank Greenaway). London, Sydney: Croom Helm, 1986, str. 252–281.
- French, Roger: *Ancient Natural History*. London: Routledge, 1994.
- Grisé, Y.: L'illustre Morte de Pline le Naturaliste. *Revue des Etudes Latines*, 58, 1980, str. 338–343.
- Gudger, E. W.: Pliny's *Historia Naturalis*. The Most Popular Natural History Ever Published. *Isis*, 6/3, 1924, str. 269–281.
- Healy, John F.: *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*. London: Thames and Hudson, 1978.
- Healy, John F.: The Language and Style of Pliny the Elder. *Filologia e Forme Letterarie: Studi offerti a Francesco della Corte*, IV. Urbino: Università degli studi di Urbino, 1988, str. 1–24.
- Healy, John F.: *Pliny The Elder on Science and Technology*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Hehn, Victor in Otto Schrader: *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem*

- Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien*. 8. izdaja. Berlin: Borntraeger, 1911.
- Heigl, Gustav: Die Quellen des Plinius im XI. Buche seiner Naturgeschichte. *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg*, 1885, 1–45; 1886, 1–56.
- Howe, N. P.: In Defence of the Encyclopaedic Mode: On Pliny's Preface to the Natural History. *Latomus*, 44, 1985, str. 561–576.
- Hriberšek, Matej: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Keil, Heinrich: *Grammatici Latini*. Leipzig: Teubner, 1855–1880 (repr. Hildesheim: 1961, 1981).
- König, Roderich in Gerhard Winkler: *Leben und Werk eines antiken Naturforschers. Anlässlich der Wiederkehr seines Todes beim Ausbruch des Vesuv am 25. August n. Chr.* München: Heimeran, 1979.
- Kroll, Wilhelm: Plinius der Ältere. *RE*, 41, 1951, str. 271–439.
- Maxwell-Stuart, P. G.: *Studies in the Career of Pliny the Elder and the Composition of his Naturalis historia*. St. Andrews: University of St. Andrews, 1996.
- Mommsen, Theodor: Eine Inschrift des älteren Plinius. *Hermes*, 19/4, 1884, str. 644–648.
- Müller, Johann: *Der Stil des älteren Plinius*. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1883.
- Murphy, Trevor: *Pliny the Elder's Natural History. The Empire in the Encyclopedia*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Nauert, Charles G.: Humanists, Scientists and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author. *The American Historical Review*, 84, 1979, str. 72–85.
- Norden, Eduard: *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert vor Christ bis in die Zeit der Renaissance*, 1–2. Leipzig: Teubner, 1909.
- Reynolds, Joyce: The Elder Pliny and his Times. *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence* (ur. Roger French in Frank Greenaway). London and Sydney: Croom Helm, 1986.
- Sallmann, Klaus: Plinius [1] P. Secundus, C. (der Ältere). *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Band 9, Or–Poi* (ur. Hubert Cancik in Helmut Schneider). Stuttgart, Weimar: 2000, col. 1135–1141.
- Schanz, Martin in Carl Hosius: *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Zweiter Teil: Die römische Literatur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1935.
- Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence* (ur. Roger French in Frank Greenaway). London, Sydney: Croom Helm, 1986.
- Sigurdsonn, Haraldur, Stanford Cashdollar in Stephen R. J. Sparks: The

- Eruption of Vesuvius in A. D. 79: Reconstruction from Historical and Volcanological Evidence. *American Journal of Archeology*, 86, 1982, str. 39–51.
- Syme, Ronald: Pliny the Procurator. *Harvard Studies in Classical Philology*, 73, 1969, str. 201–236.
- Syme, Ronald: *The Roman Papers of Sir Ronald Syme*, 1–7 (ur. A. R. Birley). Oxford: Oxford University Press, 1979–1991.
- The Oxford Classical Dictionary* (ur. Simon Hornblower in Antony Spawforth). 3. izdaja. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Walde, Alois in Johann B. Hofmann: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. 5., nespremenjena izdaja. Heidelberg: Winter, 1982.
- Zirkle, Conway: The Death of C. Plinius Secundus AD 23–79. *Isis*, 58, 1967, str. 553–559.

Plinian Crumbs (Crusta Pliniana)

Summary

The research into Pliny the Elder's life and work is based either on secondary sources or on the information provided by the author himself, both in his *Natural History* and in the fragments of his lost works. Many questions remain open – questions about his youth, family, and especially the period of his military and political career. No less than for his *Natural History*, he is renowned for his spectacular death, which has received far too much attention from researchers in their scholarly *acribia*. Due to the style characteristics (such as inconcinnity, ellipsis, brevity, parentheses, periphrases) and language peculiarities (such as loan words, neologisms, technical terminology), *Natural History*, the most extensive prose work of Roman literature handed down to us, remains a unique document of Silver Latin, which still presents many opportunities for research.

Pliny's influence on the writers of Late Antiquity, the Middle Ages, and the early Modern Age has been thoroughly explored, while the transmission of his *Natural History* since antiquity largely remains unclear. The errors committed by medieval copyists, the later interpolations added by early modern scholars, and the numerous unclear and controversial places which have been variously solved and explained by editors call for a new critical edition of the original text. Despite contemporary text-critical approaches, the task is a most difficult one: there are more than 200 manuscript copies preserved, 130 of these integral, which are scattered throughout Europe and not assigned as yet to a so-called family tree of codices (*stemma codicum*).

In Slovenia, Pliny has received little attention. His *Natural History* has

not been translated into Slovenian as yet. Occasional references may be found in the works of older historians, such as Schönleben's *Carniolia antiqua et nova*, and a handful of short passages have been included in textbooks for classical languages, but in terms of scholarship, a single paper on the *Natural History* has been published so far (Gustav Heigl 1885/1886).

La doctrine du droit divin des rois et des deux royaumes de Jacques VI d'Écosse - 1er d'Angleterre au service de la légitimité du pouvoir royal

BERNARD BOURDIN*

ABSTRACT

This article explores the political and religious views of King James VI of Scotland and I of England (d. 1625) that fit into the doctrine of the “divine right of kings,” the theory used to justify a king’s absolute authority in both political and spiritual matters. Special attention is given to the theological and ecclesial-political dimensions of James’s mindset.

KEY WORDS

divine right, two kingdoms, succession, legitimacy, religious orthodoxy

IZVLEČEK

Članek obravnava politične in religiozne poglede kralja Jakoba VI. in I. (umrl 1625), ki se ujemajo z doktrino »od Boga dane pravice kraljev«. Ta zagovarja absolutno oblast vladarja tako v političnih kakor tudi v duhovnih zadevah. Posebna pozornost je namenjena teološkim in cerkvenopolitičnim razsežnostim Jakobove misli.

KLJUČNE BESEDE

»od Boga dana pravica«, »dve kraljestvi«, nasledstvo, legitimnost, pravovernost

S'il est un moment historique où le problème théologico-politique a dominé la scène européenne, c'est bien aux XVIe et XVIIe siècles en raison de la crise religieuse qui traverse le temps des Réformes et de l'Âge classique. Cette crise contredit apparemment la thèse de Peterson selon laquelle le dogme trinitaire et l'eschatologie invalident toute justification théologique d'une théologie politique chrétienne¹ Mais dans le contexte qui nous intéresse, les événements ne lui donnent pas complètement tort : parce que la montée en puissance du théologico-politique au tournant des XVIe et XVIIe siècles est le révélateur d'une crise religieuse, cette dernière une fois résolue, les philosophes se détacheront de toute référence théologico-politiques, du

---

* Prof. dr. Bernard Bourdin, Université Paul Verlaine - Metz (Histoire et Théologie). Chargé de cours en philosophie politique à la Faculté de Philosophie de l'Institut Catholique de Paris; bourdin.bernard@free.fr

¹ Peterson, *Der Monotheismus*. Voir l'édition française: Peterson, *Le Monothéisme*.

moins du type de celle que je souhaite présenter, pour penser le fondement de l'entrée en société.

Par rapport à ce problème, la monarchie anglaise est un cas topique des interactions étroites entre la crise religieuse du XVIe siècle et la question de la légitimité du pouvoir royal dans les années qui précèdent la succession de la reine Élisabeth (1590-1600) : une question récurrente taraude l'Angleterre depuis Henri VIII, à savoir si la légitimité du pouvoir civil est déterminée par l'Église (quelle qu'en soit sa nature) ou si inversement le pouvoir civil détermine le statut de la vraie Église.

Tel est le dilemme qui oppose le roi Jacques, depuis qu'il a succédé à sa mère Marie Stuart, à l'Église presbytérienne d'Écosse. Opposition qu'il théorise dans *La Vraie loi des libres Monarchies* et le *Basilikon Doron*. C'est encore ce dilemme qui le met aux prises avec les théoriciens catholiques, d'abord Robert Parsons en vue de la succession d'Élisabeth Ière, ensuite avec la papauté au début de son règne anglais, période au cours de laquelle il publie *l'Apologie pour le serment de fidélité*.

Je n'aborderai pas en tant que telles les doctrines théologico-politiques catholiques. Quatre critères méritent cependant d'être mentionnés : la résistance, le consentement, le tyrannicide et le pouvoir temporel du pape. Ils sont promus, de façon inégale d'ailleurs, par les jésuites Mariana, Suarez et Bellarmin et repris par leurs coreligionnaires anglais, Robert Parsons et William Allen.² Sur le plan strictement ecclésiologique, ces théoriciens et hommes d'action organisent la défense de l'ecclésiologie catholique de la société parfaite (centrée autour du pouvoir pontifical)³, ecclésiologie incompatible avec celle de l'Église d'Angleterre et du roi Jacques.

Du côté presbytérien, la doctrine du double régime en provenance de la refonte calviniste d'une thèse d'abord luthérienne⁴ (les deux règnes), va

---

² Les théologiens jésuites ne défendent pas tous la théorie du tyrannicide, il en est ainsi du cardinal Bellarmin : Bellarminis, *De Romano Pontifice*, V, 8, pp. 536–537. Voir également *Responce du cardinal Bellarmin*, p.181. De même, ils n'attribuent pas toujours la même signification au concept de tyrannie à l'instar de Robert Parsons : voir sur cette question Carrafiello, *Robert Parsons*, p. 42. Concernant ce problème d'éthique politique dans l'histoire européenne, voir Turchetti, *Tyrannie*, en particulier le chapitre 21 sur la « *Tyrannomanie jésuitique* ». A propos de la pensée politique de Robert Parsons et de William Allen, voir également Clancy, *Papist Pamphleters*.

³ Bellarmin est un défenseur résolu de cette conception de l'Église. C'est cette ecclésiologie qui justifie pour lui la supériorité au plan spirituel de l'Église sur la communauté politique de laquelle découle la théorie du pouvoir temporel du pape : « Toute société parfaite, peut, parce qu'elle est parfaite, commander à une société qui ne lui est pas subordonnée, l'obliger à modifier son administration, à déposer son Prince et à en instituer un autre, quand elle ne peut faire autrement pour se défendre contre les dommages reçus. A plus forte raison, la société spirituelle peut-elle commander à la société temporelle qui lui est soumise, l'obliger à modifier son administration déposer ses Princes et en instituer d'autres, quand elle ne peut pas défendre autrement son bien spirituel... » Bellarmini, *De Romano Pontifice*, V, 7, p. 533.

⁴ Pour éviter une confusion entre les théories luthérienne et calviniste, j'aurai recours à

dans le sens favorable à une Église paritaire régulant le pouvoir temporel, à laquelle s'oppose Jacques VI. La célèbre apostrophe du pasteur Andrew Melville est significative à cet égard : « Sachez, Sire, qu'il y a en Écosse deux rois et deux royaumes. Il y a le Christ-Jésus, et son royaume est l'Église, dont vous êtes le sujet, non pas le roi, ni un seigneur, ni un dirigeant, mais un simple membre⁵ ».

La pensée politique de Georges Buchanan est aussi l'objet d'une véritable hostilité⁶ de la part de son ancien royal élève, bien que les réponses apportées dans *La Vraie loi des libres Monarchies* soient dirigées contre l'Église melvillienne.

Que ce soit sur le plan ecclésial ou politique, la tâche de *La Vraie loi* est de récuser de l'intérieur d'un système conceptuel dominant de cette époque (consentement, résistance, tyrannicide, droit divin, obéissance passive, pouvoir ecclésiastique) deux sous-systèmes : l'un catholique-romain et l'autre presbytérien, attachés à disqualifier le concept légitimiste de souveraineté politique au profit de la prééminence de l'orthodoxie religieuse. Le problème de la succession d'Élisabeth Ière et la solution jacobéenne apportée dans *La Vraie loi des libres monarchies* s'inscrivent dans ce contexte théorique à dimension européenne et sont corroborés par l'affaire pour le serment de fidélité. J'en montrerai brièvement à titre comparatif, la corrélation avec la situation française, et pour conclure ce qu'elles impliquent comme dimension interconfessionnelle à la problématique théologico-politique du tournant des XVIe et XVIIe siècles.

I. Succession et orthodoxie religieuse : les deux faces d'un même problème.

Si l'on peut évoquer la succession d'Élisabeth Ière au trône d'Angleterre comme un « problème » ou un « conflit », ce n'est pas simplement comme l'on sait, parce que la dernière souveraine Tudor n'a pas d'héritier. Cette absence de descendance est d'ailleurs largement compensée par de nombreux prétendants⁷. Ce problème de succession, autant révélateur d'un vide que d'un trop plein nous met en fait en présence de deux types de questions déjà ouvertes depuis le schisme anglican de 1534 et la mort d'Henri VIII en 1547⁸ :

---

l'expression de doctrines des « deux royaumes » quand il sera question de la pensée politique du roi Jacques.

⁵ Voir Melville, *Diary*, pp. 245–246.

⁶ Buchanan, *De lure regni*.

⁷ Sur la question de la succession, voir Parsons, *A Conference*; concernant ses préférences dynastiques, voir la 2ème partie.

⁸ Sur la question controversée du testament d'Henri VIII, voir Ives, *Henry VIII's Will*, pp. 779–804; et plus récemment en France, Cottret, *Henri VIII*, pp. 336–340.

depuis 1534, la question religieuse rencontre *de facto* celle de la succession : angoisse d'une succession mâle⁹ pour Henri VIII qui détermine ses choix conjugaux et appelle pour ses secondes noces une alternative religieuse, pensant ainsi consolider l'avenir politique des Tudors. Nous connaissons la suite, de successeur mâle en successeurs féminins, les Tudors ont changé le régime de la foi chrétienne des Anglais depuis le catholicisme sans le pape d'Henri VIII jusqu'à la *via média* élisabéthaine, en passant par les divers protestantismes sous Édouard VI et le catholicisme espagnol de Marie Tudor.

Selon un schéma inverse, le « problème » se pose avec la même acuité chez le voisin du nord. La réforme religieuse de 1560 a mis en place l'Église presbytérienne en Écosse, alors que la reine régente, Marie de Guise est catholique. Son successeur, Marie Stuart, qui n'a pas la même habileté doit abdiquer en 1567, non sans rapport avec des démêlés conjugaux¹⁰. À l'âge de 13 mois, son fils Jacques VI accède au trône sous le contrôle de l'Église presbytérienne. Là encore, bien que ce soit selon des registres différents, les problèmes de succession et d'orthodoxie religieuse se rencontrent et conditionnent la légitimité du pouvoir royal. Nous pouvons encore élargir l'horizon au-delà du contexte insulaire : la France présente en effet une troisième variante de l'intrication entre la crise de la succession et la crise de l'orthodoxie religieuse. La comparaison entre la situation française est d'autant plus pertinente que le futur Henri IV est à l'instar de Jacques VI à la tête d'un petit royaume avant de conquérir le cœur des français et la religion nationale. Le futur premier Stuart d'Angleterre et le futur premier Bourbon de France se trouveront par ailleurs mêlés à des conflits politico-religieux différents dans la forme, mais identiques quant au fond. Il n'y a pas lieu de s'étonner : il s'agit encore et toujours de la question de la légitimité de la dévolution du pouvoir royal, conditionnée de façon circulaire par le dilemme de la succession héréditaire et de l'appartenance à la « vraie foi ». Si c'est en ces termes que se pose systématiquement le problème de la succession, n'est-ce pas parce qu'à l'arrière-plan de chacune de ces situations spécifiques, sont en jeu au niveau européen des controverses sur la théorie de la légitimité¹¹ du pouvoir? Nous

---

⁹ L'affaire du « divorce » d'Henri VIII a fait l'objet d'une étude très documentée, voir Bedouelle – Legal, *Le « divorce »*.

¹⁰ Voir Duchéin, *Jacques Ier*, chap. 3.

¹¹ Événements et théories politiques ne manquent pas en effet à propos de la « succession » en Angleterre et en France depuis l'excommunication d'Élisabeth Ière en 1570 par le pape Pie V jusqu'au complot des poudres de 1605. Entre ces deux événements, l'on ne saurait oublier l'échec de l'invincible armada en 1588, la décapitation de Marie Stuart en 1587 ; En France, l'assassinat du duc de Guise en 1588, celui d'Henri III en 1588 et au-delà de 1605 l'assassinat d'Henri IV en 1610. Les théories politiques jalonnent ces événements : Le *De Jure* de Georges Buchanan en 1579 du côté presbytérien... La *Conférence* de Robert Parsons, 1594-1595 du côté catholique... Jacques VI-Ier apporte son empreinte personnelle à ces controverses, comme nous le verrons, pour la défense de l'absolu du pouvoir monarchique ; En France, Pierre Du Belloy publie un ouvrage en réponse aux théories constitutionnelles de

ne saurions donc isoler la situation anglaise d'un problème général propre à l'Europe des XVIe et début XVIIe siècles, à savoir la crise de la vérité chrétienne, de son interprétation par les Églises et de l'impact politique de son interprétation. La singularité de la situation écossaise est à cet égard capitale pour comprendre la pensée théologico-politique de Jacques Stuart avant qu'il ne devienne roi d'Angleterre.

II. La pensée théologico-politique de Jacques Stuart : un dépassement des clivages confessionnels.

Lorsque Jacques publie *La Vraie Loi des libres Monarchies* et le *Basilikon Doron* en 1598, le cadre théorique dans lequel il s'exprime est indiscutablement celui du calvinisme politique écossais ; c'est aussi par ce prisme conceptuel qu'il se donne les moyens de se préparer à la succession d'Élisabeth. Jacques entreprend par conséquent une triple opération intellectuelle qui consiste, d'une part, à disqualifier le dispositif théorique de la pensée théologico-politique presbytérienne en formulant à nouveaux frais la doctrine du *Godly Prince* et des deux royaumes¹², d'autre part, et simultanément, il prépare intellectuellement sa succession anglaise en prenant le contre pied exact de la pensée politique des jésuites structurée autour de deux principes : l'origine par droit naturel du pouvoir souverain et sa régulation externe par le pouvoir temporel indirect du pape¹³.

Enfin, se préparant à la succession d'Élisabeth, Jacques se rapproche considérablement des théories politiques anglicanes, gallicanes et du parti

---

Dorléans, intitulé : *De l'Autorité du Roy et Crimes de lèze Majesté qui se commettent par ligues, désignation de successeur et libelles écrits contre la personne et dignité du Prince*, (S. l., 1587). Dans la même ligne de pensée en France, il convient également de citer Barclay, *De regno e Blackwood, Opera Omnia*. Ces deux derniers théoriciens catholiques ont par ailleurs cette particularité d'être des sujets écossais ayant vécu durablement en France. C'est dire l'importance à cette époque de la circulation des idées ! Le juriste français, Jean Bodin, auteur de l'ouvrage intitulé : *Les six livres de la République*, œuvre à distance des controverses immédiates témoigne de l'influence intellectuelle du courant de pensée des « politiques » sur les thèses légitimistes défendues par le roi Jacques et certains penseurs politiques anglais. Pour plus de précisions sur ces corrélations entre les situations britannique et française, voir Salmon, *The French Religious Wars*, et Salmon, *Gallicanism and Anglicanism*, pp. 155–188. Plus récemment, Glenn Burgess apporte les nuances nécessaires qu'il faut y mettre entre les thèses bodiniennes et les défenseurs du droit divin et de la prérogative royale dans l'Angleterre des premiers Stuarts – Burgess, *Absolute Monarchy*, chap. 2. Enfin, s'agissant de l'apologie du pouvoir pontifical, les pensées politiques de Bellarmin dans le *De Romano Pontifice*... et de Francisco De Suarez sont capitales à cet égard : *Defensio fidei Catholicae*, tome 24. *De Legibus*. Ibidem, tomes 5 et 6.

¹² Voir Knox, *Works* II, 118, pour la confession de foi de 1560. Voir également Knox, *The Second Book*, pp. 166–170.

¹³ Voir Clancy, *Papist Pamphleters* (Chap. III : « The succession problem » et Chap. IV : « Papal Power and Royal Supremacy »).

des politiques¹⁴. La reformulation du droit divin des rois et des deux règnes (ou du double régime) issue des théologies luthérienne et calviniste devient en quelque sorte l'équivalent du droit divin royal en contexte catholique gallican. Je ne cherche pas pour autant à édulcorer les distinctions confessionnelles, il est même permis de jeter un doute sur le fondement complètement identique de la notion de « droit divin » entre ces deux contextes confessionnels. Il n'en demeure pas moins que le sous-système conceptuel constitué par les théories politiques légitimistes a sa propre logique interne dont la nature et le projet sont précisément de dépasser les antagonismes religieux en subordonnant le *spirituel* au *temporel*. Autrement dit, partant de la problématique écossaise du *godly prince* liée à l'instauration de l'orthodoxie presbytérienne, Jacques parvient à infléchir au cours de son règne la réforme religieuse en un sens régalien. Il rend public cet état de fait par ses écrits politiques et est en quelque sorte « disponible » pour devenir anglican et roi d'Angleterre !

Sa réussite est capitale car il y va de la déstabilisation ou de la consolidation de l'établissement élisabéthain. Le complot des poudres de 1605 montre combien la succession (ou le succès au sens anglais du terme) n'était pas gagnée d'avance et qu'elle pouvait même être compromise. C'est précisément à cette occasion que se vérifie la proximité entre les légitimismes protestant, anglican et gallican¹⁵. La rédaction de *l'Apologie pour le serment de fidélité* en 1607 consacrera le consensus de fond des théories politiques légitimistes, inauguré dans la pensée de Jacques par le *Basilikon Doron* et *La Vraie loi des libres Monarchies*. Je m'en tiendrai essentiellement, en premier lieu, au commentaire des aspects théologico-politiques de ce dernier pamphlet dans lequel une ligne directrice se profile, à savoir précisément les doctrines du droit divin et des deux royaumes; en second lieu, j'examinerai les enjeux ecclésio-politiques suscités par l'imposition d'un serment de fidélité aux catholiques anglais.

De Jacques VI, souverain de l'Écosse presbytérienne à Jacques Ier, souverain de l'Angleterre-anglicane, il convient de mettre en lumière un *continuum* à propos de la théorie de la légitimité du pouvoir et de son rapport à l'orthodoxie religieuse. L'examen des doctrines du droit divin et deux royaumes dans le 1er livre de Samuel 8, 9-20 en apporte les réquisits. C'est dans ce récit que le peuple israélite demande à Dieu un roi par l'intermédiaire du juge Samuel. Dieu consent à cette demande en précisant à Samuel que ce n'est pas lui qui est en cause, mais son propre règne. Autrement dit, Jacques défend l'idée selon laquelle le droit divin est la résultante d'un « accord divin¹⁶ »,

---

¹⁴ A cet égard est essentielle l'œuvre de Belloy, *De l'Autorité*.

¹⁵ Une étude comparative de l'utilisation des sources bibliques par les théoriciens du droit divin des rois, protestants, anglicans et gallicans mériterait d'être effectuée. Voir sur ce thème le chapitre consacré aux Appelants, « The Appellant Controversy » – Carrafiello, *Robert Parsons*. Leurs thèses loyalistes sont très proches de celles des anglicans et des gallicans.

¹⁶ *The Workes of the Most High and Mightie Prince, James etc.*, pp. 191–210. P. 196: « ... he

conséquence de la demande du peuple d'avoir un roi « comme les autres nations¹⁷ ». Le droit divin des rois se fonde donc sur la mise en cause du règne de Dieu sur le peuple. C'est en ce sens que nous pouvons parler chez Jacques de « droit divin », bien qu'il ait recours à de nombreux textes bibliques pour en corroborer la justification¹⁸. Mais il s'agit d'un « habillage », alors que la référence à Samuel relève d'une véritable interprétation théologico-politique. Il faut par conséquent en garder à l'esprit le caractère fondateur, d'autant que c'est dans ce contexte de *La Vraie loi* qu'apparaît au moins implicitement, de façon corrélative, la doctrine des deux royaumes. Puisque le règne direct de Dieu est mis en cause par la demande du peuple d'instaurer un intermédiaire humain, auquel Dieu accorde sa garantie divine, se profile dès lors un double régime, d'un tout autre type que celui défendu par les presbytériens d'Écosse. Le règne humain du roi par garantie divine exerce légitimement sa suprématie sur les sujets et ne saurait être contesté par quelque résistance ou rébellion que ce soit¹⁹.

Seul Dieu qui a consenti à l'instauration de la royauté politique est en mesure de juger le roi. Le droit divin légitime le souverain, mais à ce titre a toute légitimité pour le juger. Dieu est par conséquent l'arbitre de ce contrat de sujétion établi entre le peuple, Dieu, et le roi²⁰. La doctrine du droit divin des rois et des deux royaumes interdit dès lors tout gouvernement arbitraire ! La deuxième partie du *Basilikon Doron* corrobore cette thèse en partant d'une argumentation beaucoup plus ancienne qui consiste à distinguer les bons des mauvais régimes, en particulier la royauté de la tyrannie²¹. Mais pour nous en tenir à *La Vraie loi des Libres Monarchies*, nous ne saurions trop insister sur la corrélation étroite entre le « droit divin » et les « deux royaumes » comme fil directeur de la théologie politique de Jacques. Elle implique une refondation de notions et de concepts déjà existants dans la culture politique écossaise du XVIe siècle. Ainsi « lieutenant de Dieu sur terre », formulation à laquelle John Knox a recours dans « *L'Appel à la noblesse d'Écosse*²² » ; « consentement », « contrat », « pacte », « lois naturelles » et « lois fondamentales » étaient aussi bien connus de Georges Buchanan²³.

---

then convened them to give them a resolute grant of their demand, as God by his owne mouth commanded him, saying *Hearken to the voice of the people*. » Notons que la notion de « droit divin » n'apparaît pas comme telle dans *La Vraie loi des Libres Monarchies* alors qu'elle figure explicitement dans *L'Apologie pour le Serment de Fidélité*.

¹⁷ Montague, *The Workes*, p. 196.

¹⁸ *Ibid.*, p. 194.

¹⁹ *Ibid.*, p. 197. Pour les citations de *La Vraie loi des livres monarchies*, je me réfère à *La Vraie loi* (2008).

²⁰ *Ibid.*, p. 200.

²¹ Montague, *The Workes*, pp. 137–189 (155–156). Le texte que nous citons est dans l'édition française: *Basilikon Doron ou Présent Royal*, pp. 54–55.

²² Knox, *Political Writings*, p. 115 ; voir aussi Dawson, *The Two John Knoxes*, pp. 555–576.

²³ A propos de ces concepts, voir Carrive, *Il re*, pp. 471–498.

Mais ces notions et concepts sont dans le glossaire politique du roi Jacques au service de l'absoluité du pouvoir souverain²⁴. De cette doctrine du droit divin et des deux royaumes découlent deux conséquences : d'une part, quant à l'idée que se fait Jacques de la succession ; d'autre part, quant au rapport du souverain avec l'Église. J'en montrerai ultérieurement l'application dans le serment de fidélité de 1606. Je m'en tiens encore pour l'instant à la double question de la succession et des deux royaumes dans *La Vraie loi des libres Monarchies* ; Tout d'abord, à propos de la succession, Jacques se révèle très explicite : « Et il faut aussi remarquer que le devoir et l'allégeance que le peuple a juré à son Prince, ne font pas que les engager à eux-mêmes, mais engageant de la même façon leurs héritiers légitimes et leur postérité, la succession en ligne directe des couronnes ayant commencé parmi le peuple de Dieu et s'est heureusement continuée des diverses républiques chrétiennes : de ce fait, nulle objection, soit d'hérésie, soit de toute autre loi ou statut privé, ne peut délier le peuple du serment prêté au roi et à ses successeurs, établis par les anciennes et fondamentales du royaume : en effet, puisqu'il est leur seigneur héréditaire et que c'est par la naissance, non par un droit quelconque issu de son couronnement, qu'il acquiert sa couronne, il est donc tout aussi légitime (la Couronne se tient toujours pleine) de déposer celui qui lui succède que de chasser le précédent : car au moment même de la mort du roi régnant l'héritier légitime et le plus proche prend sa place ; et donc le refuser ou en imposer un autre ne revient pas à empêcher quelqu'un qui n'a pas encore accédé au trône, mais en fait revient à expulser et à écarter le roi légitime. »²⁵

On l'aura compris, tant ce texte que je viens de citer parle suffisamment de lui-même : la légitimité de droit divin s'inscrit dans un lignage²⁶, elle conditionne donc un autre aspect capital de la pensée politique du roi Stuart,

---

²⁴ La même affirmation peut être faite s'agissant du rapport à l'histoire de l'Écosse et de l'Angleterre qui justifie l'autorité royale comme unique source de la souveraineté : La monarchie de droit divin est légitimée depuis les commencements de l'histoire écossaise et anglaise ; les premiers rois sont naturellement les propriétaires de leurs conquêtes et, à ce titre, ils sont les auteurs de la loi : « Il s'ensuit, de ce fait, que les Rois furent les auteurs et les faiseurs des lois et non le contraire ». Les rois étant « les auteurs et les faiseurs de la loi », il en résulte cet autre principe : « Il n'est cependant du pouvoir d'aucun Parlement de faire des lois ou des statuts sans son accord car c'est cela qui lui donne force de loi ». Pour l'édition anglaise voir Montague, *The Workes*, pp. 201–202.

²⁵ Ibid., p. 209.

²⁶ C'est bien tout le paradoxe du « droit divin » : En s'appuyant sur une norme transcendante, Jacques Ier et les théoriciens du droit divin insistent sur la « sacralité » du pouvoir politique par la médiation de la personne qui l'exerce et ce faisant les princes échappent à toute dépendance vis-à-vis du pouvoir ecclésiastique, qu'il soit romain ou presbytérien. En ce sens, le droit divin participe de l'autonomie des pouvoirs séculiers et donc d'un moment essentiel dans la sécularisation de ces pouvoirs. Le sens que nous attribuons au mot « sécularisation » est pour cette raison de type théologico-politique. Ce paradoxe revient par voie de conséquence à situer dans le contexte de l'économie religieuse chrétienne le caractère « sacré » des princes, autrement dit, un « sacré » bien différent de celui de la religion romaine, pour ne citer que cet exemple de paganisme.

à savoir le caractère héréditaire de la légitimité. C'est par le truchement de celle-ci qu'est garantie la dévolution de la Couronne, à laquelle ne sauraient faire obstacle les « critères privés » et « d'hérésies » ; sont donc visées ici explicitement les doctrines religieuses. Autrement dit, la prééminence du règne politique accordé par Dieu à la fois « sacralise » et « sécularise » la monarchie, la légitimité de droit divin étant directe et sa transmission héréditaire. Telle est, me semble-t-il, l'une des conséquences ultimes et capitales sur les plans juridique et politique du droit divin et des deux règnes selon Jacques. Il est clair que cette théorie théologico-politique ne peut que se situer à rebours des positions théoriques du presbytérianisme et des thèses romaines des jésuites, à commencer par Parsons et Allen en Angleterre.

Il en va de même quant au rapport du pouvoir royal avec l'Église. Si la notion de deux royaumes n'est pas formulée en tant que telle dans *La Vraie loi des libres Monarchies*, bien qu'elle soit largement suggérée, elle apparaît néanmoins explicitement comme principe général dans la méditation sur les 27e, 28e, 29e versets du 27e chapitre de S. Matthieu (1619): « Les Rois, par conséquent, en tant que juges représentant Dieu sur terre, sont assis sur un trône, ...Ils ne doivent pas, néanmoins, s'arroger les fonctions du Clergé pas plus que ce dernier ne doit prendre la place du Roi...C'est au Roi de surveiller et d'obliger l'Église à assumer son rôle et à se débarrasser de ses erreurs, et, par son épée, il doit lui assurer le respect et l'obéissance de tous ses sujets temporels. »²⁷Cet écrit de nature générale sur la définition des deux royaumes est certes beaucoup plus tardif ; pour autant, il ne fait qu'explicitement comme je l'ai déjà souligné, une doctrine qui est conditionnée par l'émergence de la royauté par « accord divin ». En outre, dans *La Vraie loi*, Jacques met en évidence plusieurs références bibliques vétéro et néotestamentaires qui illustrent bien la nécessité pour lui d'interpréter la signification adéquate des deux royaumes dans la claire intention de corroborer l'apologie de la souveraineté royale (Jeremie, 27 et 29, Romanes, 13). Toute proportion gardée, ces deux références bibliques ont valeur paradigmatique en vue de l'obéissance des sujets au roi, à l'instar du 1er livre de Samuel, 8, 9-20 pour la fondation de la monarchie. La fidélité religieuse au règne de Dieu ne peut servir de prétexte à des actions séditieuses, elle conditionne au contraire la loyauté sans faille des sujets à leur souverain.

Le thème du martyr, si l'on s'en tient à la péricope paulinienne rédigée au temps de l'empereur Néron, n'est pas loin : *Preces et Lachrymae sunt arma Ecclesiae*²⁸. Jacques, fils de la Réforme, fait écho à un corpus théologique primitif des thèses de Luther et de l'Église d'Angleterre²⁹. Le règne spirituel de Dieu est d'une autre nature que celui, politique, de la royauté ; il lui est

²⁷ Montague, *The Workes*, pp. 601–621, p. 611. (Il s'agit de ma propre traduction.)

²⁸ Montague, *The Workes* (The Trew Law ...), p. 201.

²⁹ Davies, *Episcopacy*, pp. 59–93.

indiscutablement supérieur, mais pas en terme de pouvoir ecclésiastique, ce qui est très différent ! La méditation sur l'*Apocalypse* de 1588 réitérée dans la préface de l'*Apologie* de 1607-08 confirme cette position théologique et politique. Jacques est hostile au millénarisme (qui est une eschatologie dévoyée³⁰) en raison de ses conséquences politiques dangereuses pour la souveraineté du pouvoir. C'est d'ailleurs pour les mêmes mobiles politiques qu'il attribue au pape le rôle de l'antéchrist dans la préface à l'*Apologie pour le serment de fidélité*³¹. Dans le *Traité* de 1598, Jacques ne va pas aussi loin, l'objectif est néanmoins de récuser toute justification de la résistance ! Lorsqu'il devient roi d'Angleterre, Jacques applique ses principes légitimistes à l'encontre de la minorité catholique.

III. L'affaire du serment d'allégeance ou le retour de la question de la succession

A mi-chemin de la rédaction de *La Vraie loi des libres Monarchies* et de celle de la *Méditation sur Saint Matthieu*, a lieu l'événement majeur du complot des poudres de 1605, attentat qui est la conséquence de la politique ecclésiastique ambivalente du roi Stuart à l'égard des catholiques depuis la fin des années 1590. A la suite de l'échec de ce complot, Jacques impose un serment d'allégeance³² qui est publié dans son *Apologie pour le serment de fidélité*.

Il défend très explicitement dans le serment la légitimité de droit divin et héréditaire du roi et, par voie de retour, la loyauté que ses sujets catholiques lui doivent. Par ailleurs, les questions de doctrines religieuses dans l'*Apologie*, loin d'être éludées, interviennent pour justifier *a posteriori* le serment de fidélité, comme l'évoque Jacques lui-même dans les discours de 1603 et de 1605³³. Le serment est donc, ni plus ni moins, l'application des idées majeures de *La Vraie loi des libres Monarchies*.

Un argument central de nature politico-religieuse doit être pris en considération pour comprendre ce qui conforte, d'une part, la légitimité du pouvoir royal sur tous les sujets, quelle que soit leur appartenance religieuse et, d'autre part, l'illégitimité du pouvoir d'excommunication et de déposition des papes sur les monarques. Pour Jacques, en conformité avec les principes ecclésiologiques de l'« anglicanisme », l'Église (et *a fortiori*, les diverses

³⁰ Voir Borot, James VI, pp. 23–36.

³¹ Montague, *The Workes* (A Premonition To All Most Mightie Monarches, Kings, Free Princes, And States Of Christendome), pp. 287–338 (pp. 308–328).

³² Montague, *The Workes* (Triplici nodo, triplex cuneus. Or An Apologie For The Oath Of Allegiance), pp. 247–286 (pp. 250–251).

³³ Sommerville, *King James VI* – Speech to Parliament of 19 March 1604, pp. 132–146 (pp. 139–140); Speech to Parliament of 9 November 1605, pp. 147–148, 152.

expressions institutionnelles du christianisme) ne sont compris que dans une relation coextensive avec la monarchie. C'est la raison pour laquelle la notion de légitimité qui apparaît au commencement du serment est le premier critère qui en détermine tout naturellement trois autres : le rejet de la « déposition » des rois, de la « disposition » de leur royaume, et de la « libération » de l'obéissance des sujets à l'égard des princes sous quelque forme que ce soit. Ces trois autres critères constituent l'autre objet majeur de la controverse, à savoir la fidélité que les sujets doivent au roi et à ses successeurs « nonobstant quelque déclaration ou sentence d'excommunication » et « nonobstant absolution quelconque aux dits sujets de leur obéissance ». Il est également requis des sujets de jurer comme « impie et hérétique » la doctrine ecclésiastique selon laquelle ils auraient un pouvoir de déposer ou d'assassiner les rois excommuniés. Il leur est aussi exigé de prononcer le serment « sans aucune équivoque, évasion mentale, intelligence secrète ou réservation quelconque³⁴ », exigence visant la théorie jésuite de l'équivoque³⁵. Enfin, la conclusion consacre la signification théologico-politique du serment : il s'agit d'une « vraie et volontaire profession », reconnue sur « la vraie foi et croyance d'un vrai chrétien ».

Le qualificatif de vrai est très important car il souligne l'articulation étroite entre la dimension juridique de l'engagement des sujets et son fondement théologique normatif. *A priori*, cette formule conclusive ne semble guère originale lorsque nous avons à l'esprit la structure très codée des serments depuis le Moyen-Âge³⁶. Mais dans le contexte de la controverse ecclésio-politique qui oppose Jacques Ier à l'Église romaine, elle mérite toute notre attention. Elle montre la complète convergence entre la fidélité que les sujets catholiques doivent à leur souverain légitime et le contenu vrai de la foi chrétienne³⁷. Elle met aussi en relief le croisement des langages théologique et juridico-politique qui charpentent *La Vraie loi des libres Monarchies*, comme en témoigne la réponse de Jacques à la quatrième objection concernant la conception monarchomane du contrat : « Maintenant dans ce contrat (dis-je), entre le roi et son peuple, Dieu est sans nul doute le seul Juge, à la fois parce que c'est à lui seul que le roi doit rendre compte de son gouvernement (comme cela a souvent été dit auparavant) et aussi par son serment lors de son

³⁴ Montague, *The Workes* (Triplici), p. 251.

³⁵ Cette doctrine revient à affirmer que le jureur peut prononcer un serment sans avoir l'intention de l'observer: Sommerville, *Jacobean Political Thought*, pp. 119–134 (p.120).

³⁶ La question des serments au Moyen-Âge a fait l'objet de nombreuses études. Parmi les ouvrages et les articles de première importance, nous pouvons citer : Maitland, *The Constitutional History*, pp. 99, 115–118; Bryson, *Papal Releases*, pp.19–33; Verdier, *Le Serment*.

³⁷ Voir Paolo Prodi, *Christianisme*. Dans le chapitre 9 intitulé : *De l'analogie à l'histoire, Le sacrement du pouvoir*, l'auteur affirme que le serment du roi Jacques « sanctionne définitivement la fracture du serment traditionnel en énonçant la pluralité des serments politiques. Le schéma est proposé par Francisco Suarez dans son livre polémique contre Jacques Ier, *De iuramento fidelitatis...* ».

couronnement, pendant lequel Dieu est fait juge et vengeur de ceux qui ne respectent pas ce contrat. C'est en sa présence, Lui qui est le seul Juge des serments, que tous les serments doivent être prêtés. Puisque Dieu est le seul Juge entre les deux parties contractantes, la connaissance et la vengeance doivent appartenir à lui seul: Il s'ensuit donc nécessairement que Dieu doit d'abord prononcer une sentence pour le roi qui ne respecte pas le contrat, avant que le peuple ne puisse penser qu'il est délié de son serment. »³⁸

En outre, le serment de 1606 permet aussi de mesurer le chemin parcouru entre les intentions d'Henri VIII et d'Élisabeth Ière dans les serments de suprématie et celle de Jacques Ier en 1606 : le rejet du pouvoir pontifical est, dans ce contexte, associé au pouvoir d'excommunication et de déposition et, par là-même, à la possibilité pour les sujets d'être déliés de leur obéissance naturelle à leur souverain. La question n'est donc pas de faire échec au pouvoir spirituel du pape en tant que tel, mais de « délégitimer » son champ d'intervention politique. En ce sens, le serment se situe dans la logique des trois idées majeures défendues dans *La Vraie loi des Libres Monarchies* : le fondement de droit divin du pouvoir royal : « Sacrée Royale personne » ; la doctrine légitimiste héréditaire : « héritiers et successeurs » ; l'allégeance sans rétractation des sujets : « libérer aucun de ses sujets de leur obéissance », « sans équivoque ou ... réserve quelconque ».

Du *Traité* de 1598 au serment de 1606, la pensée théologico-politique du roi Jacques est aussi cohérente qu'elle est incompatible avec la conception catholique romaine de l'Église et de son rapport à l'institution civile³⁹. Alors que les serments de suprématie henricien et élisabéthain insistent foncièrement sur le rejet de la juridiction pontificale au profit de la suprématie royale, celui de Jacques Ier s'attache à défendre sa légitimité en vertu du droit divin, le serment naturel que lui doivent ses sujets revenant à mettre à l'écart le pouvoir pontifical. Mais notons qu'à aucun moment le roi Stuart n'utilise le mot « juridiction » ou le titre d'« évêque de Rome » pour mettre en cause l'autorité ecclésiastique sur le plan spirituel, à la différence de ses prédécesseurs. Inversement, ni Henri ni Élisabeth n'évoquent les mots « excommunication » et « déposition » qui se trouvent au centre du serment jacobéen. Toutefois, pour rendre justice aux souverains Tudors, un argument doit être allégué pour expliquer cette évolution : les serments d'Henri et d'Élisabeth ont été élaborés dans un contexte où la réforme « anglicane » n'en était qu'à ses commencements, leur objet étant de consolider la suprématie royale en lui donnant un contenu normatif à l'intention des universitaires et des ecclésiastiques⁴⁰.

Jacques, quant à lui, s'adressant désormais à l'ensemble de ses sujets catholiques, apporte une inflexion nouvelle à la suprématie royale en lui

---

³⁸ Montague, *The Workes* (The Trew Law), p. 208.

³⁹ Montague, *The Workes* (Triplici), p. 259.

⁴⁰ Voir Elton, *The Tudor Constitution*, pp. 365–367, 375.

donnant une signification normative plus souple. Cette inflexion ne sera pas sans conséquence pour l'évolution doctrinale de l'Église d'Angleterre. La relative tolérance religieuse voulue par le roi Stuart conduit à accentuer le contentieux ecclésiologique, en particulier à l'extérieur avec l'Église romaine, mais aussi et surtout à l'intérieur de l'Église d'Angleterre. La « *via média* » anglicane est en effet appelée en retour à une inflexion en un sens toujours plus favorable aux thèses épiscopaliennes, tournant déjà amorcé à la fin du règne élisabéthain. Jacques contribue pour cette raison au déclin du courant calviniste dans l'Église d'Angleterre⁴¹. L'accomplissement de cette évolution sous le règne de Charles Ier et pendant l'épiscopat de l'archevêque Laud est déjà perceptible dans la préface de l'*Apologie pour le serment de fidélité*. Deux points sont significatifs à cet égard : la défense de l'épiscopat de droit divin, pour laquelle Jacques a pourtant toujours été réservé, et la distinction subtile qu'il établit entre le rejet de la monarchie pontificale, figure de l'antéchrist et l'acceptation de la primauté romaine sur le plan exclusivement spirituel⁴². L'irénisme de l'ecclésiologie jacobéenne est finalement cohérent avec ses principes théologico-politiques : la souveraineté royale de droit divin est la clé de voûte architectonique du *commonwealth* politico-religieux.

Selon cette logique, Jacques prend le relais, à certains égards, de la théorie bodinienne de la souveraineté et anticipe les philosophies politiques de Grotius et de Thomas Hobbes⁴³. L'orthodoxie religieuse ne peut pas garantir la légitimité du pouvoir contrairement aux thèses presbytériennes et jésuites. Du sous-système conceptuel des réformateurs écossais à la doctrine du droit divin et des deux royaumes, un renversement s'est opéré de l'intérieur d'un même corpus théorique : Jacques Stuart, éduqué au sein de la Réforme, se montre paradoxalement plus disciple des arguments politiques des royalistes gallicans et des politiques français que le cardinal Du Perron, défenseur résolu du gallicanisme ecclésiastique⁴⁴. Incontestablement, nous avons changé d'époque. La crise de la succession anglaise, corrélative de la crise de la définition de la vérité chrétienne au XVIe siècle, appelle simultanément une refondation de la légitimité du pouvoir civil et d'une nouvelle délimitation ecclésio-politique des doctrines religieuses.

---

⁴¹ Voir Milton, *The Church* (chap. 8), pp. 187–210.

⁴² Montague, *The Workes* (A Premonition), pp. 306–309.

⁴³ Bodin, *Les six livres* (livre 1, chap. 10), p. 295. Bodin fait explicitement référence au 1er livre de Samuel, 8, 10-20, et interprète ce récit selon le même raisonnement que Jacques VI et les théoriciens régaliens : « Car qui méprise son prince souverain, il méprise Dieu, duquel il est l'image en terre ». Également Grotius, *Traité*, en particulier les chapitres 1 et 9; Hobbes, *Léviathan*, voir en particulier le chapitre 42 « Du pouvoir ecclésiastique ».

⁴⁴ *Harangue faite de la part de la chambre ecclésiastique en celle du Tiers estat sur l'article du serment*, par Mgr le cardinal Du Perron, Paris : A. Estienne, 1615.

Conclusion

La succession d'Élisabeth Ière, à l'instar du problème de la succession en France, met bien en lumière un enjeu théologico-politique capital. Ce qui est désigné sous le vocable de –royalisme– dans ce contexte historique, revient à promouvoir l'apologie du pouvoir séculier. Cette apologie est, dès lors, de nature à nous interroger sur la façon dont il faut comprendre l'expression bien connue – d'État confessionnel. Deux modèles théologico-politiques sont en présence, celui de la subordination du clergé au souverain laïc, ou bien de ce dernier à l'Église (l'un et l'autre renvoyant à plusieurs sous systèmes comme je l'ai déjà suffisamment souligné) et requièrent deux types de théories du pouvoir, tant dans sa dévolution que dans son mode d'exercice. Le modèle jacobéen ne peut que se rapprocher du gallicanisme politique car ses préoccupations sont celles d'un souverain laïc. Il ne saurait donc se laisser enfermer dans une structure ecclésiastique. L'appel de Jacques aux princes d'Europe (protestants et catholiques) dans la préface de *l'Apologie* est très significatif à cet égard⁴⁵. Ce texte, irénique sur le plan religieux, signifie par ailleurs clairement son opposition au modèle clérical-confessionnel. Ce dernier appelle aussi à des rapprochements conceptuels, en particulier la doctrine de la résistance au souverain « tyrannique ». Mais ces rapprochements sont beaucoup plus limités en raison même de la posture cléricale, génératrice de conceptions ecclésiologiques diamétralement opposées et de leur intolérance réciproque. Ce modèle ne peut concevoir par conséquent le principe de la coexistence confessionnelle. Ces deux modèles confessionnels attestent, me semble-t-il, de la difficulté, voire de l'impossibilité, pour l'historien des doctrines, de subordonner à une structure ecclésiale l'analyse des conflits théologico-politiques de cette époque⁴⁶.

L'enjeu théorique de la succession d'Élisabeth, qui met aux prises les doctrines de Parsons et de Jacques VI, jusque dans ses rebondissements en raison de la controverse avec Bellarmin (1609-1610⁴⁷) et Du Perron (1615), a l'immense mérite de mettre à jour ce problème. La corrélation étroite entre « succession » et « orthodoxie religieuse » est de nature à privilégier une autre perspective. Il existe, certes, des confessions chrétiennes, mais aucune

---

⁴⁵ Montague, *The Workes* (A Premonition), pp. 336–338. Cet appel ne vise pas d'ailleurs uniquement à une « internationale » des princes pour la défense de leur souveraineté; il s'agit aussi de réunir les Églises en vue d'un concile général de réunification de la chrétienté: voir Larkin and Hugues, *Stuart Royal Proclamations*, p. 73.

⁴⁶ Il ne s'agit pas de mettre en cause en tant que tel la spécificité de chaque confession, mais il serait très réducteur de ramener les conflits doctrinaux (ou les controverses théologico-politiques) à une dimension purement et simplement confessionnelle. Les théories du droit divin des rois illustrent bien les limites d'une historiographie dépendante d'une culture ecclésiale.

⁴⁷ *Apologie de l'illustrissime Robert Bellarmin ...*

n'apporte uniformément « une réponse » à la légitimité de la dévolution du pouvoir.

Le problème de la succession de la reine Élisabeth pose la question politique centrale de la légitimité et la question religieuse tout aussi centrale de la nature de la véritable Église, à savoir principalement sa catholicité et son critère d'unité. La réponse qui est apportée par Jacques à ses adversaires jésuites et à Du Perron sur ces deux questions démontre bien où se trouve l'opposition réelle. Elle ne se traduit pas d'abord ou uniquement par un conflit entre « protestantisme » et « catholicisme⁴⁸ », mais par une divergence de vue quant au rapport du christianisme avec la sphère politique. Plaidant pour cette perspective, la querelle des anciens et des modernes au sein du christianisme des XVIème et début XVIIème siècles est délimitée par une frontière qui oppose théologies politiques séculières et théologies politiques cléricales⁴⁹ de toutes obédiences confessionnelles. En raison de son itinéraire très singulier, Jacques VI- Ier se trouve au centre de ce débat. Parce que théologien royal, il est un théologien séculier qui n'hésite pas, comme il l'a démontré au tournant des années 1590–1600⁵⁰, à « franchir le Rubicon » des confessions pour assurer sa légitimité à la succession d'Élisabeth. Il lui fallait donc écrire pour défendre sa Couronne, c'est ce qu'il fit avec *La Vraie loi des libres Monarchies* et le *Basilikon Doron* en contexte écossais et avec *l'Apologie pour le serment de fidélité* et enfin la *Défense du droit des rois* en contexte anglais. La légitimité politique de sa succession devait s'articuler à des principes religieux – ecclésiastiques tout aussi fermes⁵¹. A cette fin, le recours à l'histoire comme discours apologétique sur le bon régime et la vraie Église s'imposait pour justifier *a priori* et conforter *a posteriori* la validité de sa succession. Mais c'est aussi la faiblesse théorique de cette argumentation (qui est aussi la faiblesse de ses contradicteurs) qui sera dépassée par les théories philosophiques du contrat et de la puissance. Ce grand moment historique de la réflexion et de l'activité théologico-politique était-il pour autant contournable afin d'envisager sous d'autres modalités la dévolution légitime du pouvoir et son droit à l'interprétation de la vérité chrétienne⁵² ?

---

⁴⁸ Il serait alors fondé de s'interroger sur la spécificité du gallicanisme au sein de l'Église romaine et plus encore sur l'originalité de l'Église d'Angleterre !

⁴⁹ Voir Renoux-Zagamé, *Théologie sacerdotale*, pp. 127–152. Nous préférons toutefois l'expression – théologie cléricale – à celle de – théologie sacerdotale – qui renvoie de façon trop unilatérale à l'ecclésiologie catholique – romaine.

⁵⁰ Sommerville, *King James VI*, pp. 139–140.

⁵¹ Montague, *The Workes*, pp. 266–267 (Triplici); pp. 306–307 (A Premonition).

⁵² Sur la question de l'interprétation des doctrines chrétiennes dans la philosophie hobbesienne, voir Foisneau, *Hobbes*, en particulier le chapitre IX.

BIBLIOGRAPHIE

Sources publiées

- Bellarmini, Robertus: *Apologie de l'illustrissime Robert Bellarmin, [...] pour la response dudit sieur au livre du serenissime roy de la Grande-Bretagne, [...] avec la response ci-devant publiée, sous le nom de Mathieu Torty. Response du cardinal Bellarmin au livre intitulé "A triple coing, triple nœud" ou autrement "Apologie pour le serment de fidélité contre deux brefs du Pape Paul V et les dernières lettres du cardinal Bellarmin, écrites à Georges Blackwell, archiprêtre d'Angleterre.* N. p., 1610.
- Bellarmini, Robertus: *Responce du cardinal Bellarmin au livre intitulé "A triple coing, triple noeud.* S. l., 1610.
- Bellarmini, Robertus: *Tertia Controversia generalis. De Summo Pontifice, quinque libris explicata ou De Romano Pontifice.* Napoli, apud Joseph Giuliano, 6 tomes, 1856-1862.
- Barclay, William: *De regno et regali potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium, et reliquos monarchomachos, libri sex.* Paris: Chaudière, 1600.
- Barclay, William: *De potestate Papae an et quatenus in reges et principes seculares jus et imperium habeat.* London: Eliot's Court Press, 1609; Pont-à-Mousson, 1609.
- Belloy du, Pierre: *De l'Autorité du Roy et Crimes de lèze Majesté qui se commettent par ligues, désignation de successeur et libelles escrits contre la personne et dignité du Prince.* N. p., 1587.
- Blackwood, Adam: *Opera Omnia.* Paris, 1644.
- Bodin, Jean: *Les six livres de la Républiques* (texte revu par Christiane Frémont, Marie-Dominique Couzinet, Henri Rochais). Paris: Fayard, 1986.
- Buchanan, George: *De Jure regni apud Scotos [...] dialogus.* Edinburgh, 1579.
- Du Perron, Davy (Cardinal): *Harangue faicte de la part de la chambre ecclésiastique en celle du Tiers estat sur l'article du serment.* Paris: A. Estienne, 1615.
- Elton, G. R. (ed.): *The Tudor Constitution, Documents and Commentary*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge UP, 1982.
- Grotius, Hugo: *Traité du Pouvoir du magistrat politique sur les choses sacrées.* London (ed. de 1751): Presses de l'Université de Caen, 1991.
- Hobbes, Thomas: *Léviathan* (ed. et trans. François Tricaud). Paris: Sirey, 1971.
- Knox, John: *Political Writings* (ed. M. A. Breslow). Washington: Folger Shakespeare Library, 1985.
- Knox, John: *The Second Book of Discipline* (ed. J. Kirk). Edinburgh: Saint Andrew P, 1980.

- Knox, John: *Works* (ed. Donald Laing), 6 vol. Edinburgh, 1846-1864.
- Larkin, J. F. and Hugues, P. L. (ed.): *Stuart Royal Proclamations*, 2 vol. Oxford: Oxford UP, 1973.
- La Vraie loi des libres monarchies ou les devoirs réciproques et mutuels entre un roi libre et ses sujets naturels* (ed. et trans. Bernard Bourdin). Montpellier: Presses Universitaires de la Méditerranée, Coll. "Astraea Texts", 2, 2008.
- Melville, James: *Diary 1856-1861* (ed. G. R. Kinloch). Edinburgh, 1829.
- Montague, J. (ed.): *The Workes of the Most High and Mightie Prince, James by the grace of God, King of Great Britain, France and Ireland. Defensor of the Faith, etc.* London: Robert Barker and John Bill, 1616.
- Sommerville, J. P. (ed.): *King James VI and I, Political Writings*. Cambridge: Cambridge UP, 1994.
- Suarez, Francisco: *Defensio fidei Catholicae et apostolicae adversus anglicanae sectae errores, cum responsione ad Apologiam pro juramento fidelitatis and Praefationem monotorium serenissimo Jacobi Angliae Regis; ad serenissimos totius Christiani orbis Catholicos reges ac principes*, 26 tomes. Paris: Vivès, 1869.

Littérature

- Bedouelle, Guy, and Legall, Patrick: *Le "divorce" du roi Henri VIII*. Genève: Droz, 1987.
- Borot, Luc: James VI and I and Revelation: How to Discourage Millenarian Aspirations. *Anglophonia* 3, 1998, pp. 23–36.
- Burgess, Glenn: *Absolute Monarchy and the Stuart Constitution*. New Haven and London: Yale UP, 1996.
- Carrafiello, Michael L.: *Robert Parsons and English Catholicism, 1580-1610*. Selinsgrave: Susquehanna UP; London: Associated UPS, 1998.
- Carrive, Paulette: Il re, il tiranno, il papa, il popolo in George Buchanan. *Rivista di Storia della Filosofia*, 50, 1995, pp. 471–98.
- Clancy, Thomas H.: *Papist Pamphleteers, The Allen-Persons Party and the Political Thought of the Counter-Reformation in England, 1572-1615*. Chicago: Loyola UP, 1964.
- Cottret, Bernard: *Henri VIII, le pouvoir par la force*. Paris: Payot, 1999.
- Davies, E. T.: *Episcopacy and the Royal Supremacy in the Church of England in the XVIth Century*. Oxford: Blackwell, 1950.
- Dawson, Jane, E. A.: The Two John Knoxes: England, Scotland and the 1558 Tracts. *Journal of Ecclesiastical History*, 42/4, 1991, pp. 555–576.
- Duchain, Michel: *Jacques Ier Stuart, le roi de la paix*. Paris: Presses de la Renaissance, 1985.
- Foisneau, Luc: *Hobbes et la toute puissance de Dieu*. Paris: Puf, 2000.

- Hamilton Bryson, William: Papal Releases from Royal Oaths. *Journal of Ecclesiastical History*, 22/1, 1971, pp. 19–33.
- Ives, E. W.: Henry VIII's Will – a Forensic Conundrum. *Historical Journal*, 35, 1992, pp. 779–804.
- Maitland, F. W.: *The Constitutional History of England*. Cambridge: Cambridge UP, 1908.
- Milton, Anthony: The Church of England, Rome and the True Church. The Demise of a Jacobean Consensus. *The Early Stuart Church 1603-1642* (ed. Kenneth Fincham). London: Macmillan, 1993, pp. 187–210.
- Peterson, Erik: *Der Monotheismus als politisches problem*. Leipzig: Jakob Hegner, 1935.
- Peterson, Erik: *Le Monothéisme politique et autres traités* (traduit de l'allemand par Anne-Sophie Astrup, préface de Bernard Bourdin). Paris: Bayard, 2007.
- Prodi, Paolo: *Christianisme et monde moderne. Cinquante ans de recherches*. Paris: Hautes Etudes, Gallimard, Seuil, 2006.
- Renoux-Zagamé, Marie-France: Théologie sacerdotale contre théologie séculière: la question du droit divin des rois. *Aspects de la pensée médiévale dans la philosophie politique moderne*, Paris: Puf, 1999, pp. 127–152.
- Salmon, J. H. M.: *The French Religious Wars in English Political Thought*. Oxford: Clarendon P, 1959.
- Salmon, J. H. M.: Gallicanism and Anglicanism in the Age of the Counter-Reformation. *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*. Cambridge: Cambridge UP, 1987, pp. 155–188.
- Sommerville, J. P.: *Jacobean Political Thought and the Controversy over the Oath of Allegiance*. Unpublished Ph. D. thesis, University of Cambridge, 1981.
- Turchetti, Mario: *Tyrannie et tyrannicide de l'Antiquité à nos jours*. Paris: Puf, 2001.
- Verdier, Raymond (ed.): *Le Serment*, 2 vols., Paris: C.N.R.S, 1989.

King James I of England's (VI of Scotland) Concept of the Divine Right of Kings and the Two Kingdoms as a Legitimation of Absolute Royal Power

Summary

Over the course of his Scottish reign, James Stuart (King of Scotland 1567–1625, King of England and Ireland 1603–1625) came into conflict with the Protestant church, which saw itself as having the right to define

the Crown's role in matters of religion. For the Protestants, the Crown was at the service of reformed orthodoxy. James, however, intended to preserve his sovereignty, and so he developed a religious policy that ran counter to the Protestant doctrine of the two kingdoms. James espoused the theory of the divine right of kings, which postulates that royal authority depends solely on God. On the basis of this legitimacy, the sovereign is entitled to intervene in the external organization of religious life within the kingdom. These principles enabled him both to prepare for Queen Elizabeth's future succession and to oppose the Catholic understanding of the devolution of the Crown. That is, he believed that royal status was conferred by both divine right and inheritance.

Nove potrditve starih pogledov: *Louis Adamič*

JANJA ŽITNIK SERAFIN*

IZVLEČEK

Louis Adamič (1898–1951) je bil najuspešnejši slovenski izseljenski pisatelj, urednik in družbeni kritik. Avtorica aktualizira njegove poglede na vprašanja, povezana s priseljenci, njihovo identiteto, integracijo in asimilacijo. Na primeru slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji ugotavlja, da so Adamičevi koncepti, ki jih je objavil pred sedmimi desetletji, še vedno relevantni in prepričljivi.

KLJUČNE BESEDE

Louis Adamič, ameriška književnost, kulturni pluralizem, multikulturalizem, integracija priseljencev

ABSTRACT

Louis Adamic (1898–1951) was the most prominent Slovenian émigré writer, editor, and social critic. This paper analyzes his views on various issues relating to immigrants, including their identity and integration or assimilation into society. Drawing from examples of Slovenian emigrants and immigrants to Slovenia, the author finds Adamic's views to be as relevant and convincing as they were when he published them seven decades ago.

KEY WORDS

Louis Adamic, American literature, cultural pluralism, multiculturalism, integration of immigrants

Uvod

V tem prispevku¹ bom najprej orisala tista Adamičeva objavljena dela in dejavnosti, s katerimi je pisatelj prispeval temeljni kamen k izgradnji ameriškega multikulturalizma in integracije priseljencev. Tretji in četrti del

---

* Dr. Janja Žitnik Serafin, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana; zitnik@zrc-sazu.si.

¹ Prispevek je delni rezultat aplikativnega raziskovalnega projekta Ustvarjanje spomina in ohranjanje kulturne identitete med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci (šifra L6-2203), ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu iz državnega proračuna, ter raziskovalnega programa Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva, ki ga prav tako financira ARRS.

prispevka bosta posvečena aktualizaciji Adamičevih pogledov na priseljenško problematiko in vprašanja identitete priseljencev ter odnosu med strukturno in kulturno asimilacijo priseljencev. Ob tem bom povzela tudi mnenja nekaterih ameriških kritikov Adamičevih konceptov, napovedi in pozivov, ki odmevajo tudi v današnjem času. V zadnjem razdelku bo tekla beseda o položaju slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji v luči Adamičevih pogledov, v sklepu pa bom povzela svoje ugotovitve o Adamičevem mestu v slovenski kulturni zavesti in o njegovi vlogi pri oblikovanju sodobnih strategij enakopravne integracije priseljencev.

Slovenska država razume integracijo priseljencev skladno s koncepti in priporočili Evropske komisije, ki poudarja potrebo po holističnem pristopu pri razumevanju integracije. Po priporočilih Evropske komisije naj integracijske politike upoštevajo ne le ekonomske in socialne vidike integracije, temveč tudi vprašanja v zvezi s kulturno in versko raznolikostjo, državljanstvom, sodelovanjem in političnimi pravicami.² Tudi dokumenti Republike Slovenije izhajajo iz spoštovanja večkulturnosti, ki je prvo načelo integracije.³ Vztrajajo pri definiciji integracije kot dvosmernega procesa med državo sprejema in priseljenci, ob ohranitvi lastne kulturne in etnične identitete priseljencev. Prav tako ti dokumenti večkrat omenjajo ukrepe za aktivno preprečevanje marginalizacije priseljencev in ksenofobije; te je treba le še nekoliko natančneje opredeliti in končno začeti tudi dosledneje izvajati.

Dežele sprejema so prehodile dolgo pot, preden so do sedanje stopnje poenotile vsaj svoje deklarativno izraženo, večinoma dovolj demokratično razumevanje enakopravne integracije priseljencev, četudi prakse teh držav za zdaj le v manjšem deležu sledijo svojim lastnim formalnim opredelitvam na tem področju. Zgodovina ideje o enakopravni integraciji priseljencev in o razvijanju medkulturne zavesti na nacionalni ravni priča o tem, da ni bilo vedno tako. Zgovoren primer je nekdanji koncept talilnega lonca, ki je imel že od vsega začetka svoje nasprotnike, med njimi tudi za Slovenijo verjetno najzanimivejšega – Louisa Adamiča.

Pogledi humanističnih in družboslovnih teoretikov, političnih aktivistov, operativnih delavcev in populističnih zagovornikov multikulturalizma in enakopravne integracije priseljencev so se spreminjali skozi čas ne le v podrobnostih in vsakokrat novem poimenovanju istih ali vsaj zelo podobnih procesov in razmerij, temveč pogosto tudi v na videz radikalno, revolucionarno predrugačenem razumevanju teh procesov in razmerij. Ko pa se končno vprašamo, koliko so se njihovi pogledi tudi dejansko v samem bistvu spremenili od zgodnjih začetkov sodobnega raziskovanja priseljenških vprašanj do danes, nam ni treba dolgo iskati dovolj relevantnega starejšega gradiva,

---

² *Integracijski pristopi.*

³ Resolucija o imigracijski politiki RS, točka 4; Resolucija o migracijski politiki RS, točke 3, 5, 6–8.

da bi preverili njegovo morebitno aktualnost tudi v današnjem času. Dovolj je, če sežemo po delih v Sloveniji rojenega pisatelja, urednika in družbenega kritika Louisa Adamiča (1898–1951), enega še vedno pogosto citiranih praočtov ameriškega multikulturalizma, predhodnika sodobnih konceptov enakopravne integracije priseljencev in razvijanja medkulturne zavesti.

Oris Adamičevega prispevka k porajanju ameriškega multikulturalizma

Današnji adamičeslovci ugotavljajo, da so Adamičeva dela o kulturni raznolikosti, priseljenjskih vprašanjih in družbenih razmerjih v večletnem prostoru temeljnega pomena za sedanji razvoj strategij na področju ameriškega kulturnega pluralizma. Tudi raziskovalci osrednje ameriške ustanove za zgodovino priseljenstva so v svoji reviji *Spectrum* zapisali, da ima etnično gibanje današnjega časa kratek spomin. Uredniki pri *Harvardski enciklopediji ameriških etničnih skupin* so bili namreč v osemdesetih letih že kar daleč s svojim delom, preden so odkrili, da je predlagal Adamič podoben projekt v knjigi *My America* že v tridesetih letih. Svojo zamisel je pisatelj tudi uresničil s številnimi študijskimi potovanji, obiski arhivov in knjižnic, s terenskimi raziskavami, množičnimi anketami in poglobljenimi intervjuji. Z rezultati teh dejavnosti je javnost seznanjal v neštetih člankih, na predavateljskih turnejah, v radijskih oddajah in v samostojnih knjigah o priseljenstvu (*Laughing in the Jungle*, *Grandsons*, *My America*, *From Many Lands*, *Two-Way Passage*, *What's Your Name?*, *A Nation of Nations*), pa tudi kot ustanovitelj in urednik revije *Common Ground*, uradnega glasila Skupnega sveta za ameriško enotnost, ki si je prizadeval za medkulturno vzgojo z vključitvijo priseljenjskih vsebin v javno izobraževanje, in v zadnjih letih življenja še zlasti kot urednik devetih knjig zbirke *Ljudstva Amerike*.⁴ Njegovi objavljeni prispevki, kot so *An Immigrant's America*, *Thirty Million New Americans*,⁵ *Cherries Are Red in San Joaquin*, *Aliens and Alien-Baiters* ali njegovi znameniti razmišljanji z naslovom *This Crisis Is an Opportunity*⁶ ter *Tolerance Is Not Enough*,⁷ odpirajo še vedno aktualne dileme o odnosu med priseljenci in večinsko družbo.

⁴ *The Peoples of America Series*, gl. Christian, *Louis Adamic: A Checklist*, str. 75.

⁵ Članek je bil leta 1934 objavljen v reviji *Harper's Magazine*, leta 1935 pa ga je Service Bureau for Education in Human Relations v New Yorku ponatisnil z enakim naslovom še v obliki samostojne knjižice.

⁶ Tudi ta članek iz leta 1940 je še isto leto izdal v obliki brošure Common Council for American Unity v New Yorku.

⁷ Besedilo, ki ga je prvotno objavil *New York Times* (15. februar 1942, Sec. VII, str. 38), je pozneje izšlo v različicah in s podobnimi naslovi še v *Trends & Tides* (3, januar–marec 1947, str. 14–15), *McCall's* (LXXV, avgust 1948, str. 2, 122), *Negro Digest* (VI, oktober 1948, str. 19–23) in *Congress Weekly: A Review of Jewish Interests* (XVI, 17. januar 1949, str. 8–10).

Adamič je še pred svojim prvim obiskom Jugoslavije, torej pred letom 1932, objavil več člankov in kratkih zgodb o priseljenicah in njihovem položaju. Po vrnitvi v ZDA je že veljal za enega od poznavalcev priseljskih vprašanj, zato je bil izvoljen v izvršilni odbor *Foreign Language Information Servicea*, ki je imel tesne stike s priseljskimi organizacijami in tiskom. Na predlog svoje založbe se je podal na več daljših predavateljskih turnej po ZDA, da bi širši javnosti predstavil svojo zadnjo knjigo in se hkrati seznanil z vsakdanjim utripom in težavami ljudi v različnih delih ZDA. Na poti je spoznaval vedno nove priseljske etnične skupine, pa različne uradnike, intelektualce in predvsem preproste ljudi.⁸ Vzel si je dovolj časa za sproščene pogovore z njimi, svoja opažanja o njihovem položaju pa si je sproti zapisoval. Pozneje so mu rabila kot osnova za knjigo *Moja Amerika* (1938).

Adamiču je uspelo, da je njegov glas prodiral široko po ZDA in dosegal tudi najbolj odrinjene etnične skupine. Po objavi nekaterih del je dobival na tisoče pisem, njegove ideje pa so vzbudile najbolj navdušen odziv prav pri otrocih priseljencev. Njegova predavanja so bila izredno dobro obiskana in ljudje so nestrpnost čakali, da bi po predavanjih še osebno govorili z njim. V tridesetih in štiridesetih letih je Adamič z novinarskimi prispevki, leposlovjem, avtobiografijo, zgodovinopisjem, javnimi nastopi in stiki z vodilnimi ameriškimi politikami ozaveščal javnost o bistveni vlogi priseljencev v sodobnem razvoju ameriške družbe.⁹

Adamič o priseljskih vprašanjih in identiteti

Že v tridesetih letih je postalo povsem očitno, da Adamič ne verjame v nobenega izmed tedanjih institucionalnih političnih in socialnih programov. Adamičeva teza je, da bistvo optimalnih medkulturnih odnosov na nacionalni ravni ni le v skupinski identiteti znotraj posamezne etnične skupnosti, ampak v oblikovanju naroda, ki bo črpal svojo energijo prav iz dinamične interakcije notranjih medkulturnih vplivov. Adamič se je zavzemal za pluralizem, ki od priseljencev ne zahteva, naj se odpovedo svoji kulturni dediščini v zameno za ideal »talilnega lonca«, na drugi strani pa tudi ni spodbujal priseljskega izolacionizma in frakcionizma.¹⁰ Poskušal je razbiti predsodke in stereotipe o novejših ameriških priseljenicah tako, da je ameriške bralce seznanjal s kulturnimi in znanstvenimi dosežki priseljencev in tako imenovani problem tujcev opredelil kot nezmožnost ameriške družbe, da bi zajela zgodovino priseljencev v nacionalno mitologijo in zgodovino. Vsekakor si je prizadeval za priznanje dosežkov priseljskih skupnosti in posameznikov

---

⁸ Christian, *Louis Adamic: A Checklist*, str. xxvi-xxvii.

⁹ Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 14.

¹⁰ Prav tam, str. 14–15.

ter poudarjal tudi pomen pripadnosti skupnosti, toda njegov daljnosežnejši cilj je bil uresničenje družbe, katere gonilna sila bi bila prav dinamika njenih vzajemnih medkulturnih vplivov.¹¹

Adamič seveda ni le predhodnik sodobnih akterjev preporoda, dokumentiranja in promocije etničnih prispevkov ter kulturnih tradicij in vrednot, saj njegovo dojemanje etnične in kulturne identitete odraža tako izrazito kompleksnost, kakor jo sodobni interkulturalizem opaža in priznava šele v zadnjih letih. Ker je današnja Slovenija vse bolj prepoznavna tudi kot dežela priseljevanja, pa je prav ta vidik Adamičeve trajne aktualnosti danes tudi za nas nedvomno še bolj zanimiv. Zato ni nenavadno, da raziskovalci s področja migracijskih študij tudi danes tako radi citiramo Adamičeve še vedno aktualne poglede na to problematiko, ki v današnji Sloveniji in Evropi nezadržno prodira proti samemu središču akademske, politične in najširše javne pozornosti.

Adamič je upravičeno opozarjal na ksenofobijo, ki so ji bili izpostavljeni številni ameriški priseljenci, na vrline etničnih skupin in pomen priseljenških institucij ter skupinske identitete. Zavzemal se je za multikulturalizem, ki se ni zadovoljil z izjavami o pravičnem ravnanju s priseljenci in z njihovimi otroki. Izogibal se je sladkobnim portretom etnične integritete, namesto tega pa ameriškim priseljencem priznaval veliko zapletenost: opisoval je njihove prednosti, dosežke, strahove in slabosti. Adamičev pluralizem resda zajema multikulturalistično kritiko homogenizirajočih učinkov prevladujoče kulture, toda na drugi strani izravnava multikulturalistično težnjo k pretiranemu dramtiziranju asimilacije kot odpovedi lastnemu jazu. Adamič je uvidel, da so različne oznake, s katerimi se ljudje lahko opredelijo, naj bodo še tako prepričljive, navsezadnje vedno nestalne in nezadovoljive. Želel je predvsem, da bi lahko priseljenci aktivneje sodelovali v javni sferi in da bi se čutili povezane z drugimi Američani in drugimi kulturnimi izkušnjami.¹²

Adamičevo delo torej tehtno utemeljuje multikulturalistični poudarek na raznolikosti. Svoj zagovor raznolikosti je zasnoval na zavesti o potrebi po sprejetosti in varnosti neštetihs priseljencev, ki jih je spoznal. Prizadeval si je za oblikovanje skupnosti, ki bi bila večja od vsote njenih delov, hkrati pa se je zavzemal za takšno raznolikost, ki bi priznavala človeško kompleksnost. Adamič je vedel, da celo tistih, ki žive v precej dobro določenih mejah etnične skupnosti, ni mogoče zreducirati na etnični tip. Čeprav je dramtiziral, ni moraliziral. Adamičevi portreti in zgodbe o priseljencah so pozivali Ameriko, naj znova domisli svojo zgodovino, toda njegovi junaki so bili obenem zelo individualizirani. Takšno individualiziranje je preprečevalo preveliko posploševanje želja in potreb priseljencev.¹³ Razpon individualnih

---

¹¹ Prav tam, str. 22.

¹² Prav tam, str. 129–130.

¹³ Prav tam, str. 131.

značilnosti in mentalitet priseljencev zgovorno označujeta Adamičeva portreta slovenskih priseljencev Toneta Kmeta, nekdanjega delavca v jeklarni, ki je bil v mlajših letih v skrbi za pokojnino med drugim tudi stavkokaz in ki na stara leta odklanja ameriško državljanstvo,¹⁴ in izjemno uspešnega poslovnega Michaela Novaka, ki se v zrelih srednjih letih odpove nadaljnji poslovni karieri in ponovno vzpostavi vez s pozabljeno in zanikano prvotno kulturo, da bi naposled lahko dosegel transnacionalno razumevanje.¹⁵

Adamič pa odpira skorajda revolucionaren pogled ne le na etnično in kulturno identiteto, ampak tudi na nacionalno identiteto, in sicer vselej, ko razpravlja o »ameriški identiteti«. Trdi namreč, da sam nastanek ZDA kot tudi anglocentristična ameriška zgodovina in tradicija nimajo a priori osrednjega mesta v nacionalni identiteti Američanov. Nasprotno, po njegovem mnenju narod ne more utemeljevati svoje identitete niti v kakšni posamezni kulturni tradiciji niti v skupku različnih kulturnih tradicij, temveč je njegova identiteta v nenehnem procesu oblikovanja. Narod in njegova identiteta torej nista nekaj, kar bi bilo treba predvsem ohraniti, temveč je narod skupnost, ki mora samo sebe vedno znova odkrivati in artikulirati. To pa danes seveda velja tudi za vse evropske narode.

Strukturna asimilacija v odnosu do kulturne asimilacije

Povsem razumljivo je, da se posamezniki in skupine, ki nenadoma postanejo neprostoVOLJNI predmet opazovanja in preučevanja, pogosto z nelagodjem in nezaupanjem distancirajo od svojega opazovalca in njegovih spoznanj. In prav v tem pogledu je imel Adamič veliko prednost pred večino drugih raziskovalcev priseljskih vprašanj. Različne skupine najnovejših in nekoliko starejših priseljencev in njihovih potomcev so v njem videle uveljavljenega priseljenega Američana, prav takšna pa je bila po njegovem prepričljivem prodoru v ameriško kulturo tudi njegova podoba v očeh ameriškega mainstreama. Ker je priseljenstvo opazoval kot *insider* in hkrati kot *outsider*, saj se je lahko identificiral z obema skupinama, je bil njegov vpogled v priseljska vprašanja toliko kompleksnejši. Prav zaradi njegove dvojne vpetosti so mu prislunhili eni in drugi.

Adamič ni priseljskih tem nikoli obravnaval ločeno od širše družbene problematike, predvsem ne ločeno od vprašanja prevladujočih vrednot, družbenih norm in socialno-ekonomske razslojenosti ameriške družbe. Seveda je predmet njegovega opazovanja zajemal na eni strani novejše priseljence in njihove potomce, na drugi strani vse tiste, ki so se zdaj že imeli za »stare

---

¹⁴ Adamic, *The Old Alien by the Kitchen Window*.

¹⁵ AS, fond Janko Rogelj, škatala 3, mapa 19. Gre za vsebinski načrt romana, ki ga je Adamič pozneje opustil.

Američane«, v vmesnem prostoru med obema poloma pa točke, v katerih so se križali njihovi nasprotni interesi, in stičišča, v katera so se stekali njihovi skupni interesi. Vendar Adamič ameriške družbe dejansko ni obravnaval kot območja privlačnih in odbojnih sil med dvema nasprotnima si poloma ali pa med središčem in obrobjem, kakor danes pogosto obravnavamo večetnične družbe, temveč kot kompleksen splet večplastnih družbenih razmerij in identitet, ki jih določa nepregledna množica nenehno spreminjajočih se dejavnikov. Ta kompleksnost je delno posledica nejasnih ločnic med priseljskim in večinskim tokom v ameriški družbi ter prepletenosti različnih komponent tako posameznikove kot skupinske kulturne identitete.

Stopnja ohranjanja pripadnosti izvorni kulturi kot eni od potencialno pomembnih komponent kulturne identitete priseljencev se odraža bodisi v njihovi bolj ali manj enakopravni kulturni integraciji (torej v ohranitvi izvorne kulturne identitete ter v sprejetosti in afirmaciji priseljskih jezikov, kulturnih tradicij, družbenih norm, mentalitet in vrednot v širši družbi) bodisi, v nasprotnem primeru, v njihovi kulturni asimilaciji (tj. v odpovedi omenjenim prvinam izvorne kulture in v zlitju z večinsko kulturo brez vidnih sledov priseljenčeve izvorne kulture v njej). Ta stopnja pa je odvisna od več dejavnikov, med katerimi najverjetneje nista ključnega pomena le odnos države in družbe sprejema do priseljencev, temveč tudi stopnja strukturne asimilacije priseljenca in bolj ali manj izražen etnični (ali rasni) predznak socialno-ekonomskega sloja, v katerega se priseljenec strukturno asimilira (ali pa se ne).

Slovenski izseljenci in priseljenci v Sloveniji nas pogosto opozarjajo na pomanjkanje kakovostne strokovne podpore pri delovanju njihovih kulturnih organizacij, društev in zvez. Vzrok vidijo v tem, da se priseljeni izobraženci, njihovi rojaki, skoraj praviloma le zelo ohlapno povezujejo s svojimi etničnimi skupnostmi v novi domovini – ali pa se sploh ne. Razlago lahko seveda iščemo v sorazmerno hitri strukturni asimilaciji priseljenih izobražencev v družbeni sloj, ki nima njihovega izvornega etničnega predznaka. Toda če se mnogi priseljeni izobraženci ne vključujejo v organizirano delovanje etničnih skupnosti, ki jim statistično pripadajo, to še ne pomeni, da se hkrati s socialno-ekonomsko strukturno asimilacijo v svoj družbeni sloj neizogibno tudi jezikovno in kulturno asimilirajo. Nasprotno. Mnogi priseljeni izobraženci ohranjajo izvorno jezikovno in kulturno identiteto, kar se odraža v razpoznavnem etničnem predznaku njihovega gospodarskega, političnega ali kulturnega prispevka v novi domovini. S tem pa prispevajo k enakopravnejši uveljavitvi priseljskih jezikov, mentalitet in kulturnih vrednot v družbi sprejema prav toliko kot njihove etnične skupnosti z organiziranim delovanjem v okviru svojih organizacij, kulturnih društev in zvez. Za najbolj uveljavljene priseljske pisatelje, denimo, je danes mnogo bolj značilna kakovostna literarna dvojezičnost kakor pa jezikovna asimilacija.

Pri samem Adamiču zagotovo lahko govorimo o njegovi strukturni asimilaciji v etnično manj razpoznavni srednji sloj Američanov zgolj z

ekonomskega vidika, z ideološkega pa ne, saj je skozi vso svojo pisateljsko kariero zavračal nekatere najznačilnejše vrednote družbenega sloja, ki mu je pripadal, ter izpostavljaval perečo problematiko nižjih slojev ameriške družbe. Pri tem je opozarjal prav na tiste spregledane dejavnike v obravnavi priseljencev in odnosa večinske družbe do njih, ki se še danes tudi v evropskem prostoru kažejo kot najpogosteje spregledani. Mojca Vah in Marina Lukšič-Hacin, denimo, ugotavljata, da problem splošnega vtisa o negativnem vplivu priseljevanja na socialno blaginjo državljanov evropskih držav blaginje – kljub drugačnemu javnemu mnenju in političnim diskurzom – ni le v etničnosti, temveč predvsem v hitro rastočih razrednih razlikah med državljani evropskih držav blaginje.¹⁶ Zelo podobne poudarke lahko najdemo tudi pri Adamiču, ki je o tem pisal že v tridesetih letih preteklega stoletja. Na eni strani je opozarjal, da novi ameriški priseljenci – kljub splošni osovražnosti in občutku ogroženosti s strani družbe sprejema – dejansko ne ogrožajo socialne varnosti večinske družbe, temveč nasprotno, predstavljajo osnovno hrano za hitro rast ameriške ekonomije, ki bi bila brez njih resno ogrožena. Glede na tako vitalni pomen novih priseljencev za ameriško družbo vidi absurdnost njihovega položaja prav v dejstvu, da v tujini rojeni delavci večinoma sestavljajo najnižje in najbolj zaničevane sloje ameriške družbe.¹⁷ V *Moji Ameriki* razmišlja v razpravi o dilemah priseljencev in njihovih potomcev takole: »Zavedam se seveda, da je opisan problem tesno povezan z družbenoekonomskim sistemom, v katerem živimo, in da sta za občutke manjvrednosti milijonov novih Američanov ob tem, da se počutijo tukaj bolj ali manj tuji, največ krivi revščina in njena sestra, neizobraženost.«¹⁸ Adamičevi portreti v *Smehu v džungli*, *Dvosmernem prehodu* in *Iz mnogih dežel* nakazujejo, da mnogo ameriških priseljencev bolj skrbijo ekonomska varnost, izobraževanje in temeljno spoštovanje kakor pa zaščita njihove kulturne dediščine.

Ameriški kritiki o Adamiču

Adamič je bil resda kritičen do amerikanizacije in zavračanja kulturne dediščine otrok priseljencev, na drugi strani pa se je izogibal predvidevanjem o moralnem pomenu asimilacije. Prav zato so mu nekateri kulturni pluralisti in multikulturalisti v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja zmotno pripisovali nagnjenost k asimilacionizmu. Čeprav je Adamič o izrazu talilni lonec odklonilno zapisal, da »pomeni, da se pod vplivom vročine vsak spremeni v nekaj drugega«,¹⁹ Milton Gordon ugotavlja, da se

¹⁶ Vah in Lukšič Hacin, *Contemporary implications of multiculturalism policies*, str. 19, 21.

¹⁷ Npr. Adamic, *Cherries are Red in San Joaquin*; Adamič, *Kriza v Ameriki*.

¹⁸ Adamic, *My America*, str. 221.

¹⁹ Adamic, *From Many Lands*, str. 301.

Adamič zdi prej zagovornik talilnega lonca kot pa pluralist.²⁰ Tudi Robert Harney kritizira Adamičevo, kakor pravi, »prikrito logiko talilnega lonca«,²¹ Richard Weiss pa označuje Adamičev domnevni pluralizem kot »vrsto amerikanizacije, čeprav v novi in blažji obliki.«²² R. Alan Lawson šteje Adamiča med kulturne pluraliste, a dodaja, da se je »Adamič približeval robu asimilacionizma, ki so ga kulturni pluralisti obsojali.«²³ Na drugi strani pa se Michael Novak v svojem zelo odmevnem delu sklicuje na Adamičev *Smeh v džungli*, da bi izrazil dvom o konvencionalni zgodbi o uspehu v talilnem loncu.²⁴ Adamičevi portreti v *Smehu v džungli* namreč dodobra potrjujejo Novakovo vizijo »severnjaške džungle«, družbe, ki izkorišča in tepta priseljence.²⁵

Adamičevi kritiki so zelo različno ocenjevali tudi ostrino njegovega populističnega tona in ljudskega besedišča. Medtem ko mu Joseph Remeny očita hujškaško retoriko,²⁶ pa Fred Matthews – prav nasprotno – piše o njegovi nezmožnosti, da bi obsojal v dovolj ostrem tonu, da bi zadovoljil radikalnost poznejših šestdesetih let.²⁷ In vendar Adamičeva dela še vedno nagovarjajo najrazličnejše pisce. Shiffman navaja dela več kakor 70 večinoma ameriških avtorjev, v katerih lahko najdemo implicitne ali eksplicitne odmeve na Adamičeve koncepte.²⁸ Najznamenitejši med Adamičevimi kritiki, Werner Sollors, pa kakor v posmeh nekaterim svojim skeptičnim kolegom ugotavlja, da Adamičevo videnje »omogoča Američanom, da zasledujejo Royceovsko srednjo pot med zastarelo ozkostjo in vulgarno monotonijo. Z novimi, ne tradicionalno zasidranimi skupinskimi identitetami, ki so dokazano pristne, lahko tako predstavljajo individualizem in ameriško identiteto obenem. Ti Adamici, ki niso niti Adamiči niti Adamsi, že naravno pripadajo etnični skupini in se lahko borijo z zastarelo omejenostjo in črednim duhom, in to lahko počnejo tako v imenu svoje rodne dežele kakor tudi Amerike.«²⁹ Prav zaradi te kompleksnosti Adamičevega razumevanja identitete pa so njegovi pogledi danes toliko bližji tudi najsodobnejšim teorijam interkulturalizma in enakovredne integracije priseljencev.

---

²⁰ Gordon, *Assimilation in American Life*, str. 156.

²¹ Harney, *E Pluribus Unum*, str. 35.

²² Weiss, *Ethnicity and Reform*, str. 581.

²³ Lawson, *The Failure of Independent Liberalism*, str. 153.

²⁴ Novak, *The Rise of the Unmeltable Ethnics*.

²⁵ Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 119–122.

²⁶ Remenyi, Louis Adamic: A Portrait, str. 63–64.

²⁷ Matthews, *Cultural Pluralism in Context*, str. 68.

²⁸ Shiffman, *Korenine multikulturalizma*.

²⁹ Sollors, *Beyond Ethnicity*, str. 194, 206–7.

Položaj slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji v luči Adamičevih pogledov

Obrobni, neugledni socialni in kulturni položaj svojih dedov pa so občutili na lastni koži celo vnuki priseljencev. V romanu *Vnuki* (1935) Adamič literarizira vprašanje »kulturne raznolikosti« znotraj posameznika in njegove identitete ter na dramatičen način prikazuje daljnosežne psihološke posledice priseljske marginaliziranosti, ki jih lahko doživljajo celo vnuki priseljencev. Današnji potomci slovenskih izseljencev pa doživljajo različne konotacije svojega slovenskega porekla povsem drugače, večinoma vse prej kakor travmatično. Maša Mikola in Jure Gombač ocenjujeta, da se danes že samo na devetih med seboj povezanih straneh Facebooka družijo kakšnih 14.000 ljudi iz različnih držav, ki raziskujejo slovenski del svoje identitete. Gre za mlajše ljudi, ki sami sebe pogosto definirajo kot »drugo, tretjo, četrto generacijo«. ³⁰ Njihovi prispevki govorijo zanimive zgodbe o hibridnosti in redefiniranju identitete, ki pri današnjih potomcih slovenskih izseljencev potekajo v povsem drugačnih okoliščinah od tistih, ki naj bi tako usodno zaznamovale junake v Adamičevih *Vnukih* v tridesetih letih preteklega stoletja.

Adamič je uvidel, da Amerika ne obravnava priseljencev skladno s svojimi demokratičnimi standardi. To spoznanje je ključno za vse Adamičevo delo; trpljenje priseljencev in njihovih otrok ni le madež na ameriški zgodovini, ampak značilnost ameriške zgodovine. ³¹ Adamič je zato v uvodu k svojemu vprašalniku, poslanemu tisočem Američanom v začetku štiridesetih let, lahko zapisal: »V izgradnji dežele v zadnjem stoletju je več priseljencev iz raznih evropskih držav izgubilo življenje v nesrečah pri delu, kakor je bilo žrtev med ameriški naseljenci, ki so osvajali divjino in si izborili neodvisnost, in nujno je, da celotna Amerika spozna in se zave tega dejstva, ki je najpomembnejši del ameriškosti«. ³² Adamiča in sodobne multikulturaliste povezuje tudi ozaveščanje o stvarnosti in posledicah sovraštva do tujcev. Adamič je na primer opisoval, kako se žrtve preganjanja tujcev počutijo manjvredne in posledično postanejo ekonomski, socialni in kulturni »marginalci«; ne ženejo jih »ustvarjalni vzgibi Amerike, ampak strah in zmeda, ki jih silijo, da se krčijo in manjšajo«. ³³ Zaradi tega je razumljivo, da najpogosteje nastopajo v defenzivni drži, ki je včasih lahko tudi agresivna.

Lani sem v evropskem letu medkulturnega dialoga objavila knjigo *Večkulturna Slovenija s podnaslovom Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*, v kateri primerjam kulturni položaj slovenskih izseljencev in njihovih potomcev s položajem priseljencev in njihovih potomcev

---

³⁰ Mikola in Gombač, *Internet kot medij ohranjanja*, str. 51.

³¹ Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 126.

³² Adamič, *From Many Lands*, str. 302.

³³ Adamič, *This Crisis is an Opportunity*, str. 67.

v Sloveniji.³⁴ Današnji socialno-ekonomski, politični, jezikovni in kulturni položaj priseljencev oziroma t. i. »novih manjšinskih skupnosti« v Sloveniji je namreč primerljiv s položajem predvojnih slovenskih izseljencev, življenjske razmere priseljenih delavcev v slovenskem gradbeništvu in nekaterih drugih panogah, delavcev, brez katerih bi bile te panoge slovenskega gospodarstva od šestdesetih let dalje v resni zagati, pa so primerljive z življenjskimi razmerami slovenskih rudarjev in tovarniških delavcev v deželah množičnega priseljevanja Slovencev od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne. Pogoji za versko življenje priseljencev, zlasti največje verske manjšine v Sloveniji, pa so danes celo precej slabši od pogojev za versko življenje predvojnih slovenskih izseljencev, ki so lahko praviloma že zelo kmalu po prihodu v deželo sprejema začeli postavljati svoje cerkve.

Na drugi strani pa upad števila tistih Slovencev po svetu, ki so se v prvih desetletjih po 2. svetovni vojni v popisih dežel sprejema izrekli za slovensko narodnost, kaže na podobne razmere, kakor jih danes doživljajo priseljenci v Sloveniji. V anketi, ki smo jo izvedli leta 2005 med priseljenci in njihovimi potomci v 26 slovenskih mestih z različno koncentracijo priseljencev, se je izkazalo, da je med anketiranimi alarmantno velik delež tistih, ki ne vidijo primernejšega izhoda, kakor da po potrebi ali pa kar praviloma zatajijo svojo etnično identiteto ali poreklo. Približno desetina odgovorov poudarja, da je težko zamolčati ali prikriti svojo pripadnost, če se že po priimku vidi, od kod si. Drugi izrecno navajajo pogosto nepotrebne birokratske ovire, predvsem pa narodnostno nestrpnost kot razlog za prikrivanje svoje etnične identitete. Glavni vzrok za zatajevanje etnične pripadnosti priseljencev v popisih in vsakdanjem življenju so torej nevšečnosti, s kakršnimi se priseljenci srečujejo v Sloveniji zaradi svojega neslovenstva. Na nekdanj sorazmerno pogosto amerikanizacijo priseljenjskih imen in priimkov, o čemer piše Adamič v svoji knjigi *Kako vam je ime?*, spominja tudi prav tako pogosto spreminjanje mehkega č v trdi č v priseljenjskih priimkih v Sloveniji, kar je zagotovo eden vidnejših simptomov asimilacije. Pri imenih drugih priseljencev v Sloveniji, v katerih se pojavljajo na primer prav tako neslovenske črke x, y ali w, je danes tovrstnega slovenjenja imen manj, saj ti priimki ne prinašajo stigmatizacije, ki je značilna za priseljence iz drugih delov nekdanje skupne države – ti pa sestavljajo kar 90 % vseh priseljenih v Slovenijo. Vse to kaže na dejstvo, da je vprašanja asimilacije in integracije smiselno obravnavati primerjalno, tako da se postavimo v obe zrcalni vlogi, ki ju prevzemamo kot narod izseljevanja in priseljevanja.

To med drugim potrjuje tudi komentar priseljenega Ljubljanačana v zvezi z vsebino nedavno objavljenega članka Maje Čepin Čander, v katerem avtorica med drugim piše o asimilacijskih pritiskih na slovenske izseljence in nji-

---

³⁴ Žitnik Serafin, *Večkulturna Slovenija*.

hove potomce v Argentini.³⁵ Bralčev komentar se glasi: »Trmasto vztrajanje pri svoji etnični identiteti, pa četudi na drugem koncu sveta, je lep primer, kako nepredstavljivo je odreči se svojemu etničnemu bistvu. Naj ta primer argentinskih Slovencev vzpodbudi razmišljanje tudi o nas, ki nismo Slovenci, pa bi nas na vse pretege radi asimilirali. Tudi mi bi radi ohranili svoje identitete in ostali Srbi, Hrvati, Bošnjaki, pa čeprav smo lojalni državljani Slovenije. Tudi mi rabimo pomoč družbe pri ohranjanju jezika svojih prednikov. Tako kot Slovenci v Argentini, tako tudi mi prispevamo h kulturni raznolikosti Slovenije.«³⁶

Kakor vidimo, je tudi v tem komentarju – razumljivo – mogoče začititi sled defenzivnega tona. Po Adamičevem prepričanju pa defenzivni pristop samo utrjuje predstavo o priseljencih kot *outsiderjih*. Da bi se temu izognil, je preusmeril razpravo od »tujcev« k nativismom in njihovim ksenofobnim stereotipom in predsodkom o priseljencih. Proti marginalizaciji priseljencev, s tem pa tudi proti njihovi defenzivnosti, se je boril prav z razbijanjem stereotipov in predsodkov, ki razširjajo prepričanje o neslutnem številu nezakonitih priseljencev, pa o nesorazmernem deležu kriminala med priseljenci, o tem, da priseljenci odžirajo Američanom milijone delovnih mest, da milijoni tujcev predstavljajo nesorazmerno breme za sistem državne pomoči in da bi množična deportacija naredila konec gospodarski krizi.³⁷ Aktualnost Adamičevih pogledov potrjuje tudi moja zadnja knjiga, v kateri ugotavljam povsem identične stereotipe in predsodke o priseljencih v Sloveniji. Tudi izpodbijam jih na enak način kakor Adamič, ko v odgovor na prevladujoče predsodke navajam rezultate statističnih raziskav drugih sodobnih avtorjev.

Sklep

V knjigi *Večkulturna Slovenija* med drugim navajam tudi Adamičeve poglede na priseljsko problematiko v ZDA in ugotavljam, da so njegovi koncepti, opozorila in poudarki v zvezi s priseljskimi vprašanji tudi še danes prav tako relevantni in prepričljivi kakor pred sedmimi desetletji, ko jih je objavil.³⁸ Kakor rečeno, tudi mnogi najvidnejši ameriški avtorji s področja migracijskih, etničnih in medkulturnih študij sorazmerno dobro poznajo Adamičeva dela in jih v svojih objavah tudi dovolj pogosto citirajo ter kritično komentirajo, nikakor pa jih ne obidejo. Priznani slovenski zgodovinar Jože Pirjevec je v predavanju ob 111. obletnici pisateljevega rojstva izrekel svoje mnenje, da je bil Adamič v mednarodnem merilu verjetno najbolj

---

³⁵ Čepin Čander, Reportaža: argentinski Slovenci.

³⁶ Ljubljčan, Komentar.

³⁷ Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 126–127.

³⁸ Žitnik Serafin, *Večkulturna Slovenija*, str. 170–171.

znan Slovenec doslej.³⁹ Adamič določenemu delu slovenskih Američanov še danes pomeni simbol uveljavitve priseljenca v ameriški kulturi; prav takšno ikono pa je za svojega življenja predstavljal tudi drugim etničnim skupinam priseljencev v ZDA.

V Sloveniji smo nekoč poznali Adamiča predvsem kot najuglednejšo literarno osebnost slovenskega izseljenstva, ustvarjalca, ki je s svojimi izvirnimi deli, posvečenimi stari domovini – med njimi so tudi v slovenščino prevedene knjige *Vrnitev v rodni kraj*, *Boj*, *Moja rojstna dežela* in *Orel in korenine* –, pa z angleškimi prevodi nekaterih slovenskih klasikov, s članki in predavanji posredoval slovensko kulturo, slovensko zgodovino in aktualno družbeno-politično problematiko v ameriški prostor. Čeprav je pisal v angleščini, se ravnovesje med slovensko in ameriško komponento njegove kulturne identitete nikoli ni porušilo. Skoraj vsa Adamičeva dela obravnavajo družbena in kulturna vprašanja njegovih dveh domovin, Slovenije in ZDA, in že samo to dejstvo priča o njegovi izraziti dvonacionalni družbeno-kulturni vpetosti. V svojem znamenitem eseju je pesnik Oton Župančič že leta 1932 zapisal: »Adamič je ostal Slovenec v prvini svojega duha, v instinktivnem pogonu, v tajnem bistvu. [...] Amerika mu je dala, kar mu je mogla dati ... Ničesar pa mu ni odvzela.«⁴⁰

Kljub temu, da se je Adamič večinoma tudi sporazumeval v angleščini, pa se nikoli ni odpovedal maternemu jeziku. Tudi svoje zadnje pismo materi, ki ji ga je poslal le malo pred smrtjo, je napisal v slovenščini.⁴¹ Adamič je s svojimi zgodbami o priseljencah in njihovih potomcih, pa tudi z lastno življenjsko zgodbo zgovoren dokaz dejstva, da redka uporaba ali celo neznanje materinščine še nista znak dramatičnega izumiranja slovenstva v izseljenstvu. Prav to pa, kakor smo videli, potrjujejo tudi najnovejše raziskave o še vedno množični prisotnosti slovenstva v svetu, ki se je razkrila šele s pomočjo sodobne komunikacijske tehnologije. Na svetovnem medmrežju nekateri izražajo svoje slovenstvo v slovenščini, mnogi pa tudi v angleščini in drugih jezikih, vendar njihove zgodbe, ki si jih izmenjujejo, pričajo o tem, da se lahko ne glede na takšno ali drugačno jezikovno pripadnost vsaj delno čutijo tudi za Slovence. In nobenega razloga ni, zakaj jih tudi v matični Sloveniji ne bi videli v prav takšni luči.

Za sklep še nekaj besed o Adamičevem mestu v sodobni obravnavi priseljenških vprašanj. Shiffman ugotavlja, da stalni kulturni boji glede literarnega kanona, univerzitetnega predmetnika, diskriminacije, dvojezične vzgoje, politike priseljevanja in nacionalne varnosti izzivajo Američane (pa tudi Slovence, Švede, Francoze in večino drugih narodov), da znova ovrednotijo pomen nacionalne identitete in odgovornosti v raznoliki družbi. Vzgojitelji,

³⁹ Pirjevec, Louis Adamič.

⁴⁰ Župančič, Adamič in slovenstvo, str. 513–520.

⁴¹ Pismo je v celoti objavljeno v: Adamič, *Spomini in pričevanja*, str. 166–167.

politiki in drugi se prerekajo o tem, ali imajo pripadniki nacionalne skupnosti v resnici skupno kulturo ali pa bi jo vsaj morali imeti ter do katere stopnje bi priznanje in zaščita kulturnih razlik morala biti del javnih programov. Čeprav se večina vpletenih v te razprave strinja, da je kulturni raznolikosti na nacionalni ravni treba nameniti večjo pozornost, je o tem doslej razpravljal le omejen krog. Pogosto se zdi, da sodobni multikulturalizem nima drugega namena kakor dobrodušno bratenje ali pravičniško ogorčenje nad neuspehi demokracije. Po Shiffmanovem mnenju multikulturalisti, naj bodo liberalni ali radikalni, pogosto tudi ne povedo jasno, kaj naj bi bil cilj multikulturalizma. Kaj dobrega prinaša povečevanje razlik? Je raznolikost sama po sebi cilj ali ima večjo družbeno vlogo? Kako lahko raznolikost izboljša demokracijo? Čeprav multikulturalizem na splošno spodbuja odprtost in spoštovanje razlik, je včasih zanj značilna samozadovoljna drža, kakor da bo že izražanje prepričanja v pomen raznolikosti nekako sprožilo družbenoekonomske reforme.⁴²

Tudi Adamič se ni zadovoljil s površinskim priznavanjem kulturnih razlik. V knjigi *From Many Lands* odločno zavrača značilno lažno spoštovanje ameriških priseljencev, ki tudi v najboljšem primeru ne seže dlje od potrpežljivega prenašanja njihove drugačnosti. Takole piše: »Za strpnost se v praksi izkazuje, da ni nič drugega kot pasivna nestrpnost, ki jo Channing Pollock imenuje 'samovšečno prepričanje v nezmotljivost'. V ozadju se skriva občutek večvrednosti. Nekdo je zares strpen takrat, kadar prenaša ali zagovarja nekaj, česar ne mara. [...] Večinoma gre le za plast laka na nestrpnosti, ki zlahka popoka...«⁴³ Tenka plast laka, kakor Adamič imenuje medetnično in medkulturno strpnost, pa najhitreje popoka prav v obdobjih gospodarske krize in vojn, dodaja pisatelj.⁴⁴ Adamič je razumel ameriško strpnost kot komaj prikrit prezir, utemeljen na predsodkih. Tisti, ki so bili deležni tovrstne strpnosti, so se počutili prezirane in so postali »nekako defenzivni«. Strpnost je posledično vodila k »negativnim stališčem in odnosom, ki onemogočajo življenjsko pomembno komunikacijo z drugimi ... in tako se znajdemo,« piše Adamič, »... ločeni od drugih z nevidnimi prepadi.«⁴⁵

Adamič je namesto k strpnosti pozival k sprejemanju in iskrenemu, zrelemu spoštovanju razlik. Ob tem pa je poudarjal bistveno razliko med spoštovanjem razlik in obsedenostjo z njimi. Želel si je, da bi bili večetnični narodi zmožni ustvarjalno črpati iz svoje notranje kulturne raznolikosti: »Morajo nas naučiti,« piše v enem svojih najpogosteje citiranih predavanj, »moramo se privaditi, da nas začne posameznik ustvarjalno, pozitivno zanimati tudi zato, ker je drugačen, kajti njegova drugačnost je porok, da lahko ponudi

⁴² Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 115.

⁴³ Adamič, *From Many Lands*, str. 297.

⁴⁴ Prav to se je potrdilo tudi v odnosu slovenske večinske družbe do priseljencev v času nedavnih vojn med narodi nekdanje Jugoslavije, pa tudi v času sedanje gospodarske krize.

⁴⁵ NUK, RZ, Fond Louis Adamič, Prepis osnutka predavanja iz leta 1946, str. 7.

nekaj izjemnega nam osebno in razvijajoči se kulturi in civilizaciji.⁴⁶ Adamič se je predvsem zavzemal za naravno, nenehno razvijajočo se nacionalno skupnost, ki bi varovala in sprejemala svojo raznolikost ter iz nje črpala svojo življenjsko silo.

Adamičevo delo poudarja pomen multikulturalizma pri spodbujanju stvarne empatije do izkustva drugih, pri razvoju posameznikove in nacionalne identitete, zgrajene na nizu kritično preučenih kulturnih vplivov, in pri razvoju naprednejše in bolj povezane družbe.⁴⁷ Adamič je bil torej predhodnik najprodornejših sodobnih zagovornikov enakopravne integracije priseljencev, ki zahtevajo priznanje in enakovredno vlogo marginaliziranih skupin, ne da bi demonizirali prevladujočo kulturo. Le na ta način lahko pripadniki večetničnih družb razvijejo multikulturno nacionalno identiteto in medkulturno zavest, torej prav to, za kar se je zavzemal Adamič. Brez prve in druge je namreč lahko resno ogroženo uresničevanje nekaterih pomembnih človekovih pravic, posledično pa tudi družbena stabilnost in notranja varnost vsake države.

Ko govorimo o Adamičevi trajni aktualnosti, pa na drugi strani tudi ne moremo mimo vsebine neobjavljenega poglavja njegove knjige *Orel in korenine* z naslovom Igra šaha med potresom.⁴⁸ Med osrednjimi temami tega poglavja so namreč tudi nepravilna porazdelitev izkoriščanja naravnih virov in energije v svetu, politični in gospodarski imperializem, manipulativni vpliv javnih medijev v službi velekapitala, izkoriščanje domoljubnih čustev v vojne namene, razpihovanje sovraštva med narodi in kulturami ter odvisnost vprašanja vojne in miru v svetu od naftnih in drugih interesov ameriškega velekapitala. Danes, skoraj šestdeset let po nastanku rokopisa, pa so prav ta vprašanja še vedno izvor najhujših stisk človeštva.

Arhivski viri

- NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, RZ – Rokopisna zbirka, fond Louis Adamič, Prepis osnutka predavanja iz leta 1946.
AS – Arhiv Slovenije, fond Janko Rogelj, škatla 3, mapa 19, Louis Adamic, Brief Outline of 'The Education of Michael Novak', maj 1948.
Biblioteka SAZU, fond Louis Adamič, The Eagle and the Roots (druga, zadnja verzija rokopisa, 1951), mapa R 67/III-2, 4. poglavje Game of Chess in an Earthquake.

---

⁴⁶ Adamic, *This Crisis is an Opportunity*, str. 66.

⁴⁷ Prim. Shiffman, *Korenine multikulturalizma*, str. 125.

⁴⁸ Biblioteka SAZU, fond Louis Adamič, mapa R 67/III-2, 4. poglavje.

Literatura

- Adamic, Louis: An Immigrant's America. *American Magazine*, december 1933, str. 52–53, 82, 84.
- Adamic, Louis: Thirty Million New Americans. *Harper's Magazine*, november 1934, str. 684–694.
- Adamic, Louis: Cherries are Red in San Joaquin. *The Nation*, 27. junij 1936, str. 840–841. Dostopno tudi preko: <<http://newdeal.feri.org/nation/na36840.htm>> (dostop 26. maja 2009).
- Adamic, Louis: Aliens and Alien-Baiters. *Harper's Magazine*, november 1936, str. 561–574.
- Adamic, Louis: *My America: 1928–1938*. New York in London: Harper, 1938.
- Adamic, Louis: *From Many Lands*. New York in London: Harper, 1940.
- Adamic, Louis: The Old Alien by the Kitchen Window. *Saturday Evening Post*, 6. julij 1940, str. 27, 39–40, 45–46. (Ponatisnjeno v *From Many Lands*.)
- Adamic, Louis: This Crisis Is an Opportunity. *Common Ground*, 1/jesen 1940, str. 62–73.
- Adamic, Louis: Tolerance Is Not Enough. *New York Times*, 15. februar 1942, Sec. VII, str. 38.
- Adamič, France: *Spomini in pričevanja o življenju in delu Louisa Adamiča*. Ljubljana: Prešernova družba, 1983.
- Adamič, Louis: *Kriza v Ameriki* (prev. Anton Debeljak). Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1932.
- Christian, Henry A.: *Louis Adamic: A Checklist*. The Kent State University Press (The Serif Series, Bibliographies and Checklists, 20), 1971.
- Gordon, Milton: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, 1964.
- Harney, Robert: E Pluribus Unum: Louis Adamic and the Meaning of Ethnic History. *Journal of Ethnic Studies*, 14, pomlad 1986, str. 29–47.
- Integracijski pristopi*. Ljubljana: IOM, 2004.
- Lawson, R. Alan: *The Failure of Independent Liberalism: 1930–1941*. New York: Capricorn Books, 1971.
- Matthews, Fred: Cultural Pluralism in Context: External History, Philosophic Premise and Theories of Ethnicity. *Journal of Ethnic Studies*, 12/2 (poletje 1984), str. 63–79.
- Mikola, Maša, in Gombač, Jure: Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu: stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands*, 28, 2008, str. 39–56.
- Novak, Michael: *The Rise of the Unmeltable Ethnics*. New York: Macmillan, 1971.
- Remenyi, Joseph: Louis Adamic: A Portrait. *College English* (november 1943), str. 63–76.

- Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije – ReIPRS (1999). *Uradni list RS*, št. 40/1999, str. 4791.
- Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije – ReMPRS (2002). *Uradni list RS*, št. 106/2002, str. 12381.
- Shiffman, Dan: *Korenine multikulturalizma: Delo Louisa Adamiča* (prev. edla Cirila Toplak). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije, 8), 2005.
- Sollors, Werner: *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Vah, Mojca, in Lukšič-Hacin, Marina: Contemporary implications of multiculturalism policies for European welfare states. *Dve domovini / Two Homelands*, 27, 2008, str. 7–21.
- Weiss, Richard: Ethnicity and Reform: Minorities and the Ambience of the Depression Years. *The Journal of American History*, 66/3 (december 1979), str. 581.
- Žitnik Serafin, Janja: *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Migracije, 15), 2008.
- Župančič, Oton: Adamič in slovenstvo. *Ljubljanski zvon*, 9, 1932, str. 513–520.

Spletni in drugi viri

- Čepin Čander, Maja: Reportaža: argentinski Slovenci, mit in realnost. Dnevnikov objektiv – sobota, 23. 5. 2009 (dostop 15. julija 2009). <http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042268793>.
- Ljubljčan: Komentar. V: Čepin Čander, Maja. Reportaža: argentinski Slovenci, mit in realnost. Dnevnikov objektiv – sobota, 23. 5. 2009 (dostop 15. julij 2009), <http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042268793>.
- Pirjevec, Jože: Louis Adamič. Predavanje na kolokviju »Življenje in delo Louisa Adamiča: počastitev 110. obletnice rojstva Louisa Adamiča«. Ljubljana: Slovenska matica, 12. marec 2009.

New Confirmations of Old Views: Louis Adamic

Summary

Slovenian-American writer Louis Adamic (1898–1951) is recognized in Slovenia as the most prominent figure in the field of Slovenian émigré literature. The writer's works were aimed at introducing Slovenian culture,

history, and topical, social, and political issues to the American public. What is less known in his native land is the crucial role he played in establishing the American concept of multiculturalism and equal integration of immigrants, including their languages, cultures, traditions, values, and mentalities. This paper outlines Adamic's activities and published works that contributed to the foundation of American multiculturalism. In the third and fourth sections, the author analyzes Adamic's views on issues relating to immigrants, including their identity and the relationship between the structural and cultural assimilation of immigrants into society. The author summarizes some of the comments published by critics of Adamic's concepts, predictions, and appeals that are still relevant today. The last section analyzes the position of Slovenian emigrants and immigrants to Slovenia from the perspective of Adamic's views.

In the conclusion, the author summarizes her findings regarding Adamic and his role in the formation of modern strategies regarding the equal integration of immigrants. Adamic's works point to multiculturalism's potential to foster the development of unsentimental empathy for the experience of others, to develop a personal and national identity based upon a variety of critically examined cultural influences, and to create a more progressive and integrated society. Adamic was thus a forerunner to the most engaged contemporary advocates for equal integration of immigrants – speakers that demand recognition and an equal position for marginalized groups without demonizing the dominant culture. This is the only way that multiethnic nations can develop the kind of multicultural identity and intercultural awareness that Adamic strove for. Without this, the implementation of important human rights and, consequently, the social stability, efficiency, and internal security of each country may be at risk.

Slovensko v Slovarju bavarskih narečij v Avstriji (WBÖ) in v njegovem arhivu

HUBERT BERGMANN*

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja slovaropisni projekt *Slovar bavarskih narečij v Avstriji* in njegove raznovrstne povezave s slovenskim prostorom.

KLJUČNE BESEDE

dialekt, dialektalna leksikografija, zgodovina avstrijske dialektologije, nemško-slovenski jezikovni stik, nemščina v Sloveniji

SYNOPSIS

Der vorliegende Beitrag möchte das lexikografische Jahrhundertprojekt *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich* vorstellen sowie dessen zahlreiche Bezüge zum slowenischen Raum aufzeigen.

SCHLAGWÖRTER

Dialekt, Dialektlexikografie, Geschichte der österreichischen Dialektologie, deutsch-slowenischer Sprachkontakt, Deutsch in Slowenien

1 O leksikografskem projektu WBÖ

Slovar bavarskih narečij v Avstriji (Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich, s kratico WBÖ) izdaja Inštitut za avstrijske narečne slovarje in slovarje lastnih imen (Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, s kratico I DINAMLEX) Avstrijske akademije znanosti na Dunaju.¹ Naslov slovarja včasih bega, saj besedo *bairisch* mnogi seveda povezujejo z Bavarsko. Vendar pa se pridevnik *bayerisch* ali *bayrisch*, ki se nanaša na Bavarsko, piše z *y*, medtem ko je pridevnik *bairisch*, pisan z *i*, jezikoslovni izraz, ki se nanaša na bavarsko narečno skupino ali veleskupino.² Na jugu

* Mag. dr. Hubert Bergmann, Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, Zentrum Sprachwissenschaften, Bild- und Tondokumentation, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wohllebengasse 12-14, A-1040 Wien, Österreich; hubert.bergmann@oeaw.ac.at.

¹ Več o inštitutu in o slovarju gl. <www.oeaw.ac.at/dinamlex/> (dostop 8. septembra 2009).

² Prim. Geyer, »Bairisch« und »Bayer«.

nemškega jezikovnega področja najdemo na vzhodu tako imenovana bavarska, na zahodu pa alemanska narečja.³ Vsa avstrijska narečja razen narečij na Predarlškem (Vorarlberg), to je na skrajnem zahodu avstrijskega ozemlja, in v nekaterih delih regije Außerfern na zahodnem Tirolskem so bavarska narečja. Omenjena nebavarska narečja spadajo med alemanske dialekte, ki jih WBO ne upošteva.⁴ Slovar WBO pokriva ves strnjeni bavarski areal nekdanje avstro-ogrske monarhije in nekaj jezikovnih otokov zunaj tega areala v severni Italiji, Sloveniji, na Češkem in na Slovaškem. Nekaj teh dialektov danes ne obstaja več, na primer nemško narečje jezikovnega otoka Sedem občin (it. Sette Comuni, nem. Sieben Gemeinden) in Trinajst občin (it. Tredici Comuni, nem. Dreizehn Gemeinden) v severni Italiji ter nemški dialekti južne Česke ali Moravske. Slovarski projekt WBO poteka od leta 1911; z zbiranjem gradiva so začeli dve leti pozneje, leta 1913. Prvi zvezek slovarja je izšel leta 1963, do danes (septembra 2009) pa je bilo objavljenih 38 zvezkov (štiri knjige in šest snopičev pete knjige). Slovar torej še ni končan, trenutno je v izdelavi črka *e*-.

Gradivo, na osnovi katerega se izdeluje slovar, sestavljajo trije osnovni deli:

- (1) material iz posrednih anket,
- (2) material, ki so ga sodelavci slovarja (jezikoslovci) zbrali neposredno na terenu, in
- (3) izpisi iz pisnih virov (npr. iz dialektološke in etnološke strokovne literature, iz narečnega pesništva, iz publicističnih besedil, iz izdaj zgodovinskih virov itd).

Pri materialu iz posrednih anket gre za ankete, ki jih je razpošiljalo uredništvo WBO od leta 1913 naprej. Vzpostavili so mrežo informatorjev, ki so jo sestavljali predvsem učitelji, pa tudi župniki, študenti germanistike, domoznanci, pisatelji itn. Ta prva faza posrednih anket je trajala približno do leta 1933. Informatorji so dobili majhne bloke z listki formata 11,5 × 7 cm skupaj z vprašalniki. Bloki so se razlikovali po barvi: vsaki deželi so dodelili posebno barvo. Na te listke so informatorji oziroma zbiralci morali napisati odgovore na vprašanja v vprašalniku, in sicer v idealnem primeru en odgovor na en listek, skupaj s številko konkretnega vprašanja ter z imenom informatorja/zbiralca in kraja. Informatorji so dobili tudi posebne ovojnice, v katerih so lahko izpolnjene listke brezplačno poslali nazaj na dunajsko akademijo. V teh letih so razposlali 109 vprašalnikov s približno 20.000 konkretnimi vprašanji. V redakciji slovarja so listke, ki so jih dobili po pošti od informatorjev, z rdečim črnilom lematizirali po načelih, ki so jih izdelali pri snovanju

³ O narečni razčlenitvi nemškega jezikovnega areala gl. Wiesinger, Die Einteilung der deutschen Dialekte.

⁴ Slovar predarlških narečij je izšel že v šestdesetih letih 20. stoletja v dveh knjigah prav tako pri Avstrijski akademiji znanosti; gl. *Vorarlbergisches Wörterbuch*. Nekaj alemanskih vase zahodne Tirolske pokriva Fischerjev *Schwäbisches Wörterbuch*.

slovarja. Lematizirane listke so potem uvrstili v kartoteko po zaporedju iztočnic v prihodnjem slovarju, skupaj z izpisi in z izpisanimi zgledi iz materiala, zbranega neposredno na terenu. V letih 1928–1935 so razposlali še devet tako imenovanih dopolnilnih vprašalnikov. Tu so informatorji morali vpisati odgovore neposredno v vprašalnike, ki so bili potem ekscerpirani na listke. Med drugo svetovno vojno, leta 1941, sta redakciji slovarja v Münchnu in na Dunaju spet razposlali dva vprašalnika.

Po drugi svetovni vojni ni bilo več neposrednih anket, nadaljevali pa so intenzivno izpisovanje pisnih virov. Med avtorji, katerih dela so bila izpisana za WBÖ, najdemo tudi Slovenca Johanna (oziroma Ivana) Koštiála in Karla Štreklja.⁵ Germanist Eberhard Kranzmayer, vodja redakcije slovarja od leta 1958 naprej, je v zvezi s slovarskim projektom WBÖ dodelil veliko disertacij, ki so jih njihovi avtorji deloma tudi izpisali za kartoteko slovarja. Leta 1963 se je začela faza objavljjanja slovarja: izšel je prvi snopič. Leta 1970 je bila končana prva knjiga. Prvotno je bilo načrtovano, da se naredi en sam, skupni slovar za bavarska dela Avstrije in Bavarske. Gradivo so od samega začetka zbirali ločeno na Dunaju in v Münchnu. Ta dva fonda naj bi potem združili na Dunaju, kjer bi izdelali slovar. Leta 1961 pa so se iz več razlogov odločili za ločeni publikaciji. Prvi snopič tega dela slovarskega projekta, ki pokriva bavarščino na Bavarskem, je izšel šele leta 1995 pod imenom *Bayerisches Wörterbuch*. Oba slovarja pa nosita skupni nadnaslov *Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch*.

Iztočnice v WBÖ so razvrščene po abecedi, zloženke in prefiksirane besede pa pod osnovno besedo, na primer *Gasthaus* pod *Haus*, v obliki (*Gast*)-*haus*, in *Getreide* pod *Trēide*, v obliki (*Ge*)*trēide*. Črke *b-* in *p-*, *d-* in *t-* ter *f-* in *v-* so v WBÖ na začetku besede obravnavane skupaj, in sicer pri *b-*, *d-* in *f-*. Pisava iztočnic v WBÖ se zaradi etimološkega načela nekoliko razlikuje od pravopisa nemškega knjižnega jezika. To pomeni, da je osnova srednjevisokonemški (svn.) jezik, ki ga naša narečja do neke mere nadaljujejo. V WBÖ se torej piše na primer:

- *Haus*, toda *kāufen* (ker *Haus* < svn. *hūs*, *kāufen* pa < svn. *koufen*),
- *Kugel*, toda *Mütter* (ker *Kugel* < svn. *kugel*, *Mütter* pa < svn. *muoter*),
- *weit*, toda *Wēide* (ker *weit* < svn. *wīt*, *Wēide* pa < svn. *weide*),
- *Henne*, toda *Wëtter* (ker *Henne* < svn. *henne*, *Wëtter* pa < svn. *wëter*).

Tujke so napisane dosledno v germanizirani pisavi, npr. *Tschęnt* (< angl. *gent*), *Schandarmerie* (< franc. *gendarmarie*) itd.

V člankih WBÖ najde bralec zelo raznovrstne informacije: pri vsaki iztočnici navajamo konkretno fonološko obliko besede v različnih regijah.⁶

⁵ Izpisali so Koštiálov Steirisches erotisch-skatologisches Idiotikon in Štrekljeve Slovanske elemente.

⁶ Uporablja se dialektološka transkripcija na osnovi sistema *Teuthonista*; več o tem sistemu transkripcije gl. <<http://www.oew.ac.at/dinamlex/Teuthonista.html>> (dostop 22. septembra 2009).

Semantika besedišča je zelo natančno razčlenjena. Dostikrat imajo besede, ki obstajajo v knjižnem jeziku in hkrati v narečju, v narečjih več pomenov kakor v knjižnem jeziku. Opis semantike besed vsebuje včasih tudi podrobne stvarne informacije. Tako danes že zgodovinski delovni postopki iz kmečkega življenja včasih zahtevajo natančen opis. Pomembno mesto v slovarju zavzema tudi frazeologija. Ta del slovarskega članka je vedno posebej označen. Posebnost slovarja WBÖ je, da je pri vsaki iztočnici dana etimološka razlaga, čeprav včasih ni mogoče dati zadovoljivega etimološkega pojasnila, ker je etimologija besede nejasna. V nasprotju z mnogimi drugimi narečnimi slovarji nemškega govornega področja navaja WBÖ po možnosti tudi zgodovinske zglede pri vsakem geslu. Po konvenciji »zgodovinsko« pomeni, da je takšen zglede nastal pred letom 1860. Najvažnejši viri za zgodovinske primere narečnih besed so tako imenovani *Österreichische Weistümer*, v bistvu pravna napotila iz različnih stoletij, ki jih Avstrijska akademija znanosti zbira in izdaja že več kakor sto let.⁷

Leta 1993 so sodelavci slovarja začeli z digitalizacijo slovarske kartoteke. Tedaj so se odločili za program TUSTEP (Tübinger System von Textverarbeitungsprogrammen).⁸ Takrat je bil ta program eden izmed redkih, s katerimi je bilo mogoče obvladovati problem posebnih znakov, ki jih je v slovarskem gradivu seveda precej. Z digitalizacijo so začeli pri besedah, ki se začenjajo s *ti-* ali *di-*, in sicer tam, kjer so bili tedaj pri pisanju slovarja. V več kakor petnajstih letih so sodelavci inštituta v to zbirko podatkov vnesli večino materiala, ki se imenuje zdaj *Banka podatkov bavarških narečij v Avstriji* (*Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich*, DBÖ). Na tem področju je bil projekt WBÖ med pionirji nemškega narečnega slovaropisja. V okviru aktualnega projekta *dbo@ema* banko podatkov trenutno intenzivno predelujejo in pretvarjajo v nov sistem.⁹

2 Jezikovni stiki med bavarščino in slovenščino v zrcalu WBÖ

Slovar WBÖ ima zelo veliko skupnega s slovenščino in s Slovenijo. Važno stičišče med tem slovarjem in slovenščino so mnogi slovenizmi med iztočnicami slovarja. Od samega začetka slovarskega projekta WBÖ je bilo vprašanje jezikovnih stikov, predvsem med slovenskimi in bavarškimi narečji, v središču pozornosti slovaropiscev omenjene ustanove. Eden izmed razlogov za to je dejstvo, da sta bila dva pomembna sodelavca tega slovarja Korošca, ki sta se zelo zanimala za stike med nemščino in slovenščino – Primus

⁷ *Österreichische Weistümer*.

⁸ Več o tem programu gl. <<http://www.zdv.uni-tuebingen.de/static/skripte/tustep/>> (dostop 22. septembra 2009).

⁹ O projektu *dbo@ema* gl. <www.wboe.at> (dostop 22. septembra 2009).

Lessiak (1878–1937)¹⁰ in njegov učenec Eberhard Kranzmayer (1897–1975).¹¹ Posebnost areala WBÖ je, da obsega veliko področij, kjer so jezikovni stiki s drugim jezikom zelo močni. Pri nobenem drugem nemškem narečnem leksikografskem projektu ni ta vidik jezikovnega stika tako zelo pomemben. Areal, ki prekriva WBÖ, meji na področja češčine, slovaščine, madžarščine, slovenščine, furlanščine, ladinščine, italijanščine in v Švici retoromanščine. Znotraj tega areala najdemo na Gradiščanskem (nem. Burgenland) gradiščanskohrvaške jezikovne otoke, najdemo tudi leksiko, ki je bila prevzeta iz jezikov Romov ali iz jidiša. Na tem mestu samo omenjamo stik z drugimi različicami nemščine in z bolj oddaljenimi jeziki (v geografskem smislu). WBÖ seveda ni omejen le na narečno besedje nemškega izvora, temveč dokumentira tudi številne izposojenke iz sosednjih jezikov.

Skoraj logično je, da najdemo slovenske izposojenke predvsem v južnobavarskih narečjih Koroške, pa tudi na Vzhodnem Tirolskem in na Štajerskem. Slovenizme so poskušali klasificirati v različne skupine, v bistvu v tako imenovane reliktnne besede, ki naj bi bili leksikalni ostanki nekdanjega slovensko govorečega prebivalstva v teh pokrajinah, in po drugi strani v prave izposojenke iz sosednjih slovenskih narečij. Je pa včasih zelo težko določiti, za katerega od teh procesov konkretno gre ali je šlo.¹² Nekaj besed slovenskega izvora v bavarščini ni omejenih le na narečja Vzhodne Tirolske, Koroške in Štajerske, ampak jih najdemo tudi v drugih delih bavarskega jezikovnega področja. Zelo prominenten primer je beseda *Jause* ‘malica’ (< sln. *južina*). Ta beseda je danes tudi del avstrijske različice nemškega knjižnega jezika in se sicer prav tako uporablja v pisni obliki.¹³ Dve drugi bolj razširjeni izposojenki iz slovenščine sta v zvezi s prevozništvom in tovorništvom, in sicer *Ainetze* ‘ojnica’ (< *ojnica*) in *Kraxe* ‘krošnja’ (< *krošnja* ‘priprava za prenašanje predmetov ali tovorov’).¹⁴ Na drugi strani so v WBÖ dokumentirane izposojenke bavarskih narečnih besed v sosednjih jezikih, med njimi tudi v slovenščini. Te informacije so v slovarskih člankih v razdelku z etimologijo. Seveda ti podatki niso izčrpani; v bistvu se opirajo na izpisano literaturo in na slovensko narečno gradivo v kartoteki slovarja.

Že pri snovanju slovarja so njegovi avtorji upoštevali jezikovne stike. Navajam iz protokola tako imenovane konference avtorjev, ki je bila januarja in februarja 1914 na Dunaju in ki se je udeležil tudi že omenjeni koroški

¹⁰ Gl. Hornung, Lessiak (*Neue Deutsche Biographie*) in Hornung, Lessiak (*Österreichisches Biographisches Lexikon*).

¹¹ Gl. Wiesinger, Kranzmayer.

¹² S to problematiko so se na teoretični ravni ukvarjali npr. Klaus Müller, Bärbel Müller in Guenter Bellmann; prim. Müller, Slawische Wörter, Müller, *Zur Typisierung* in Bellmann, *Slavoteutonica*, str. 49 in nasl.

¹³ Prim. Ammon, *Variante Wörterbuch*, str. 373.

¹⁴ Več o etimologiji besed *Ainetze*, *Jause* in *Kraxe* pri Müller, *Zur Typisierung*, str. 139, 203 in 215.

Trâm, -â-; Trâme, -â-; D-

M., Holzbalken, „Tram“, bes. b. Hausbau verwendet, allg. m. SI. — Bayer.Wb. 1,662, Suddt.Wb. 3,297, Vlb.g.Wb. 1,595, Schwäb. Wb. 2,312, Schweiz.Id. 14,968f.

[...]

Etym.: mhd. *drâm*, *t-*, *drâme*, *t-*, st.sw.M., LEXER 1,458 u. 2,1495f.; zur idg. Wz. **ter-* u.ä. hinüberge-
langen usw., Näh. POKORNY 1,1074f.; f.d. wtir.Ltg.
m. -ou- u. f.d. hist.Schreibg. *traum* muß nach Tir.
Wb. 1,133 altes *droume angesetzt werden, so auch
Plad.Wb. 444 (*Trāum*²); durch den lautl. Zs.Fall
mit → *Trāum* „Traum“ (als *troumæ* bzw. *trām*) käme
auch Vermengung mit diesem in Frage; entl. ins
Kä.Slow. u. Gröd. als *tram* sowie ins Tschech. als
trám.

Slika 1: Izrezka iz slovarskega članka *Trâm* 'tram' (WBÖ V 300) z namigom na izposojno besede v slovenščini.

germanist Primus Lessiak. V tem navedku gre za vprašanje, katera leksika naj bi bila upoštevana v slovarju:

[...] 4) Lehnwörter, die aus dem Bairischen in andere Sprachen (z. B. das Tschechische, Windische, Magyarische) übergegangen sind (und zuweilen einziger Rest sonst ausgestorbenen mundartlichen Sprachgutes sind.)

5) Fremdwörter, mit Auswahl, nach Massgabe der Verbreitung, Häufigkeit, Einwurzelung (unter Lautveränderung).¹⁵

¹⁵ *Protokol konference avtorjev WBÖ*, 3. zasedanje (31. januarja 1914), točka IV A; prevod (H. B.): »[...] 4) izposojenke, ki so iz bavarščine prešle v druge jezike, na primer v češčino, slovenščino, madžarščino (in ki so včasih edini ostanki narečnega jezikovnega blaga, ki je drugje izumrlo) / 5) izbor tujk, v skladu z razširjenostjo, pogostnostjo in zakoreninjenostjo (z glasovno spremembo).« (Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, A-8422, Protokoll der WBÖ-Verfasserkonferenz in Wien.)

3 Nemško narečno gradivo iz Slovenije v arhivu WBÖ

Kakor je bilo že povedano, pokriva slovar WBÖ ves areal z bavarskimi dialekti Avstro-Ogrske in nekaj bavarskih jezikovnih otokov. Zato najdemo med gradivom v kartoteki tudi nemško narečno gradivo iz današnje Slovenije. Najobsežnejši in najpomembnejši del tega gradiva so zgledi iz jezikovnih otokov Sorica (Zarz) / Nemški Rovt (Deutschruth) in Kočevje (Gottschee).

Jezikovni otok Sorica / Nemški Rovt v današnjih občinah Železniki in Bohinj se je oblikoval že v 12. stoletju. Takrat je freisinško gospostvo tu poselilo kmete, najbrž iz Pustriške doline na Tirolskem (na današnjem Južnem in Vzhodnem Tirolskem), kjer so imeli freisinški škofje posestva. Že omenjeni germanist Primus Lessiak je bil prvič v Sorici ob koncu 19. stoletja, potem pa je večkrat obiskal ta kraj, zadnjič leta 1918 skupaj z Eberhartom Kranzmayerjem, ki je bil takrat še študent. Na podlagi gradiva, ki ga je zbral Lessiak na svojih ekskurzijah, je Kranzmayer med drugo svetovno vojno, leta 1944, izdal njegovo slovnico sorškega (nemškega) narečja.¹⁶ Slovar tega narečja, ki ga je raziskoval tudi Kranzmayer, pa je izšel šele po Kranzmayerjevi smrti, leta 1983.¹⁷ Izdajateljica omenjenega slovarja je bila njegova učenka, dialektologinja Maria Hornung. Lessiak je sam izpisal svoj material na listke, ki so danes del kartoteke WBÖ. Leta 1913 je Lessiak prvič tudi posnel govorce sorškega narečja s fonografom za Fonogramski arhiv Avstrijske akademije znanosti.¹⁸ Kakor je znano, je arhaičen nemški dialekt Sorice izumrl sredi 20. stoletja, prebivalstvo teh krajev pa se je polagoma sloveniziralo. Ta asimilacijski proces se je začel že v 19. stoletju. Še danes najdemo v slovenskih narečjih tega področja veliko nemških besed, pa tudi nemška toponomastika in antroponomastika sta deloma še ohranjeni.

Kakor pa je znano, ni bil tako miren – v nasprotju s Sorico – konec drugega starega nemškega jezikovnega otoka v Sloveniji – kočevskega. Kočevarji so tako rekoč padli v kolesje zgodovine 20. stoletja. Ta jezikovni otok je bil osnovan v 14. stoletju. Takrat so Ortenburžani, grofje iz zgornje Koroške, na omenjeno področje naselili nemške kmete s Koroške in iz Vzhodne Tirolske. Kartoteka za WBÖ hrani veliko gradiva tudi iz Kočevja. Že pred prvo svetovno vojno so izpolnili ankete za naš slovar tudi govorci kočevskega narečja; obstaja npr. zelo obsežno leksikalno gradivo iz kraja Mozelj (nem. Obermösel, danes občina Kočevje), ki ga je zbral Peter Jonke. Med obema vojnama je Jonke izpolnil še dopolnilne ankete.¹⁹ Za kartoteko WBÖ

¹⁶ Lessiak, *Die deutsche Mundart von Zarz*.

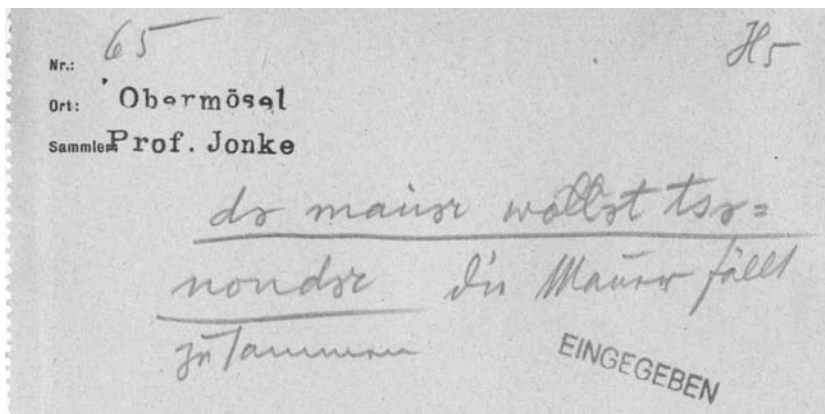
¹⁷ Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart*.

¹⁸ Več o tem arhivu gl. <www.phonogrammarchiv.at> (dostop 20. septembra 2009).

¹⁹ 4. dopolnilni vprašalnik (delno), zbiralec (in informator): Peter Jonke; 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (50 let, roj. v Mozlju [Obermösel]), informatorji: več prebivalcev vasi, starosti od 70 do 80 let; 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (51 let), informatorji: razni, razne starosti; 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (52 let),

so izpisali tudi Tschinklovo slovnico nemškega kočevskega narečja iz leta 1908, kartoteka sama pa hrani poleg tega veliko zgledov iz zapuščine tega jezikoslovca.²⁰ Na kočevsko gradivo v kartoteki WBÖ se deloma naslanja tudi *Slovar nemškega kočevskega narečja*, ki ga je l. 1973–1976 objavil Walter Tschinkel, nečak slovničarja Hansa Tschinkla.²¹

Slika 2: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: zgled iz Jonkejeve zbirke kočevščine.

Jezikovna otoka Sorica in Kočevje sta za nemško zgodovinsko jezikoslovje zelo pomembna. Obe jezikovni skupnosti sta zelo stari – v njima je tako rekoč zamrznjena srednjeveška nemška fonološka podoba. Bavarski jezikovni otoki so v tem smislu živ muzej zgodovine nemškega jezika. To tudi razloži dejstvo, da so že od 19. stoletja naprej v središču zanimanja germanistike.

V kartoteki in v arhivu I DINAMLEX pa imamo tudi leksikalno gradivo iz drugih krajev Slovenije, ki so do konca druge svetovne vojne imeli velik delež nemško govorečega prebivalstva. Ti kraji so prav tako upoštevani v WBÖ, čeprav gradivo iz njih ni tako obsežno kakor tisto iz Sorice ali s Kočevskega. Gre v glavnem za tale naselja ali mesta na Štajerskem (nemška imena krajev so v oklepajih) oziroma za tale gradiva:

- Apače (Abstall): vsaj 7 zgledov²² iz Kranzmayerjevega gradiva, posamezni zgledi drugih zbirateljev, vsi v obliki listkov.

---

informatorji: več informatorjev, starosti od 50 do 80 let; 8. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (roj. 1881), informator: dr. Jos. Krauland (38 let). Iz kraja Dolga vas (Grafenfeld) imamo tudi delno izpolnjen dopolnilni vprašalnik: 4. dopolnilni vprašalnik (delno), zbiralec: Josef Perz (roj. 1866 v Stari Cerkvi [Mitterdorf]), informatorka: Theresia Kramer, rojena Steyrer (78 let).

²⁰ Tschinkel, *Grammatik der Gottscheer Mundart*.

²¹ Tschinkel, *Wörterbuch der Gottscheer Mundart*.

²² Vse kvantifikacije zgledov iz glavne kartoteke WBÖ se nanašajo na trenutno (septembra 2009) digitalno dostopno gradivo v okviru banke podatkov DBÖ.

- Celje (Cilli):
vsaj 287 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: W. Pototschnik.²³
- Lenart v Slovenskih goricah (St. Leonhard in Windischbüheln):
vsaj 58 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: O. Flöry.²⁴
- Maribor (Marburg):
vsaj 1687 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: Alfred Maderno;²⁵ vsaj 7 zgledov iz Kranzma-
yerjevega gradiva.
- Ormož (Friedau):
1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (22 let, roj. na Dunaju); informatorka: Marie Grejan (73 let).
- Ptuj (Pettau):
1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (24 let, roj. v Gradcu); informator: Max Jander (68 let, »zasebnik« [v nemškem originalu: »Privater«]); 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (25 let), informator: ?;²⁶ 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (25 let), informator: ?;²⁷ 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (26 let), informator: ?;²⁸ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karel Pavelka (27 let), informator: ?²⁹
- Studenci (Brunndorf) (občina Maribor):
1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let, roj. v Studen-

---

²³ W. Pototschnik je bil leta 1914 oz. leta 1915 študent, ki je živel (in tudi študiral?) v Gradcu (*II. Bericht*, str. 22; *III. Bericht*, str. 24).

²⁴ O. Flöry je bil nadoučitelj (*I. Bericht*, str. 16).

²⁵ *Alfred Maderno* je psevdonom za *Alfred Schmidt*. Maderno (* Maribor 1886, † Berlin 1960) je bil pisatelj, avtor več romanov in poljudnoznanstvenih knjig (gl. Goff, Maderno).

²⁶ V tem in v nekaterih drugih tu navedenih vprašalnikih najdemo opombe od druge roke, ki so večkrat označene kot komentarji znanega slovenskega germanista Jakoba Kelemina. Gre predvsem za dopolnilne informacije k navedenim nemškim besedam, na primer, če obstajajo tudi kot germanizmi v slovenščini itd. Očitno so sodelavci slovarja bili v stiku z Jakobom Keleminom, prvim profesorjem za germansko filologijo na ljubljanski univerzi. Več o tem slovenskem germanistu gl. Janko, Germanistik in Slowenien, str. 240 in nasl., in Ehrhardt, Kelemina. V glavni kartoteki WBÖ naletimo tudi na posamezne listke z nemškimi narečnimi besedami, ki jih je zbral Kelemina. Knjižnica I DINAMLEX hrani še dva posebna odtisa Keleminovih člankov, in sicer Slovarski doneski (v *Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 3, 1921, signatura S-157) z rokopisno opombo »Vom Autor überreicht!« (prevod H. B.: *Izročil avtor!*) in K terminologiji gorskega prava (v *Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo*, 10, 1939, signatura S-952) z opombo »Mit Dank erhalten! JK« (prevod H. B.: *Hvaležno sprejet! JK*).

²⁷ S komentarji J. Kelemina.

²⁸ S komentarji J. Kelemina.

²⁹ Vprašalnik vsebuje nekaj komentarjev, zapisanih z roko, ki verjetno ni Keleminova oziroma tista, ki je napisala Keleminove opombe.

cih), informatorka: Marija Stübl (55 let),³⁰ 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let), informatorka: Maria Stübl (55 let); 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let), informatorka: Marija Stübl (55 let); 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (21 let), informatorka: Maria Stübl (56 let);³¹ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Maria Stübl (58 let), informator: ?;³² 8. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (25 let), informator: ?; 9. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (25 let), informator: ?

- Velika Nedelja (Großsonntag) (občina Ormož):
  - 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (23 let), informatorka: Josephine Höber (69 let); 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (23 let), informatorka: Josephine Höber (69 let);³³ 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (24 let), informatorka: Josephine Höber (70 let);³⁴ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (25 let), informatorka: Josephine Höber (70 let).

Ort der Mundart: *Stundenci (Brunndorf)*   bea. 1986   Gerichtsbezirk: *Maribor, St. (Marburg u. Neu)*

verzettelt

9. Ergänzungsfragebogen.

Die Kommission für das Bayerisch-Osterreichische Wörterbuch der Akademie der Wissenschaften ersucht höflichst um Beantwortung der folgenden Fragen, um feststellen zu können, wie weit gewisse Ausdrücke und Lautformen reichen. Hierbei wäre in erster Linie die ältere Ortsmundart zu berücksichtigen. Sollten Sie selbst die Mundart Ihres derzeitigen Wohnortes nicht beherrschen, so bitten wir Sie, die Wörter bei einem altangehörigen Gemeindeglied abzufragen und so lautgetreu als möglich in die Liste einzutragen; in diesem Falle wäre es notwendig, Name und Alter des Gewährsmannes anzugeben. Wir wären Ihnen zu großem Dank verpflichtet, wenn Sie uns die ausgefüllte Liste möglichst bald einsendeten. Um Vollständiges und Verlässliches bieten zu können, sind wir auf die Mithilfe und das Entgegenkommen weiter Kreise angewiesen. Allen Herren und Frauen, die die vorausgehenden Ergänzungsfragebogen beantwortet haben, sagen wir unsern herzlichsten Dank.

1. Spalte zwischen zwei Brettern	<i>fu gn f. / spöltu (f)</i>
2. Binse	_____
4. gestern	<i>gij geitron</i>
6. hundert (Aussprache)	<i>hundert</i>
8. die Eäge	<i>ti zök / foris hi zoty / bin in Mikeš</i>
10. ich könnte	<i>i kei'not</i>
3. Markttasche, Einkaufstasche	<i>ain Kauf - Korb</i>
5. gewonnen (Aussprache)	<i>gewon - töön</i>
7. tausend (Aussprache)	<i>tausnt</i>
9. sie können	<i>si künnon / fili i zind des / parlozu @.</i>
11. gefonnt	<i>Keinon</i>

Slika 3: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: izresek iz 9. dopolnilnega vprašalnika za WBÖ iz Stundencev [Brunndorf] (občina Maribor).

³⁰ Z opombo J. Kelemina: [znak nota bene:] »Herr Kieslich ist ein Deutscher! – J. Kelemina« (prevod H. B.: *Gospod Kieslich je Nemec – J. Kelemina*).

³¹ S komentarji J. Kelemina.

³² S komentarji od neznane roke.

³³ S komentarji J. Kelemina.

³⁴ S komentarji J. Kelemina.

4 Slovensko narečno gradivo v arhivu WBÖ

V arhivu WBÖ najdemo tudi različne slovenske narečne materiale, ki jih je v prvi polovici 20. stoletja zbralo več sodelavcev in informatorjev našega leksikografskega projekta. Med njimi je daleč najboljšežnejša Kranzmayerjeva zbirka. Že omenjeni germanist Kranzmayer je zbral veliko gradiva za dokumentacijo jezikovnega stika v območju Alpe-Jadran, na primer germanizme v slovenskih narečjih avstrijske Koroške (s Kanalsko dolino vred) in avstrijske Štajerske ali romanizme v rezijanščini. Vendar obsega Kranzmayerjevo gradivo tudi podedovani slovanski del slovenskega besedja. Na žalost Kranzmayerjeva slovenska zbirka večinoma ni datirana. Leta 1949 je Kranzmayer popisal svojo kartoteko,³⁵ vendar je ta popis, kar se tiče slovenskega dela gradiva, pomanjkljiv. Morda je Kranzmayer zbral del svojega slovenskega materiala šele *po* letu 1949 ali pa ga iz kakšnih razlogov v tem svojem popisu ni upošteval. To zadnjo domnevo sugerira dejstvo, da piše avtor pod naslovom *Kärntner Slowenisch* v oklepajih *izvlečki* (v nemškem izvirniku: *Auszüge*). Le nekaj listkov iz Kranzmayerjeve zbirke je natančno datiranih, npr. zbirka slovenskih zgledov iz nekaj krajev na avstrijskem Koroškem in na avstrijskem Štajerskem iz dvajsetih let 20. stoletja. Večina Kranzmayerjeve zbirke dokumentira slovensko narečje v Kanalski dolini, a ti zgledi niso datirani. Kranzmayer se je z jeziki, toponimi in zgodovino Kanalske doline intenzivno ukvarjal v delu z naslovom *Poselitvena zgodovina Kanalske doline v luči imenoslovja in dialektologije*,³⁶ ki je bilo najbrž napisano v prvih letih po drugi svetovni vojni, vendar je ostalo v rokopisu. O zbirki romanizmov v rezijanščini piše Kranzmayer v svojem življenjepisu iz leta 1925:

Istočasno [tj. med 1. svetovno vojno, H. B.] sem v ujetniških in begunskih taboriščih zbral gradivo za svojo disertacijo Glasoslovje in oblikoslovje cimbrškega narečja in naredil študije z informanti iz slovenske Koroške, iz doline Soče in predvsem iz Rezije [...]³⁷

Leta 1937 piše Kranzmayer v drugem življenjepisu, da je po letu 1921 sestavil zbirko izposojenk v jezikovnih otokih Vzhodnih Alp, pri čemer

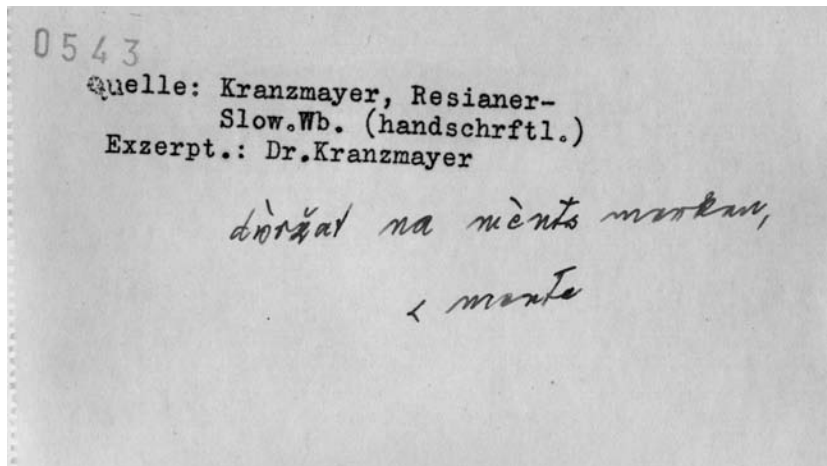
³⁵ Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, S-473, Register der Zettelsammlung Prof. Kranzmayer.

³⁶ Kärntner Landesbibliothek, Klagenfurt, Kranzmayer, Eberhard: Die Siedlungsgeschichte des Kanaltales im Lichte der Namen- und Mundartkunde.

³⁷ Archiv der Universität Wien, Rigorosentakt (Philosophische Fakultät) št. 1449, Rigorosentakt E. Kranzmayer, Curriculum (prevod H. B.). Citat v nemškem originalu: »Gleichzeitig sammelte ich in Kriegsgefangenen- und Flüchtlingslagern das Material zu meiner Dissertation: Laut- und Flexionslehre der zimbrischen Mundart, und machte Studien mit Gewährsleuten aus dem slowenischen Kärnten, Isonzotal und besonders dem [...] Resiatal [...].«

omenja tudi rezijanščino in koroško slovenščino.³⁸ Naslednja datacija v tem življenjepisu se nanaša na leto 1926, nato pa zbiranje materiala v Reziji v doslej pregledanih Kranzmayerjevih dokumentih ni več omenjeno.

Večji del Kranzmayerjevega slovenskega gradiva ima enako obliko kakor preostali kartotečni material, na katerem temelji WBÖ. To pomeni, da je Kranzmayer napisal zglede na listke, ki imajo enak format kakor listki z zgledi za WBÖ. Večinoma piše Kranzmayer slovenske zglede v latinici, na osnovi že omenjenega transkripcijskega sistema Teuthonista, pomene pa v staronemški pisavi, deloma tudi v stenografiji.

Slika 4: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: zgled iz Kranzmayerjeve zbirke rezijanskega narečnega materiala.

Vsi germanizmi iz Kranzmayerjeve zbirke so bili lematizirani po načelih WBÖ in vključeni v glavno kartoteko slovarja ali pa v tako imenovano Kranzmayerjevo ekskurzijsko kartoteko. Vendar so bili listki z romanizmi in s slovenskimi besedami le delno lematizirani in arhivirani na posebnem mestu.

Kar se tiče kvantifikacije Kranzmayerjevega slovenskega materiala, obsega ta posebej arhivirani material z romanizmi in s slovanskim delom besedja okrog 1300 listkov, od tega približno 525 listkov z rezijanskimi zgledi, večinoma s po eno besedo na listek. Obseg germanizmov v glavni kartoteki in v Kranzmayerjevi kartoteki še ni točno kvantificiran. Kranzmayerjeva kartoteka namreč ni digitalizirana, kar pomeni, da bo treba pregledati

³⁸ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, št. MK 43907, Kranzmayer, Eberhard: Mein Lebenslauf.

vse gradivo, da bi našli vse slovenske zglede v njej. To pregledovanje še ni končano.

Razen Kranzmayerjevega materiala najdemo v arhivu WBÖ še sorazmerno veliko zbirko (najmanj 590 zgledov) germanizmov v koroški slovenščini, ki jo je zbral šolski nadzornik in avtor šolskih knjig za utrakvistične šole Karl Preschern okrog leta 1925. Preschern se je rodil leta 1846 v Borovljah (Ferlach), umrl je 1933 v Celovcu, prejel pa je tudi več odlikovanj.³⁹ Njegovo sodelovanje s projektom WBÖ je bilo očitno vzpostavljeno po posredovanju učitelja in zbiralca s Koroške Johanna Nagelmayerja.⁴⁰ Preschern v določenih slovenskih krogih ni bil prav priljubljen, ker je bil zagovornik utrakvistične šole. Njegovi učbeniki so bili celo tarča ostre anonimne kritike v časopisu *Südsteirische Post*, ki je bila objavljena tudi kot separat.⁴¹

Razmeroma skromna je zbirka germanizmov v govoru prekmurske vasi Predanovci, ki jih je zbral germanist Franz Podleiszek. Gre za vsaj 71 listkov z napisom *Predanovce Prekmurje SHS*. Listki so iz istega papirja kakor tisti, na katerih je napisal svoje zglede Preschern. Podleiszek se je rodil leta 1900 v Klosterneuburgu pri Dunaju, od leta 1924 naprej pa je študiral germanistiko in zgodovino na dunajski univerzi. Nekaj časa je delal kot pomožni uslužbenec v slovarski redakciji Avstrijske akademije znanosti, med drugim je izpisoval zglede iz knjig na listke. Leta 1929 je bil promoviran z disertacijo o nemških ljudskih knjigah (Volksbücher) 15. in 16. stoletja.⁴² Doslej še ni bilo pojasnjeno, kdaj točno je Podleiszek zbral ta material in v kakšni zvezi je bil z vasjo Predanovci.

Izvirni vprašalniki ankete za *Nemški dialektološki atlas (Deutscher Sprachatlas)*, ki so jih v dvajsetih letih 20. stoletja iz Marburga v Nemčiji razposlali tudi po Avstriji, so deloma arhivirani v arhivu I DINAMLEX. Med njimi najdemo tudi nekaj vprašalnikov, ki so bili izpolnjeni v slovenščini. Stone in Priestly sta leta 1992 objavila slovenski material iz teh anket.⁴³ Ti vprašalniki obstajajo deloma v dveh izvodih. Pred časom so spojili marburški in dunajski fond teh vprašalnikov, ker očitno nista bila identična. Ker sta Stone in Priestly preiskala samo marburški arhiv, se jima je najbrž izmaknil delno po slovensko izpolnjeni vprašalnik iz Ziljske doline, iz Gorič (Gört-schach) pri Borljah (Förolach).⁴⁴

³⁹ Gl. Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt, Partezettel, Paketreihe, škatla 118, št. P 75, Partezettel K. Preschern.

⁴⁰ Prim. Pfalz, XIV. Tätigkeitsbericht, str. 59 in nasl.; Pfalz, XVI. Tätigkeitsbericht, str. 21.

⁴¹ V digitalnem katalogu Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani so to publikacijo pripisali pisatelju in pedagogu Jakobu Sketu. Gl. Sket, *Sprachliche Bemerkungen*.

⁴² Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 10212, Rigorosenakt F. Podleiszek.

⁴³ Stone in Priestly, Carinthian Slovene.

⁴⁴ Za ta in za druge vprašalnike v arhivu WBÖ, izpolnjene po slovensko, prim. Bergmann, Bairisches in slowenischen Dialekten. V zadnjem času je marburški Raziskovalni center Nemški jezikovni atlas (Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas) v okviru projekta Digi-

V arhivu WBÖ hranijo še druge po slovensko izpolnjene vprašalnike. Leta 1935, na primer, je Kranzmayer izpolnil tako imenovano dopolnilno anketo WBÖ za slovensko narečje vasi Medgorje (Mieger) na Koroškem. Informatorja ne navaja. Posamezne slovenske besede najdemo tudi v drugih anketah tega tipa s Koroške. Leta 1941 so razposlali zadnji dve anketi v zvezi s projektom WBÖ. Zgodovinsko zanimivo je, da so tedaj v dveh koroških vaseh izpolnili ankete po slovensko, in sicer spet v Medgorjah (Mieger) in v Šentvidu v Podjuni (St. Veit im Jauntal). V takratni politični situaciji to seveda ni bilo samoumevno.

Slovensko slovaropisje in slovenistika sploh ne poznata tega slovenskega gradiva v arhivu WBÖ. Le posamezni zgledi iz njega so sprejeti v etimološki del člankov slovarja, kjer včasih – kakor je bilo že omenjeno – opozarjajo tudi na izposojanje bavarizmov v sosednjih jezikih, med njimi tudi v slovenščini. Material seveda ni homogen; medtem ko je Kranzmayer, na primer, transkribiral zelo fonetično, so drugi informatorji transkribirali bolj laično.

5 Dunajska dialektološka šola in vprašanje koroških Slovencev

Zanimiv predmet raziskave predstavlja tudi vpetost tega slovenskega materiala v znanstvenozgodovinski kontekst. Tu gre predvsem za odnos Eberharta Kranzmayerja, pa tudi njegovega učitelja Primusa Lessiaka, dveh pomembnih predstavnikov tako imenovane dunajske dialektološke šole, do vprašanja koroških Slovencev.

Kranzmayer je bil nemški Korošec in – kakor veliko akademikov te dobe – naklonjen nemški nacionalni ideologiji. Po prvi svetovni vojni se je udeležil tako imenovanih zgornješlezjskih osvobodilnih bojov in koroškega obrambnega boja proti okupaciji južne Koroške s strani kraljevine SHS. Kar se tiče njegovega odnosa do koroških Slovencev, se je ta do leta 1945 deloma skladal s tako imenovano vindišarsko teorijo. Po tej teoriji naj bi slovensko govoreči prebivalci avstrijske Koroške predstavljali posebno narodnostno skupnost in naj bi bili del nemškega kulturnega prostora. Zastopniki te teorije so bili proti temu, da se koroški Slovenci priključijo slovenskemu kulturnemu prostoru in slovenskemu knjižnemu jeziku ali da razvijajo slovensko narodno zavest. Eden izmed glavnih argumentov proti temu je bila ozemeljska nedotakljivost zgodovinske enotne koroške dežele.

Glavni teoretik vindišarske teorije je bil koroški zgodovinar Martin

---

talni Wenkerjev atlas (Digitaler Wenkeratlas) na spletu objavil številne faksimile, med drugim tudi izvod ankete iz Gorič (Görtschach) pri Borljah (Förolach) iz marburškega arhiva, ki pa – v nasprotju z dunajskim izvodom – ne vsebuje slovenskega besedja. Tako so ankete, ki sta jih obravnavala Stone in Priestly, zdaj dostopne tudi na spletu; gl. <<http://www.diwa.info/Wenkerbogen/Katalog.aspx>> (dostop 23. oktobra 2009; v okence »Suchbegriff« je treba vnesti nemško ime iskanega kraja).

Wutte (1876–1948). V literaturi se kot podlaga za to teorijo običajno navaja njegova publikacija *Deutsch – Windisch – Slowenisch* iz leta 1927.⁴⁵ Glavne ideje vindišarske teorije pa so razvidne že v literaturi izpred prve svetovne vojne. Pomemben prispevek v tej zvezi je knjižica *Resnica o Koroški* (v nemškem izvirniku *Die Wahrheit über Kärnten*), anonimna publikacija iz leta 1914, katere (so)avtor naj bi bil – kakor piše Kranzmayer v nekrologu svojemu učitelju Primusu Lessiak – germanist Primus Lessiak.⁴⁶ *Resnica o Koroški* je odgovor na drugo tendenciozno publikacijo slovenske strani, in sicer *Iz vilajeta Koroška* (v izvirniku *Aus dem Wilajet Kärnten*, 1913), ki je prav tako anonimna. V knjigi *Resnica o Koroški* najdemo več argumentov, ki jih srečamo potem tudi v publikacijah vindišarske teorije, na primer: da so glavni zagovorniki slovenske nacionalne ideje na Koroškem prišleki s Kranjske, ne pa Korošci, da je slovensko narodno gibanje na Koroškem uvoženo, da je primat nemške kulture na Koroškem naravni pojav, ki ga koroški Slovenci upoštevajo že dolga stoletja itd.

Nacisti so leta 1943 ustanovili znanstveni inštitut, katerega glavna naloga naj bi bila zagotoviti teoretično podlago za germanizacijo Koroške in tudi Gorenjske, ki jo je nacistična Nemčija okupirala leta 1941. Ta ustanova se je imenovala Inštitut za koroške deželne raziskave (Institut für Kärntner Landesforschung), Kranzmayer pa je bil njen ravnatelj od ustanovitve do leta 1945.⁴⁷ Kranzmayer je bil v odnosu do Slovencev nedvomno ambivalentna osebnost. Po eni strani je bil v letih 1943–1945 ravnatelj omenjenega instrumenta nacistične vlade za germanizacijo Koroške. Njegova publikacija o germaniziranih v slovenščini iz leta 1944,⁴⁸ ki najbrž delno sloni tudi na tukaj predstavljenem gradivu, je po jezikoslovni plati aktualna še danes, toda njegovi kulturnozgodovinski sklepi so izrazito ideološki in skrajno tendenčni. Po drugi strani pa je Kranzmayer s to svojo slovensko dialektološko zbirko dokumentiral slovenska narečja. Od poletnega semestra 1939 do zimskega semestra 1942/43 je na univerzi v Münchnu imel predavanja s slovenistično tematiko, na primer: *Jezikovni vplivi nemščine na slovenska narečja* (*Die sprachlichen Einflüsse des Deutschen auf die slowenischen Mundarten*, poletni semester 1939), *Glasoslovne in kulturnozgodovinske raziskave s pomočjo nemških izposojenk v slovenščini* (*Laut- und kulturgeschichtliche Betrachtungen an Hand deutscher Lehnwörter im Slowenischen*, II. semester 1940), *Nemški kulturni*

⁴⁵ Več o Martinu Wutteju in njegovih nazorih gl. Fritzl, »... für Volk und Reich und deutsche Kultur«, str. 33 in nasl.

⁴⁶ Kranzmayer (*Primus Lessiak*, str. 62) omenja med Lessiakovimi deli publikacijo z naslovom *Die Kärntner Windischen. Die Wahrheit über Kärnten. Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch südslawische Gegner*. V knjigi *Die Wahrheit über Kärnten* nosi tretje poglavje naslov *Die Kärntner Windischen*; morda je Lessiak avtor samo tega dela knjige.

⁴⁷ Več o tej ustanovi gl. Wedekind, Institut für Kärntner Landesforschung.

⁴⁸ Kranzmayer, *Die deutschen Lehnwörter*.

vpliv na slovenski narod v luči izposojenk (*Der deutsche Kultureinfluß auf das slowenische Volk im Spiegel der Lehnwörter*, zimski semester 1939/40, III. trimester 1940), *Uvod v knjižno slovenščino (Einführung in das Schriftslowenische*, trimester 1941, nadaljevanje v poletnem semestru 1941), *Nemške izposojenke v slovenščini (Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*, zimski semester 1941/42).⁴⁹ Po drugi svetovni vojni so pod Kranzmayerjevim vodstvom nastale zanimive disertacije o nemško-slovenskem jezikovnem stiku na Koroškem, na primer raziskava znanega koroškoslovenskega kulturnika Janka Zerzerja (roj. 1938) o germanizmah v slovenskem govoru vasi Sveče (Suetschach) (1962)⁵⁰ ali disertacija Christe Nogradnik (roj. 1939) o germanizmah v slovenskem narečju vasi Mohličje (Möchling) (1964).⁵¹ Sem spadajo tudi disertacije s področja onomastike, na primer disertacije Saelde Knapp (roj. 1938) o hišnih imenih Gosposvetskega polja (Zollfeld) iz leta 1961,⁵² bivšega nadzornika za slovenske šole Antona Feiniga (1931–2007) o hišnih imenih v gospodstvu Humberk (Hollenburg),⁵³ nedavno preminulega pisatelja Huberta-Fabiana Kultererja (1938–2009) o hišnih imenih Podjune (1965)⁵⁴ in Dietlinde Hoja (roj. 1940) o hišnih imenih občin Grebinj (Griffen), Vovbre (Haimburg) in Pustrica (Pustritz).⁵⁵

6 Projekt objave slovenskih zbirk v arhivu WBÖ

Omenjeno slovensko narečno gradivo v arhivu WBÖ je zanimivo in pomembno. Gre za narečja, ki še niso dobro dokumentirana, predvsem v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Zato sem se odločil vse to gradivo vnesti v zbirko podatkov, ga lematizirati, objaviti in komentirati z različnih vidikov. Rezultat naj bi bil glosar z raznimi dopolnilnimi registri in komentarji. Ti bodo med drugim obsegali primerjavo materiala z izsledki slovenske dialektologije in leksikografije, informacije o nastajanju zbirk in o informatorjih samih. Rad bi tudi nekoliko osvetlil znanstvenozgodovinski vidik teh zbirk in odnos avstrijske dialektologije do vprašanja koroških Slovencev. Omenjeni material bom dopolnil s slovenskim gradivom v anketah za *Nemški narodopisni atlas (Atlas der deutschen Volkskunde)* iz tridesetih let 20. stoletja, ki je hranjen drugje. To gradivo je v arealnem, pa tudi v

⁴⁹ Gl. sezname predavanj univerze v Münchnu iz tiste dobe, ki so dostopni tudi na spletu: <http://epub.ub.uni-muenchen.de/view/subjects/vlverz_04.html> (dostop 20. septembra 2009).

⁵⁰ Zerzer, *Die deutschen Lehnwörter*. Več o Zerzerju gl. *Osebnosti*, 2, str. 1326 in nasl.

⁵¹ Nogradnik, *Die deutschen Lehnwörter*.

⁵² Knapp, *Die Hofnamen des Kärntner Zollfeldes*.

⁵³ Feinig, *Die Namen der Bauernhöfe*. Več o Feinigu gl. *Osebnosti*, 1, str. 240.

⁵⁴ Kulterer, *Die Haus- und Hofnamen*. Za Kultererjevo biografijo gl. *Katalog-Lexikon*, str. 213, in Ruiss, *Zum Tod von Hubert Fabian Kulterer*.

⁵⁵ Hoja, *Die Hofnamen der Gemeinden Griffen*.

metodološkem oziru zelo blizu gradivu, ki je predstavljeno v članku, in prav tako še čaka, da ga odkrije slovenistika.⁵⁶

Viri

- Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 1449, Rigorosenakt E. Kranzmayer, Curriculum, 9. julij 1925.
- Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 10212, Rigorosenakt F. Podleiszek, 18. marec 1929.
- Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, št. MK 43907, Kranzmayer, Eberhard: Mein Lebenslauf, 7. december 1937.
- Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, A-8422, Protokoll der WBÖ-Verfasserkonferenz in Wien, Jänner 1914.
- Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, S-473, Register der Zettelsammlung Prof. Kranzmayer.
- Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, Wien, Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich (DBÖ), 1993–, stanje obdelave: september 2009.
- Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt, Partezettel, Paketreihe, škatla 118, št. P 75, Partezettel K. Preschern.
- Kärntner Landesbibliothek, Klagenfurt, Kranzmayer, Eberhard: Die Siedlungsgeschichte des Kanaltales im Lichte der Namen- und Mundartkunde, tipkopis.

Literatura

- Ammon, Ulrich idr.: *Variantenwörterbuch des Deutschen*. Berlin, New York: de Gruyter, 2004.
- Bellmann, Genter: *Slavoteutonica: Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteleutschen*. Berlin, New York: de Gruyter, 1971 (*Studia Linguistica Germanica*, 4).
- Bergmann, Hubert: Bairisches in slowenischen Dialekten – Unveröffentlichtes aus dem Belegarchiv zum Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ). *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft*, 34–36, 2008–2010 [v tisku].
- Bergmann, Hubert: Randstücke – slowenisches dialektales Material im

---

⁵⁶ O tem materialu gl. Bergmann, Unpubliziertes Sprachmaterial.

- Belegarchiv zum Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ). *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja*, 26. (ur. Vera Smole). Ljubljana: Center za slovenščino, 2009, str. 83–100.
- Bergmann, Hubert: Unpubliziertes kärntnerslowenisches und burgenländischkroatisches Sprachmaterial im Archiv zum Atlas der deutschen Volkskunde – ein Projektbericht. *Лексика и лексикографија*, 20, 2009, str. 149–156.
- I. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet von ihrem Obmann*. Wien: A. Holzhausen [tisk], 1913.
- II. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet für die Zeit vom 15. Februar 1913 bis 15. Jänner 1914 von ihrem Obmann*. Wien: [brez navedbe založbe ali tiskarne], 1914.
- III. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet für die Zeit vom 15. Jänner 1914 bis 31. Dezember 1914 von ihrem Obmann*. Wien: [brez navedbe založbe ali tiskarne], 1915.
- Die Wahrheit über Kärnten: Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch die südslawischen Gegner*. Klagenfurt: Leon, 1914.
- Ehrhardt, Horst Heinz: Kelemina, Jakob. *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950*, 2 (ur. Christoph König). Berlin, New York: de Gruyter, 2003, str. 909–910.
- Feinig, Anton: *Die Namen der Bauernhöfe im Bereich der einstigen Grundherrschaft Hollenburg in Kärnten* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1958.
- Fritzl, Martin: »... für Volk und Reich und deutsche Kultur«: *Die »Kärntner Wissenschaft« im Dienste des Nationalismus*. Klagenfurt: Drava, 1992 (Slovenski inštitut za proučevanje prostora Alpe-Jadran, Disertacije in razprave, 29).
- Geyer, Ingeborg: »Bairisch« und »Bayer« im Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ) und im Bayerischen Wörterbuch (BWB). *Sprachbrockensammler, Wortklauber und idiotographischer Gesottschneider: Jahrbuch der Andreas-Schmeller-Gesellschaft 2002* (ur. Anthony Rowley in Ilona Scherm). Bayreuth: Verlag C. und C. Rabenstein, 2003, str. 143–155.
- Goff, Penrith: Maderno [...], Alfred. *Deutsches Literatur-Lexikon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, 10 (ur. Heinz Rupp in Ludwig Lang), 3. natis. Bern: Francke Verlag, 1986, str. 206.
- Hoja, Dietlinde: *Die Hofnamen der Gemeinden Griffen, Haimburg und Pustritz des Kärntner Bezirkes Völkermarkt* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1969.

- Hornung, Maria: Lessiak, Primus. *Neue Deutsche Biographie*, 14. Berlin: Duncker & Humblot, 1985, str. 337–338.
- Hornung, [Maria]: Lessiak, Primus. *Österreichisches Biographisches Lexikon*, 5. Graz: Böhlau, 1972, str. 157–158.
- Janko, Anton: Germanistik in Slowenien. *Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945–1992* (ur. Christoph König). Berlin, New York: de Gruyter, 1995, str. 239–247.
- Katalog-Lexikon zur österreichischen Literatur des 20. Jahrhunderts, 1/1: AutorInnen A–M* (ur. Gerhard Ruiss). Wien: IG Autoren – Autorensolidarität, 1995.
- Knapp, Saelde: *Die Hofnamen des Kärntner Zollfeldes und seiner Umgebung*, 1–2. Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1973 (Dissertationen der Universität Wien, 84).
- Koštiál, Joh[ann]: Steirisches erotisch-skatologisches Idiotikon. Aus dem Munde von alten und jungen Bauern, Fuhrleuten, Knechten, Studenten und Mägden in Bruck a. d. Mur, Frohnleiten, Ilz, Mixnitz, Graz und Umgebung aufgeze[eichnet]. *Anthropophyteia: Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral*, 7, 1910, str. 21–31.
- Kranzmayer, Eberhard: Primus Lessiak †. *Archiv für die gesamte Phonetik: Erste Abteilung*, 2/1, 1938, str. 60–62.
- Kranzmayer, Eberhard: *Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Volkssprache*. Laibach: Ljudska tiskarna [tisk], 1944 (Veröffentlichung des Instituts für Kärntner Landesforschung, 1).
- Kranzmayer, Eberhard in Primus Lessiak: *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz/Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien* (ur. Maria Hornung in Alfred Ogris). Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1983 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 68).
- Kulterer, Hubert-Fabian: *Die Haus- und Hofnamen des Jauntales* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1965.
- Lessiak, Primus: *Die deutsche Mundart von Zarz in Oberkrain: A. Grammatik: Mit Ergänzungen von [...] Eberhard Kranzmayer und [...] Annetarie Richter*. Weimar: Böhlau, 1944 (Kärntner Forschungen, 1/3).
- Müller, Bärbel: *Zur Typisierung des Einflusses slawischer Sprachen auf den Wortschatz der deutschen Sprache: Dargestellt am Beispiel des Bairisch-Österreichischen* [neobjavljena disertacija]. Berlin, 1971.
- Müller, Klaus: Slawische Wörter im Deutschen für den Fruchtstand der Nadelbäume. *Zeitschrift für Slawistik*, 11, 1966, str. 657–680.
- Nogradnik, Christa: *Die deutschen Lehnwörter in der windischen Mundart von Möchling im Jauntale* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1964.
- Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon*, 1–2 (ur. Tončka Stanonik in Lan Brenk). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

- Österreichische Weistümer*. Wien: Kaiserliche [pozneje: Österreichische] Akademie der Wissenschaften, 1870–.
- Pfalz, Anton: XIV. Tätigkeitsbericht der Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch für das Jahr 1926. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien*, 64, 1927, str. 58–64.
- Pfalz, Anton: XVI. Tätigkeitsbericht der Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch für das Jahr 1928. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien*, 66, 1929, str. 19–24.
- Ruiss, Gerhard: Zum Tod von Hubert Fabian Kulterer. *Literaturhaus Wien* (dostop 20. septembra 2009), <<http://www.literaturhaus.at/headlines/2009/04/29/?COLOR=NO>>.
- Schwäbisches Wörterbuch*, 1–6 (ur. Hermann Fischer). Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1904–1936.
- [Sket, Jakob]: *Sprachliche Bemerkungen zu Karl Preschern's »Slovensko-nemški Abecednik«*. Marburg, [1891].
- Stone, Gerald in Tom Priestly: Carinthian Slovene in the Archives of the Deutscher Sprachatlas: Unpublished Materials. *Oxford Slavonic Papers: New Series*, 25, 1992, str. 84–119.
- Štrekelj, Karol: Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 5, 1908, str. 38–103, in 6, 1909, str. 1–69, 115–128.
- Tschinkel, Hans: *Grammatik der Gottscheer Mundart*. Halle an der Saale: Max Niemeyer, 1908 (dostop 8. septembra 2009), <<http://www.archive.org/details/grammatikdergot00tschgoog>>.
- Tschinkel, Walter: *Wörterbuch der Gottscheer Mundart*, 1–2. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973–1976 (Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde, 7).
- Vorarlbergisches Wörterbuch mit Einschluß des Fürstentums Liechtenstein*, 1–2 (ur. Leo Jutz). Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1960–1965.
- Wedekind, Michael: Institut für Kärntner Landesforschung. *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen* (ur. Ingo Haar in Michael Fahlbusch). München: K. G. Saur, 2008, str. 266–275.
- Wiesinger, Peter: Die Einteilung der deutschen Dialekte. *Dialektologie: Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, 2 (ur. Werner Besch idr.). Berlin, New York: de Gruyter, 1983 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft [HSK], 1.2), str. 807–900.
- Wiesinger, Peter: Kranzmayer, Eberhard. *Neue Deutsche Biographie*, 12. Berlin: Duncker & Humblot, 1980, str. 675–676.
- Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1970–.
- Zerzer, Johann: *Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Mundart von Suetschach* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1962.

**Slowenisches im Wörterbuch der bairischen Mundarten
in Österreich (WBÖ) und seinem Archiv**

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag möchte das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ), das seit dem Jahr 1913 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien erarbeitet wird, vorstellen sowie dessen vielfältige Bezüge zum slowenischen Raum aufzeigen. Diese bestehen etwa darin, dass im Wörterbuch bzw. in dessen (zu einem erheblichen Teil bereits digitalisierten) Belegammlung Entlehnungen aus dem Slowenischen sowie Mundartwortschatz aus den deutschen Sprachinseln Zarz (Sorica) / Deutschruth (Nemški Rovt) und Gottschee (Kočevje) sowie aus andern Orten Sloweniens mit (einst) deutschsprachigem Bevölkerungsanteil dokumentiert sind. Im Archiv zum WBÖ findet sich jedoch nicht nur bairisches Belegmaterial, sondern auch solches zu anderen Varietäten des Deutschen bzw. zu anderen Sprachen. Zu den umfassendsten dieser Bestände zählt eine Dokumentation slowenischen dialektalen Materials. Ein großer Teil davon wurde vom Germanisten Eberhard Kranzmayer (1897–1975) zusammengetragen. Seine bereits während des Ersten Weltkriegs begonnene Sammlung slowenischen Dialektwortschatzes enthält vor allem Germanismen bzw. Bajuwarismen in den slowenischen Mundarten Kärntens und des Kanaltals sowie Romanismen im Resianischen, daneben jedoch auch slowenischen Erbwortschatz. Dieses und anderes slowenisches Material im WBÖ-Archiv harrt noch weitestgehend einer slawistischen Auswertung, am Ende des Beitrags wird deshalb kurz ein Projekt skizziert, das sich die lexikografische Aufarbeitung dieser wertvollen Bestände zum Ziel gesetzt hat.

Ethnography in Communist Albania: Nationalist Discourse and Relations with History

ARMANDA HYSA*

ABSTRACT

This article highlights some aspects of the political and ideological pressure and control on Albanian ethnography under communism. It analyzes how profoundly Marxist-Leninist ideology, combined with nationalist ideology, affected the development of the discipline. It also describes the discipline's strong relation to and dependence on Albanian hermetic historiography.

KEY WORDS

Albanian ethnography, ethnography under communism, ethnography and nationalism, national culture, historical materialism

IZVLEČEK

Članek osvetljuje ideološko-politični pritisk in nadzor nad albansko etnografijo v času komunizma. Raziskuje, kako močno je marksistično-leninistična ideologija v povezavi z nacionalistično ideologijo vplivala na razvoj vede. Prav tako opisuje razmerje oziroma odvisnost vede od albanskega hermetičnega zgodovinopisja.

KLJUČNE BESEDE

albanska etnografija, etnografija v komunizmu, etnografija in nacionalizem, narodna kultura, historični materializem

While preparing this paper, I felt that this topic had been part of me for a very long time. Research on the development of ethnography and ethnology in Albania is still very poorly developed. In Albania only one ethnologist and one folklorist have written critically about the development of ethnography¹ and folklore² after 1990. However, neither author goes very far. Their point of

---

* Armanda Hysa, MA, Department of Ethnology, Institute of Cultural Anthropology and Study of Arts, Center for Albanian Studies, Rr. Kont Urani no. 3, Tirana, Albania; .armanda_kodra@yahoo.com.

¹ In Albania and in many communist countries, the discipline of ethnology was called ethnography and was more a description of what was called the "traditional way of life of the people." In the case of Albania, I use the term "ethnography" when I am referring to the communist period, and the term "ethnology" when I am referring to the post-1990 period.

² Xhagolli, Arritje të folkloristikës, pp. 4–19, and Tirta, *Etnologjia e Shqiptarëve*.

view is that any problems in the way these disciplines developed were only caused by the ideological influence of the Albanian dictatorship and censorship.³ The overall conclusion of both authors is that communist ideology did not affect the content of the discipline, but mostly the form of ethnological work.

Albania's political isolation from the rest of the world affected scholarship, including ethnography. After 1990, reflection on these effects was perceived as a rite of passage from the "eastern" way of doing ethnography to the "western" way of doing ethnology (or the process of westernizing Albanian ethnography). This consisted only in changing the name of the discipline from ethnography to ethnology and in deleting the quotes from Marx, Engels, Lenin, Stalin, and Enver Hoxha. Once this had been done, the problem was considered resolved and what remained were only positive achievements.

While writing this paper, I realized that I was writing a history – but from the position of an anthropologist, because I am an anthropologist observing and participating in a process of reflection about the present situation of ethnology and anthropology, and at the same time I am also an inside informant. I realized that I was describing my own journey in the search for answers. The first questions I asked myself and my colleagues when I started working as an ethnologist⁴ were "What is ethnology?" "What makes it distinct from social history?" "Who are the principal objects of its analysis?" "What is fieldwork?" and "How can I organize it?"

The answers were provided to me orally. I was advised to read some works by Albanian ethnographers and, if I wanted to know more about theory and methodology, it was recommended that I begin learning Russian. By this I do not mean that there is anything wrong with learning Russian, or using literature written in Russian; in fact, I regret not having had this opportunity. What I mean is that the only theoretical and methodological literature available at our institute that could help young researchers mature in ethnology dates from the mid-twentieth century and is generally in Russian. This literature has never been updated and until 2003 no such material had been published in Albanian.

My department did not have any relations with any other ethnology department in the world. The few ethnology journals that the Academy of Sciences used to purchase for the institute had stopped arriving by the mid-1980s, or even earlier. I was surprised to find out that only a few professors had contact with colleagues abroad. Beyond this there was only darkness. The only thing that remained after my initial shock, and the emotions and feelings that my colleague and I experienced first time we crossed the wall

---

³ Tirta, *Etnologjia e Shqiptarëve*, p. 87.

⁴ I started working as an ethnologist only three months after I graduated from college with a degree in history at the age of 22.

of isolation,⁵ was amazement and a decision to go on despite the difficulties. The answers I received and that I am still receiving made me realize what constituted this wall of isolation, and what still makes it so strong and resistant. This strength is constituted by the interplay of the three factors of communist ideology, nationalist ideology, and discourse, as well as by the relation with and dependence on Albanian hermetic historiography.

Some Theoretical Remarks

This paper takes a comparative approach, analyzing the history of Albanian ethnography under communism in a wider context, that of the countries of southeast Europe. I will not use this approach in terms of comparing this history with that of any specific country in the Balkans or eastern Europe. Here I introduce an outline of the conditions that brought about the establishment of Albanian ethnography, as well as the way it was developed, used, and transformed. The coordination of the Marxist periodization of history applied in history and Morgan's and Engel's' stages of unilineal evolution of society applied in ethnology was not something exclusive only to Albania. This coordination, combined with the tasks assigned by the Party of Labor of Albania and Enver Hoxha, as well as with the narrative of the Albanian nation, gave birth to the "scientification" of that mythic narration. This process shaped the form and content of research in the humanities in Albania in general, and of ethnography in particular.

Two articles in particular were quite inspiring for me, written by Klaus Roth (1998)⁶ and Slobodan Naumović (1998).⁷ Roth's article is very important for understanding how the humanities developed under the rule of dictatorship. However, what makes it especially important for the case of Albanian ethnography is the characteristic intensity and harshness, as well as the strong political control that this dictatorship (not unlike the Nazi dictatorship in Germany) exercised over every social, cultural, political, and economic institution. There was no exception to the rule for the humanities in general, and for ethnography in particular.

Naumović's article critically examines the role played by the specific existential position of Balkan ethnologists (known as the "double insider syndrome") in the ideologization of the discipline of ethnology. Naumović proposes the following:

If, following Karl Mannheim, we accept the assumption that human thought generally does not constitute itself freely in the free social space,

---

⁵ Third Inasea conference, Belgrade, 2005.

⁶ Roth, *Folklore and Nationalism*, pp. 69–79.

⁷ Naumović, *Romanticists or Double Insiders*, pp. 101–120.

than we can concentrate on two key aspects of the social “entrenchment” of ethnological ideas and thinking subject. ... In the Balkan context, the existential position of the ethnologist ... is characterized ... by the double insider syndrome: the ethnologist in principle belongs to the group he studies, and shares its language, traditions, dominant values as well as interests ... he more or less consciously identifies himself with his object of study. At the same time, he belongs to a subgroup, that of intellectuals, whose task is to study, consolidate and if needed, to invent the identity and interests of his wider group, as well as to defend them by force of arguments, when they are questioned by rival groups. He functions as the intellectual advocate of his subject of study. As such, the ethnologist will be particularly tempted to react if he perceives his group to be in a position of cultural or any kind of inferiority, and if his group and its culture are perceived as victimized. ... This specific existential position, double insider syndrome, should be considered as one of the primary factors leading to the ideologization of Balkan ethnologists and their disciplines. Both, the nature and the degree of the ideologization of Balkan ethnologies are considered to be determined by the interplay of the existential position of Balkan ethnologists and of historically imposed political economic and social conditions of their respective countries.⁸

Naumović continued to elaborate and maintain his theory, and ten years later he introduced a new way to explain the double insider syndrome. Naumović speaks of an unconscious insider position, which is the one belonging to the studied group, and a conscious one, which is the one belonging to academia, whose duty is to provide arguments, true or false, for the protection of the nation. He identifies both those situations as potential factors of ideologization of ethnological discourses; in the first case the anthropologist might not be fully aware of it, “while in the second, she or he ideologizes her or his discourse deliberately.”⁹ It is the combination of both of these situations that was termed “double insider syndrome.” This explanation is part of the introduction to the volume *Studying People in People's Democracies*, dedicated to a critical view of the development of ethnology during the communist period in Romania, Bulgaria, and Serbia. The concept of double insider syndrome seems to have resolved, or to be able to provide the right answers, to the problem of the ideologization of ethnography and to its extent. It is because I find it useful that I use it as an analytical tool for this article. On the other hand, it must be carefully applied.

First of all, caution is in order when using a generalized form of this concept. From its first appearance in 1998 to the most recent in 2008, Naumović refers to this concept as the syndrome of Balkan ethnologists in general, as though it were the ultimate fate of all ethnologists born in the Balkans, a

---

⁸ Ibid., p. 102.

⁹ Mihailescu, Iliev, Naumović, Introduction, p. 14.

destiny that none can escape. It seems to be an existential position that is given rather than constructed. It seems to be permanently inside of us without the possibility of changing or “curing” it. It seems like an advertisement: “you have this sickness that cannot be cured – but behold, it can be managed.” At least, this is the idea one receives after reading that the authors themselves had “to master” their own double insider syndrome.¹⁰

I do not think that being an insider, in terms of belonging to the group one studies, necessarily leads to the ideologization of scholarly discourse, even in cases when ethnography or ethnology is perceived as the “science of the nation.” The debate over anthropology or ethnology in Albania is extensive and lengthy, but I strongly believe that if ideologization is unavoidable for an insider it is the same for an outsider. In this sense, it seems that the destiny of ethnology, whether considered the “science of the nation” or not, is that of an ideologized discipline. However, is it so in all cases, with each and every contribution by each and every ethnologist? I believe the answer is “no.” The insider or outsider positions have to do with the researcher’s subjectivism or, in Bourdieu’s terms, with his or her habitus.

If the existential position of researchers is viewed as a structuring/structured habitus from different social and political areas, then the (double) insider is given a dynamic dimension. It is no longer standing there, waiting to infect each and every ethnologist. It can be constructed, it can appear, but it can also be deconstructed and therefore disappear.

As Ritzer puts it, “The habitus both produces and is produced by the social world. On the one hand, habitus is ‘a structuring structure’; that is, it is a structure that structures the social world. On the other hand, it is a ‘structured structure’; that is, it is a structure that is structured by the social world.”¹¹ From this perspective, researchers as insiders belong to the studied group that constitute the field of research, even when this is a huge imagined ethnic one. The academic field where they are working is that of a discipline, which requires them to provide evidence and advocacy to the primary, larger field. However, both of those fields in which ethnologists seem to be insiders are not simply standing there; they are constructed in continuance by the work and ideas of other colleagues or predecessors, of different disciplines and traditions, as well as their use by politics. In this view, even in the cases when some researchers feel from the inside that they belong to the researched field, and have become part of the academic field mentioned above, it does not follow that each and every researcher internalizes that which the second field requires of them – to provide arguments, true or false, and advocacy for the first field. This is because within the academic field there are other fields of activity, fields that also need to be consistent with research methods

---

¹⁰ *Ibid.*, p. 15.

¹¹ Ritzer, *Sociological Theory*, p. 521.

and theories. Providing any condition to advocate or give evidence for the construction and the protection of a nation means also not respecting these methods and theories, and because of this many ethnographers – even though they formally belong to the academic world with the mission of pursuing the “science of the nation” – never acted as such, or at least in some cases. So it means that some researchers never internalized that field or, better put, never structured their cognitive structures (*habitus*) in accordance with that field. It is this part of ethnological work that escaped the imposed political control of nationalist and communist ideologies. On the other hand, advocacy does not necessarily lead to ideologization. On the contrary, sometimes responses to other manipulations made in the name of science are needed. As such, I propose formulating a criticism of ethnography during communism not separated from that of history because in many cases national histories impose strict rules on ethnographers, and this is what I seek to do in this article.

As already stated, it is necessary to use the double insider syndrome as a tool for analysis, as proposed by Naumović. This can easily be traced as a *habitus*, especially in those researchers that sought to build the rules and policies of the “national sciences” in general (i.e., history, linguistics, human geography, ethnography, ethnology, and folklore). However, it cannot be generalized and it cannot be isolated only to ethnographers and ethnologists. Moreover, it turns out to be a sickness, a syndrome, when even with the continuous changes in the field of theories and methods some researchers choose to close their eyes, and not to change their *habitus*. Their double insider syndrome, combined with other political and social factors, tends to maintain the ideologized discourse of the human disciplines in general, and of ethnology in particular, even today.

In addition, I would like to further develop this concept or, in other words, to “triplicate” it. The Albanian humanities were fully established after the Second World War, with the establishment of the communist regime. Albanian scholars were to establish an Albanian science within a Marxist-Leninist theoretical and methodological framework. Some of these researchers felt that they belong to all three of these fields, and as a consequence they succumbed – sometimes fully and sometimes partially – to the ideology.

Origins of the Ideologized Tradition of Albanian Humanities

Since the first appearance of publications on nationalism, an emphasis was put on ethnography and folklore as disciplines created from nation-states, especially those in central and eastern Europe in order to discover the “spirit of the folk” that constituted one’s nation and the traditions, norms, and values that differentiated it from other peoples and, consequently, from other nations.

Slobodan Naumović offered the metaphor of the double insider syndrome in response to the claims that the ethnology of eastern and southeastern Europe as a “national science” should be considered a Romantic invention, and that together with folklore it feeds nationalist territorial pretensions, persecution of minorities, and the forced cultural homogenization of the native population.¹² He paraphrases Halpern and Hammel, who assert that ethnology and related disciplines are by their origin and nature “profoundly political in all nations,” also including social anthropology in Great Britain and ethnology in the US, and not only in the regions mentioned above. It is the political background involved in the growth of each of them that makes the difference between an ethnology related to colonization and one associated with the development of the nation-state, and each of them reflects their different histories.¹³

He continues his argument by stating that between social sciences and modern ideologies there exists a “double-bind” relationship, which is based on the need of the first to have research-oriented values and the dependence of the second on scientific legitimization. As consequence, “this ... does not imply that social sciences should be considered as sub-species of ideology but rather as part-time victims.”¹⁴

What totalitarian states aimed to do was to turn the social sciences from part-time victims of ideology, with an ideologized discourse, into sub-species of ideology, with an ideological discourse. Being employed part-time in the service of ideology, the social sciences also have free space for their development. The efforts to subjugate them are efforts to narrow that free space, or even to suffocate it.

The main “strugglers” during “the struggle to forge new national identities”¹⁵ in the nineteenth century were intellectuals. According to Artan Puto, the intellectuals of this period (not only in Albania) perceived the nation as a living body with its own lifecycles: birth, growing up, maturation, degradation, death, and resurrection or renaissance. For this reason, the nationalist movements were named “awakenings.” According to this ideology, the period of degradation and lethargy of the Albanian nation was represented by the Ottoman period, and Albanian historians named the nationalist movement the “Albanian National Renaissance.”¹⁶ The Albanian Renaissance activists were also promoters of the theory of the Pelasgian origin of the Albanians, of the purity of the Albanian race, and of the theory that Albanians – first Pelasgians, then Illyrians, then Arben/Albanians, and finally Shqipetar – fought during their glorious history to survive despite the long periods of slavery

---

¹² Naumović, *Romanticists or Double Insiders*, p. 109.

¹³ *Ibid.*, p. 111.

¹⁴ *Ibid.*, p. 106.

¹⁵ Todorova, *Ballkani imagjinar*, p. 262.

¹⁶ Puto, *Fryma romantike dhe nacionaliste*, p. 15.

under the most powerful medieval empires. The hypothesis of the Pelasgian origin of the Albanians was first proposed by some western linguists in the eighteenth century that studied Albanian. To use Malinowski's term, it was a "mythological chart" because it provided the right to exist as a specific and distinguished nation.¹⁷

Among many other national myths and heroes, the one mentioned above was and still is considered to be one of the pillars of Albanianism. This period of time was not one of real established scholarly research. At that time, the humanities were being established in Serbia, Greece, and Bulgaria, but not in Albania because there was no Albanian state at that time. However, Albanian intellectuals did not create these myths out of nothing. Researchers from Austria (i.e., the Austro-Hungarian Empire) and Italy visited and studied Albanian-populated areas of the Ottoman Empire.¹⁸ They wrote remarkable studies on the history, ethnology, archeology, geology, and linguistics of the Albanians. What are now viewed as nationalist myths were considered scientific and historical truths at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century. Most of these researchers concluded that there was a natural linguistic relation between Albanian and Illyrian. They had not found any evidence yet of any large-scale migration by the descendants of the southern Illyrians, and in the Albanian language they saw no obvious affinity with any other language. So they concluded that the Albanians were the direct descendants of the Illyrians.

In ethnology, I would assign a special role to the contribution of Baron Franz Nopsca. He belonged to the cultural circles school. According to this school, every cultural element and social institution has a specific origin, and it diffuses in the form of circles. The distance from the center of the origin determines the change in the cultural elements. The nearer they are, the more original form they have. As they travel further, the greater the distance from the place of origin, the more they are transformed and lose their originality. The origins of cultural elements are studied not only in space, but also in time, departing from what is known as "survivals,"¹⁹ tracing their origins back through written sources or archeological artifacts. Nopsca wrote four main works for the folk culture (material, spiritual, and social culture) of northern Albania. He applied his theory widely in all these works, making comparisons and giving examples from European and Asian countries and peoples, as well as from Antiquity to the present.

After 1912 an Albanian state was established, but not yet Albanian

---

¹⁷ Hysa, *The Religious Identity of Albanians*, p. 343.

¹⁸ For a detailed analysis of the intentions, lives, and works of Austro-Hungarian researchers in Albanian ethnic territory, see Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*.

¹⁹ The term "survivals" refers to those cultural elements and social institutions considered to have belonged to early primitive or ancient societies and that have survived unchanged or little changed up to the present.

science. During the rule of Ahmet Zog (1924–1939), young people tended to study in western countries, mostly in Italy and Austria. Eqerem Çabej, the founder of Albanian linguistics after 1947, and Aleks Buda, the founder of Albanian history, studied in Graz and Vienna, respectively, and were students of some of the researchers mentioned above, or at least had direct personal contact with them. Thus they not only trod the paths of their Austrian ancestors, but were thereby prepared to further strengthen their findings in Albanian studies. On the other hand, Rrok Zojzi never studied ethnology, but because of his good knowledge of German he used to accompany groups of German and Austrian ethnology students as a translator, learning the techniques of research and fieldwork in particular from them. As his interest in ethnology increased, he read many ethnological publications in German and became well acquainted with the Vienna school of ethnology. He also began collecting material artifacts and ethnologically recording Albanian culture.

The findings of the Austro-Hungarian and Italian researchers, intentionally or not, led to the foundation of Albanian studies abroad, and it is in that tradition that one finds a precursor that led to the process of nationalist ideologization of scholarly discourse established many decades later. This was the situation of the field of research that created the double insider syndrome as a habitus of future Albanian researchers.

Institutionalization of Ethnography: Theoretical and Ideological Orientations and Constraints

Two years after the Second World War ended, the Albanian government – at that time officially called the “People’s Power” – decided to open and establish the Institute of Sciences in 1947, which would be the kernel of the future Albanian Academy of Sciences. All of the intellectuals that founded it had studied and excelled at western universities, especially in Italy, Austria, and Germany.

Their existential position was clear: men that loved their nation and believed in their mission to provide arguments to protect it. However, from the beginning there was a double ideologization. The intellectuals were not left free to choose the theoretical and methodological apparatus that would permit them to find proper scientific arguments. They had to wait for the decisions of the party in power. Tirta says that the official orientation of ethnology in the communist countries maintained some principles and theories that were totally archaic; for example, the strict implementation of the classic evolutionism of Lewis H. Morgan (according to Engels). As in all eastern

European countries, it refused to even discuss contemporary theories and methods coming from the west.²⁰

History, on the other hand, was to be considered only through the Marxist materialist dialectical approach. This blended these two disciplines just like the friendship and cooperation of Marx and Engels. It would be impossible to understand Albanian ethnography of the communist period without analyzing the way historical materialism was conceptualized, particularly in Albania.

Historical materialism has to do with the materialist conceptualization of history. In the Marxist-Leninist philosophical tradition of the communist countries, it is also synonymous with dialectical materialism and determinism. Albanian philosophical vocabulary considers historical materialism to be a science in itself, the science that studies the general laws of the development of the human society. "Historical materialism is considered to be *the general sociology of Marxism, the theoretical and methodological bases for the specific social sciences, as well as for the concrete sociological studies*"²¹ (my emphasis). Thus the Marxism-Leninism researchers were mainly responsible for providing the social sciences and humanities with their theoretical and methodological framework. They were also the philosophy-makers of the politics of party power, and this allowed the direct dependence of science on the party and its directives. Furthermore, researchers were considered part of the intelligentsia, and this social category was considered to belong to the proletariat, which held power. They were the educators of the masses with their teachings on class consciousness, class struggle, and revolutionary practice and, according to the fifth thesis on Feuerbach,²² were themselves to be educated in ongoing fashion. It was the obligation of the party and its leader, Enver Hoxha, to reinforce this educatory process from time to time, publication after publication, work after work, congress after congress. An integral part of the administration of every research center, be it a university or research institute, was the "Base Organization of the Party," with its head, secretary, and ordinary members. This kind of institution in itself had the obligation not only to transmit and instruct researchers on how they should organize their work according to the instructions of the party, but also to monitor and check the writings and the behavior of the "scientific workers."²³

When analyzing folklore (*Volkskunde*) under Nazism, Klaus Roth stated, "From the outside the discipline seemed to thrive during those years: new chairs, institutes, archives and museums were established, vast research

---

²⁰ Tirta, *Etnologjia e pergjithshme*, p. 21.

²¹ Fjalori Filozofik, p. 288.

²² Marx, *Theses on Feuerbach*.

²³ Even today researchers are officially recognized as "scientific workers."

projects were funded and numerous studies were published, the discipline was upgraded, respected and deemed ‘important for the nation.’”²⁴

The same thing also happened in Albania. Important tasks were assigned to ethnography. I analyze these tasks and the way the party exercised its power over researchers and the discipline through a precise ideological and theoretical framework based on some of the most important theoretical articles written between 1962 and 1980, which served as an ideological and theoretical guide for researchers. Because ethnography was considered a historical discipline, and because it was organized at a department level and not at the institute level, Albanian ethnographers were considered to simply be researchers that could not constitute their own philosophy on how to develop their own discipline. This is the reason there are only two policymakers in Albanian history that even tried to build a policy of ethnography. At the beginning of this article I mentioned the dependence on Albanian hermetic history, and by this I mean not only the restriction to combine historical materialism with evolutionism, but also an institutional dependence that often resulted in arrogance. These articles clearly reveal how the process of subjugating scholarship to ideology went on year by year, and the degree to which it aspired to possess scholarship. It was felt that ethnography should simultaneously be the “science of the nation” and also contribute to the building of socialism through the construction of a socialist popular culture. The contribution of science toward the nation and toward socialism was based on the same Marxist-Leninist application of historical materialism, so they are very mixed within the same articles and works, becoming a single unique ideology – the national-communist ideology.

In the first issue of *Ethnografia Shqiptare* Rrok Zojzi, the founding father of Albanian ethnography, wrote an introduction in which he synthesized the historical development of ethnographic research in Albania. He continued with the assignment of the duties that ethnography should fulfill. Researchers of nationalism and ethnicity emphasized that a characteristic of the national(ist) disciplines is the search for the roots of one’s people. In the case of disciplines within a historical materialism framework, an important aspect was to trace the roots of those disciplines themselves. Tracing the roots of the discipline to antiquity willingly or unwillingly led to tracing the roots of one’s own people to that period. The combination of historical materialism as theory and method, with the founding myths of the “awakening” period, led to what we now call “national-communist” myths and what essentialists even today call “Albanian studies.”

“Ethnography is a new discipline that studies ‘the special cultural characteristics of peoples, their ethnic and national specifics, *the historical process of their development and perspectives*. The inhabitants of our county

---

²⁴ Roth, *Folklore and Nationalism*, p. 70.

and their life and culture have been written about since ancient times. The ancient Greek and Roman authors left us their writings, a great patrimony of ethnographic materials on the life and culture of the ancient Illyrians”²⁵ (my emphasis). These are the opening words of the aforementioned introduction. It is clear that ethnography was considered a discipline in the service of the nation. Zojzi continued with a description of contributions in ethnography since the sixteenth and seventeenth centuries found in the works of Albanian humanists and Catholic priests. During the second half of the nineteenth century there was an intensification of the gathering of ethnographic data. “In each and every publication,” wrote Zojzi about the intellectuals of that period, “their notebooks and journals, we can find ethnographic materials gathered with great care and love for the people and its culture.”²⁶ However, he states that all this work had a descriptive character, the gathering was not based on scholarly criteria, and a scholarly analysis was often lacking, or in a very rudimentary phase. All this work evolved further at the beginning of the twentieth century, with more systematic work in the gathering and analysis of ethnographic materials and data. During that period articles on the Kanun and the northern Albanians clans begin to appear.²⁷

According to Zojzi, the development of world capitalism and the hardening of its inner contradictions brought about the development of an ethnographic discipline “that was to become a strong weapon (of capitalism) in the predacious purposes of the great imperialist states toward the small and backward people.”²⁸ It is in this framework that the Albanian people became an object of foreign research, and the place of study was always determined by the geopolitical interests of the moment of their respective states. In any case, despite their real intentions, they did contribute positively to ethnography because they gathered and published much ethnographic material and data,²⁹ and sometimes they even became friends with Albanians, such as Mary Edith Durham or Franc Nopsca.

Then came the period of national independence. Zojzi states that the hope was to institutionalize research in Albanian studies, but “it did not work out that way. The several governments that held the power up to the liberation³⁰ did not give minimal priority to scientific work in Albania.”³¹ However, there were efforts to continue the study of traditional culture in the steps of

---

²⁵ Zojzi, *Etnografia shqiptare*, p. 3.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 4.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*, p. 5.

³⁰ According to Albanian historiography, the liberation period corresponds to the end of the Second World War. Albania was liberated not only from Italian and German occupation, but also from the exploitative capitalist regime of King Zogu.

³¹ Zojzi, *Etnografia shqiptare*, p. 5.

the intellectuals of the awakening period, and these efforts remained in the private sphere, and were not, according to Zojzi, encouraged by the state. The result of this work was published in various journals, including *Hylli i Dritës* (1913–1944), *Leka* (1929–1944), *Mësuesi* (1929), and *Shkolla Kombëtare*³² (1937–1943).

“The oath, honor, loyalty, manhood, and other traditional virtues of our people were considered by the higher classes to be impairments; the artistic traditions such as folk music and dances, folk art, and so on were considered old-fashioned. ... But the masses, especially the villagers, protected these traditions and made efforts to develop them.”³³

According to this view, the lower classes are always the ones to bear and protect the national culture, and consequently the nation itself. The higher classes not only automatically represent the exploiters and the enemy of the poor, but also the betrayer of the nation. During this period, according to Zojzi, especially noteworthy was the publication of the Kanun as codified by Shtjefën Gjeçovi in 1933. This was the situation of Albanian ethnography before the Second World War.

In his introduction to the history of ethnography, of course, Zojzi had to find the best of words for the development of ethnography under the power of the party. The first thing that the Party of Labor of Albania did for this purpose was to establish ideological bases for the study of traditional culture. This was intended to be the end of cosmopolitanism, and the leading ideology would be that of proletarian internationalism.³⁴ After the establishment of the ethnographic section near the Institute of Sciences, great work began in collecting ethnographic materials, especially in those areas where they were disappearing. Many fieldwork expeditions for gathering information and ethnographic objects were organized as a result. New archives of “our national culture”³⁵ were established and new centers for its development were opened all over Albania. They were used to gather as much ethnographic material as was possible. In this way the “national culture” was documented all across Albania.³⁶ Indeed, the discipline was thriving those years.

“A very important step in ethnographic studies was the knowledge acquired by ethnographers in the field of Marxist-Leninist methodology, and of the materialist understanding of the social phenomena of the people.”³⁷ The introduction then continues by presenting articles published in various scholarly journals in Albania and abroad.

---

³² Literally ‘The National School’.

³³ Zojzi, *Etnografia shqiptare*, p. 5.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ This is the way researchers use to express this when talking about Albanian culture during communism.

³⁶ Zojzi, *Etnografia shqiptare*, p. 7.

³⁷ *Ibid.*, p. 8.

However, the traditions of “our national culture,” says Zojzi, were not considered by ethnographers to be dead material, a closed chapter of the history of the Albanian people, only with historical and museum value, but as a living activity, full of life, that continue to grow and develop parallel with the economic and social growth and development of the people. This was the orientation that the Party of Labor of Albania gave to Albanian scholars under the guidance of Marxist-Leninist principles. This is why Albanian scholars studying traditions were making efforts to develop them further, in order for the new culture of the Albanian people to be national in form and socialist in content.³⁸

Like every discipline, and education, work, industry and so on in the Albanian communist state, ethnography had a mission to fulfill, a mission toward the nation, providing scholarly arguments for the uniqueness of the Albanian people and contributing to building socialist culture through the application of ethnographic knowledge. What Zojzi wrote in the first introduction to Albanian ethnography determined the trends of its future. Being a historical phenomenon, ethnography has a birth and a development. It is the study of traditions and ethnicity. As such it is considered to have been born with the traditions and culture of its own people, who protected it with love during difficult historical periods from foreign assimilation and from the deprecation of the exploitive upper classes, who very often were cosmopolitans and embraced foreign exploitive cultures. During the awakening, the gathering of ethnographic data was considered a patriotic duty by Albanian nationalist ideologues, a job that continued up to the Second World War. The contradictions between the emerging proletariat and the transitory feudocapitalist exploitive regime of Zogu increased, and in this contradiction the intellectuals tried to continue their work in ethnography in order to protect “our dear national culture” from the evil of cosmopolitanism. And with the “People’s Power” the culture of the people and the nation was finally considered safe. There was no longer felt to be a contradiction between material social practice and the ideology of superstructure, between proletariat and governmental structures, because political and economic power belonged to the people itself. If the culture of the ruling class had always tried to oppress the culture of the exploited people, now the last was also the first. However, the final historically determined period of history was communism, and the revolutionary practice had to revolutionize every segment of society on an ongoing basis toward the achievement of that last and eternal stage of history and social organization. Regarding this aspect, science was to revolutionize itself on an ongoing basis, and also to guide the revolutionarization of one’s own society and culture toward the classless and strata-less communist so-

---

³⁸ *Ibid.*, p. 9.

ciety and culture. This is why ethnography had to be “national in form and socialist in content”.

Rrok Zojzi is one of those complex personalities whose work cannot be analyzed so easily. He preached historical materialism as theory and method, but he also dedicated his life to ethnography and fieldwork, and applied all his energy in teaching all other ethnographers how to do fieldwork and the ethics of it. Many of his articles are still worth reading and using because they contain not only interesting data, but also interesting theoretical concepts that escaped the censure of the period. Above all, his notebooks of fieldwork deposited in the Archive of the Department of Ethnology are treasure troves because of the data recorded there and the original interpretations that were ideas of the moment when he wrote down what he collected.

Reinforcement of Ideological Directives on Albanian Ethnography in the 1970s

The year 1967 is one of the most important years in the history of Albanian communism. On 6 February that year Enver Hoxha presented his notorious *Programmatic Discourse against Religion and Backward Habits*. Immediately after this, the right to believe in God, to frequent places of worship, or to declare any religious identity was abolished. These kinds of discourses held by the dictator were considered as laws to be obeyed, but not only that. It was through them that educators were being educated on an ongoing basis. After some years, every institution had to reflect on how the new ideas of the leader and of the party were being implemented – successfully, of course. As far as ethnography is concerned, two articles were written in 1974 and 1976 regarding theoretical directives. Another history of the development of ethnography in Albania and of further duties appeared in 1974, in the journal *Etnografia shqiptare*, written by the ethnographers Andromaqi Gjergji and Abaz Dojaka.³⁹ Again the story began with the ancient authors up to the period of communism. However, it gave a detailed account of the fields of study within the discipline. It was much more concerned with introducing how science was being created by applying historical materialism and the ideas of Marx, Engels, Lenin, Stalin, Enver Hoxha, and the Party of Labor of Albania. According to Dojaka and Gjergji, every topic in Albanian ethnography was being analyzed using historical materialism as a method, from topics on material culture (traditional agriculture, handicrafts, clothes, buildings, and figurative arts), to topics on spiritual and social culture (family, migration, mythology, ceremonial feasts, and the Kanun). In addition to material culture, with the rapid changes the traditional way of life was disappearing.

---

³⁹ Dojaka, Rezultatet e punës, p. 13

Researchers were especially concerned about describing in detail the material aspects of traditional life, in order to document what was disappearing at a fast pace, and this duty helped them escape the communist ideology at a certain level. However, there was no escape for social and spiritual culture. The new revolutionary communist way of life could not accept coexistence with a traditional way of life that for centuries had served to exploit the people. This was made especially clear in the *Programmatic Discourse* mentioned above. Dojaka and Gjergji continue:

The fifth congress of the party and the *Programmatic Discourse* held on 6 February 1967 against the backward habits and views that humiliate women, against religion and religious prejudices, against folk traditions related directly or indirectly with religion, assigned new duties to Albanian ethnography. The roots of those bad traditions and habits, which hold society back, should be discovered, as well as their idealistic-reactionary philosophical bases. In focus was the war against them and the efforts to replace them with a new one. Nowadays, ethnographers chose their topics according to the great duties highlighted by the party for the development and the further strengthening of the ideological and cultural revolution in our country.⁴⁰

The new direction that ethnography had to take would lead it toward the study of contemporary Albanian society.⁴¹ However, the ethnographers would not abandon research on the past way of life and culture of the Albanian people. “Together with the other historical branches, ethnography will contribute to shedding light on some of the most important questions of our historiography, like that of ethnogenesis, the contribution of our people in the material and spiritual culture of neighboring people and vice-versa, etc. These problems will be solved based on sane ideological positions, on the basic principles of historical materialism.”⁴²

Reading this article, one understands that ethnographers were supposed to move more toward the social sciences – to apply the sociology of Marxism. In a soft way, the two ethnographers admitted that up to 1973 ethnographers had merely collected and described the material culture that belonged to the past traditional way of life, and that even though they were analyzed under the rules of historical materialism, the level of the analyses was not the required one, and that mere description prevailed.

However, in the same issue the linguist Androkli Kostallari (who led the group of linguists that standardized the Albanian language) showed himself to be impatient with ethnographers. “Enough with descriptions and

---

⁴⁰ Ibid., p. 14.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

collections of the material culture, we have to build socialism, and you ethnographers are not doing your job well” – this is what one can grasp from a first reading of his article. But let us read his words instead:

*Based on the orders of the second plenum of the Central Committee of the Party of Labor of Albania, held on June 1967 for a more thorough study of the habits of familiar life and of the kanuns that prohibit the establishment of the new socialist relationships, promoted by the party, to the researchers of history and literature, and especially to the ethnographers, was assigned the duty to attain a deeper knowledge of these scraps, so that they can be replaced completely. Material life should be collected as historical patrimony and be stored in museums. The study of the social life of the people has an urgent character. It is a war that does not wait. It has to be done right now, every single hour. It will permit us to penetrate deeper into diagnosing the ideological and social illnesses that survived from the historical past of our society, and will help for faster recuperation through the strength of our Marxist-Leninist ideology, as well as to better recognize the paths of the development of our society.*⁴³ (emphasis mine)

Providing knowledge for policymakers has always been a matter of debate for the ethics of anthropology. However, in the case of Albanian ethnography, this was not a matter of choice and debate. It was an order of the party and the ethnographers were expected to obey; they were expected to play their part in building socialist society, or else they had no reason to exist as such. Nonetheless, engagement in demonizing some habits and traditions had a negative influence on the development of ethnographic analyses in many cases because the time and energy of the ethnographers were channelled towards condemning and not understanding the ways traditional Albanian society functioned. In a sense, this was also what the party required, but because of the pressure it used to exercise through the “base organization of the party” at the institute ethnographers were afraid to apply a functionalist approach. If they had they might have seemed to be protecting backward habits and thus be transferred as workers to any factory, be fired, or, worst of all, even politically persecuted. So the party itself failed in its intentions.

Albanian ethnography reached its peak in 1976, when the National Ethnographic Conference was organized, as part of the celebrations for the thirty-fifth anniversary of the founding of the Communist Party of Albania. Among about sixty-five participants, only eight were ethnographers by profession (this has always been the number of ethnographers, and later ethnologists in Albania, and this is the current number – if one does not count Albanians abroad), six were “associates” of the department, and four were folklore specialists. The rest were historians, archaeologists, linguists, art historians,

---

⁴³ Kostallari, Mbi shtresëzimin e te drejtës kanunore, p. 25.

lawyers, demographers, and researchers of Marxism. The main focus of this conference was to celebrate the achievements in the “cultural sciences” under the leadership of the Party of Labor of Albania. There were achievements in collecting the material culture of the past – a task that should continue – and toward the integration of the good traditions into the new socialist culture. The conference was opened by the Minister of Education and Culture, who, after praising the achievements and the happy life under the rule of the party and its leader, reminded the “researchers of culture” in general, and the ethnographers in particular, that they should obey the teachings of the party and its leader⁴⁴ because this was their revolutionary mission. Four keynote speakers presented the theoretical lines that these researchers should follow (and obey). This was a national ethnographic conference, but none of the key speakers was an ethnographer. Aleks Buda and Stefanaq Pollo were historians, and Zija Xholi and Alfred Uci were Marxist philosophers. The ethnographers had demonstrated themselves as incompetent in the interpretation and implementation of Marxism in their works. Institutionally, ethnographic research was organized still under the Institute of History.

The party allowed only a very narrow group of intellectuals to have access to foreign literature in order to stay in contact with what was going on and to create strategies for the future development of their respective disciplines. This is the “monopolization of knowledge” ordered by the party for one or two representatives from each field. They read what was going on and they prepared the new theoretical and ideological directives for the rest of their colleagues. They were the real triple insiders – they were creating the double ideologization of the academic field and were taking care to maintain it. Buda, Pollo, Xholi, Uci, Kostallari, and others represent typical cases of triple insider syndrome, and their efforts were to try to compel other researchers to embrace it.

The keynote speeches by the group of four mentioned above introduced some “contemporary” theories and trends in cultural studies abroad, but all with negative connotations, judging and condemning them, arguing that they not only should not be followed by Albanian scholars, but that it was the duty of these scholars to oppose to them through their findings. Aleks Buda’s talk *Etnografia shqiptare dhe disa probleme te saj* (Albanian Ethnography and Some of Its Problems), after repeating and elaborating further the things Zojzi wrote in 1962, summarized the capitalist and revisionist theories in culture, added some new achievements of Albanian ethnography up to 1976, and gave some recommendations about what should be done next.⁴⁵

Pollo then directed ethnographers’ attention toward the national question. He considered Albanian folk culture to be the historical production of the

---

⁴⁴ Cami, *Fjala e hapjes*, pp. 7–8.

⁴⁵ Buda, *Etnografia Shqiptare*, pp. 15–35.

Albanian people, as an ethnic and national community. He proposed that ethnographers should remain loyal to the historical periods of the development of Albanian people because they also represent the phases of the development of Albanian culture.⁴⁶ His main preoccupation was to explain the dialectic of the development of culture as a historical product, a dialectic that in any case did not affect its ethnic character. Ethnographers were supposed to provide arguments for the autochthony of Albanian culture, but how could they do this? If this culture were so old and had such a clear ethnic character, than it would mean that Albanians were an isolated people, locked in barbarity (according to the Morgan/Engels phases of human cultural evolution). However, Pollo put an end to this dilemma: he proposed that archaeology and linguistics data were not enough to clearly shed light on the early stages of the cultural history of the Albanian people.⁴⁷

These data cannot tell us much without the help of ethnography, which, departing from the present, has the ability to trace back the origins and the age of some cultural elements and artifacts, assisted by historical documents and archaeological and linguistic data. Thus between ethnography, linguistics, archaeology, and history there are mutual relationships. When an archaeologist finds an artifact, it is the historian that tries to give an explanation to that fact through documents and, if they are lacking, it is the ethnographer that compares the actual artifacts with what was found by the archaeologist and discusses the similarities and differences. When the similarities seem to be greater than the differences, it means that that artifact can be considered an indigenous one and evidence of Illyrian-Albanian continuation. Even within the differences there are two categories. One set of differences between contemporary folk culture elements is composed of natural internal change and development during the centuries, and so it does not affect the ethnic nature. The other set of differences is composed of the influences of elements of foreign cultures, but they never managed to be fully internalized into Albanian culture, and are thus readily visible. According to Pollo, there are three basic components of Albanian ethnicity: territory, language, and folk culture. In his view, because 1) there was no great migration of Illyrians from their lands, 2) the people that migrated toward the Balkans in the sixth and ninth centuries clearly had nothing to do with the Albanians, 3) the Albanian language has genetic relations with the Illyrian one, and 4) Albanian folk culture poses some elements that are easily traceable through archaeology as Illyrian, this proves that the Albanian people are direct descendants of the Illyrians, and therefore the Albanians are indigenous and unique.⁴⁸ This is more or less the theory and method that Nopcsa introduced when studying

---

⁴⁶ Pollo, *Kultura popullore si shprehje e veçorive*, p. 37.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 38.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 39–43.

northern Albania. However, even though they had the right method, there were defects in Nopcsa's theory. Nopcsa's theory was not based on dialectical materialism, but on (reactionary) metaphysical idealism, giving this path to Albanian autochthony a romantic and isolated character. Nonetheless, Nopcsa was recommended as a good example to be followed.

At the end of the first and last conference ever of Albanian ethnography, Aleks Buda concluded that:

1. Albanian ethnography should continue to discover, collect, document, and study the folk culture of some regions that had not been covered yet;
2. The concept of tradition should be extended and also include new socialist traditions. Therefore ethnographers should include some sociology in their approach;
3. Albanian ethnographers should expand knowledge of bad and backward habits and traditions, as well as good ones, and recommend that the good ones become part of socialist culture;
4. They should contribute to shedding light on the evolution of the Albanian people based on the preceding points;
5. Albanian ethnographers should take an active part in compiling educational booklets, which would serve artisans in their efforts to preserve the Albanian character of their products.⁴⁹

In 1979, the Department of Ethnography became part of the Institute of Folklore, and the institute changed its name to the Institute of Folk Culture. At the same time, Albania broke off its relations with China and declared itself "the only Communist island in the world." The theoretical and ideological orientations during the 1980s were more or less the same, but with a stronger emphasis on the usefulness of the orders of Enver Hoxha.

Reading through the fifteen issues of *Etnografia Shqiptare*, the proceedings of the conference mentioned above, and some articles in the journal *Kultura Popullore*, the trend of the development of ethnography becomes very clear. The ethnographers that studied material culture spent most of their time describing. There are detailed descriptions of folk costumes, traditional handicrafts, traditional agriculture, traditional buildings, and the technology used in production and construction. Most of this material was collected through fieldwork.

In a sense, description made possible an escape from the restrictions that were imposed on ethnographers. On the other hand, after 1990, when theoretically there were no more limits for the entrance of new ethnological literature and ideas, ethnographers found themselves in a difficult position. Most of the theories that were coming from abroad seemed too strange and very different from what they had been doing. Thus, after 1990, it was time

---

⁴⁹ Buda, *Fjala e mbylljes*, pp. 10–12.

for them to publish works that up to then had remained in manuscript form – of course, after deleting the quotations from the party and Enver Hoxha. This last step did not occur in all cases. Works that had been so highly ideological could not be “cleaned out” so easily because after this there would be very little left. Thus there were also many books published even after 2000 that continued to proclaim how miserable the lives of Albanians had been before the enlightening rule of the Party of Labor of Albania.

With the exception of some efforts to introduce some theories and open up a debate, the situation of ethnological research in Albania continues to be a kind of carbon copy of the communist period.

Conclusions

This paper analyzed the dependence of Albanian ethnography on political ideologies and history in an institutional sense. It introduced the theoretical precursors of ethnography before its institutionalization and analyzed the main theoretical articles, whose purpose was not to foster scientific discussion, but to order researchers what to research and how to do so. It also briefly introduced the way political control was imposed on researchers through the orders of the Party of Labor of Albania and Enver Hoxha, and through the base organization of the party. The framework of the article is very narrow, considering the breadth and completely unexplored history of the development of Albanian ethnography. There is much to be done in analyzing all the documentation and articles, as well as the memories of ethnographers themselves. Only in this way can we achieve a better understanding of what we inherited from the past, and how what we inherited affects the current development of the discipline in Albania today.

Works Cited

- Buda, Aleks: Fjala e mbylljes. *Konferenca Kombëtare e studimeve etnografike*. Tirana: Albanian Academy of Sciences, 1976, pp. 10–12.
- Buda, Aleks: Etnografia shqiptare dhe disa probleme të saj. *Konferenca Kombëtare e studimeve etnografike*. Tirana: Albanian Academy of Sciences, 1976, pp. 15–35.
- Cami, Tefta: Fjala e hapjes. *Konferenca Kombëtare e studimeve etnografike*. Tirana: Albanian Academy of Sciences, 1976, pp. 7–8.
- Dojaka, Abaz, and Andromaqi Gjergji: Rezultatet e punës në fushën e etnografisë gjatë 25 vjetëve. *Etnografia shqiptare*, 4, 1973, pp. 13–24.
- Gostentschnigg, Kurt: *Zwischen Wissenschaft und Politik. Die österreich-*

- isch-ungarische Albanologie 1867–1918*. Dissertation, Karl-Franzens Universität Graz, Graz, 1996.
- Fjalori *Filozofik*, Shkolla e Lartë e Partisë, Tirana 1973.
- Hysa, Armanda: The Religious Identity of Albanians. *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration* (ed. Elena Marushiakova). Newcastle: Cambridge Scholar Publishing, 2008, pp. 339–352.
- Kostallari, Androkli: Mbi shtrirjen dhe shtresëzimin e te drejtës kanunore në Shqipëri dhe mbi disa çështje që lidhen me studimin e saj e me organizimin e luftës kundër mbeturinave të së vjetrës. *Etnografia shqiptare*, 4, 1973, pp. 25–28.
- Marx, Karl: Theses on Feuerbach, (15 Sept. 2009), <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/index.htm>.
- Mihailescu, Vintila Ilia Iliev, and Slobodan Naumović: Introduction. *Studying Peoples in the People's Democracies II: Socialist Era Anthropology in South-East Europe* (eds. Mihailescu, Iliev, and Naumović), Lit Verlag, 2008, pp. 1–17.
- Naumović, Slobodan: Romanticists or Double Insiders? An Essay on the Origins of Ideologised Discourses in Balkan Ethnology. *Ethnologia Balkanica*, 2, Munich: Waksman Verlag, 1998, pp.101–120.
- Pollo, Stefanaq: Kultura popullore si shprehje e veçorive etnike dhe e formimit të kombit shqiptar. *Konferenca Kombëtare e studimeve etnografike*. Tirana: Albanian Academy of Sciences, 1976, pp. 37–49.
- Puto, Artan: Fryma romantike dhe nacionaliste në debatin për “identitetin shqiptar”. *Përpyekja* 23, Tirana: Përpyekja, 2006, pp. 13–36.
- Ritzer, Georg and Goodman, Douglas: *Sociological Theory*, 6th edition, New York: McGraw Hill, 2004.
- Roth, Klaus: Folklore and Nationalism. The German Example and its Implications for the Balkans. *Ethnologia Balkanica*, 2, Munich: Waksman Verlag, 1998, pp. 69–79.
- Tirta, Mark: *Etnologjia e përgjithshme*, Tirana: Geer, 2003.
- Tirta, Mark: *Etnologjia e Shqiptarëve*, Tirana: Geer, 2004.
- Todorova, Maria: *Ballkani imagjinar*, Tirana: IDK, 2006.
- Xhagolli, Agron: Arritje dhe probleme të folkloristikës dhe të etnologjisë shqiptare. *Kultura Popullore* 1/2, Tirana 1997, pp. 3–15.
- Zojzi, Rrok: Etnografia shqiptare në pesëmbëdhjetë vjetorin e themelimit. *Etnografia shqiptare*, 1, 1962, pp. 3–7.

Etnografija v komunistični Albaniji: Nacionalistični diskurz in povezava z zgodovino

Povzetek

Etnografija v Albaniji podobno kakor v številnih drugih državah s socialističnim oz. komunističnim sistemom ni bila samostojna znanstvena veda, temveč je bila vezana na zgodovinopisje. Etnografija je temeljila predvsem na teoretskih izhodiščih in je izključevala terensko delo. Članek na kratko opiše zgodovino razvoja etnografske vede v Albaniji v obdobju komunizma in analizira njeno zvezo z zgodovinopisjem. Tovrstna povezava izhaja iz hotenja nekdanje politične elite, da utrdi in razširi nacionalistično ideologijo. Medtem ko je zgodovinopisje temeljilo na konstrukciji albanskega naroda kot homogene »entitete«, je etnografija skušala najti oz. ustvariti kulturno podlago za utrditev nacionalne države in oblikovati nacionalno folkloro. Na takšen način je postala nacionalistična ideologija ena od osrednjih paradigem, ki še dandanes prežema številne znanstvene tekste s področja etnografije kakor tudi zgodovinopisja.

Sodstvo in medetnični odnosi v nekdanji Jugoslaviji

MATEJ ACCETTO*

IZVLEČEK

Razprava analizira vlogo sodstva pri urejanju medetničnih odnosov v nekdanji Jugoslaviji. Gre namreč za historično izkušnjo, ki je relevantna za druge politične tvorbe s sorodnimi izzivi zagotavljanja federalnega ravnovesja. S pomočjo konkretnih primerov razprava nakazuje tako možen prispevek (ustavnega) sodstva pri razreševanju medetničnih sporov kakor tudi njegove omejitve v ureditvi, temelječi na načelu enotnosti oblasti.

KLJUČNE BESEDE

medetnični odnosi, federalizem, ustavno sodstvo, nekdanja Jugoslavija

ABSTRACT

This paper analyzes the role of the courts in regulating interethnic relations in the former Yugoslavia. It is a relevant case study for other polities facing similar challenges in safeguarding the federal balance. Concrete examples are used to highlight both the (constitutional) judiciary's possible contribution to resolving dispute resolution and its limitations when constitutional order is based upon the unity-of-powers principle.

KEY WORDS

interethnic relations, federalism, constitutional judiciary, former Yugoslavia

I Uvod: Medetnični odnosi med pravom in politiko

Večnarodne politične tvorbe se spopadajo z na videz protislovnimi izzivi. Čeprav se ni uresničila napoved zanesenjaških evrofederalistov takoj po drugi svetovni vojni, po kateri naj bi danes kot njihovi potomci »pojmem državne suverenosti brez dvoma povezovali s še napol primitivno razvojno stopnjo življenja narodov«,¹ se po eni strani vseeno zdi, da je v zadnjih desetletjih prišlo do velikanskega premika od sveta nacionalnih držav k svetu

---

* Doc. dr. Matej Accetto, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana; matej.accetto@pf.uni-lj.si

Prispevek se opira na raziskovalno delo, ki sem ga opravil, ko sem sodeloval pri pripravi zbornika R. Toniatti in J. Woelk (ur.), *Constitutional Dimensions of Cultural and Territorial Plu-*

vse močnejših meddržavnih vezi ustavno-federalnega značaja. Mednarodne odnose označuje vse večja in kompleksnejša mednarodna soodvisnost držav, ureditev medsebojnih odvisnosti, raznoterosti in povezanosti v večsrediščne mreže.² Pravniki namesto sorazmerno neprožne suverenosti vse pogosteje uporabljajo prožnejši pojem pristojnosti³ ali pa suverenosti vsaj postavljajo jasne omejitve.⁴

Po drugi strani so se v istem obdobju v škripcih znašle večnarodne države, ki imajo težave z zagotavljanjem zadostne solidarnosti in povezanosti med svojimi etničnimi skupnostmi.⁵ Naenkrat je spet postalo zelo aktualno vprašanje pravice do samoodločbe, po drugi svetovni vojni v ospredju predvsem v kontekstu dekolonizacije, sedaj pa vse bolj posvečeno trenjem med različnimi etničnimi skupnostmi v bolj ali manj trdnih političnih tvorbah.⁶ Že sama pravica do samoodločbe je nekakšno protislovje, ko je obenem na načelni ravni jasno priznana kot obstoječa in pravno varovana pravica, na praktični pa je nejasna in neopredeljena, obenem *lex lata* in *lex obscura*.⁷

Širši mednarodni skupnosti se bo morda na prvi pogled zdelo nenavadno, da bi lahko nauke o urejanju medetničnih odnosov iskali tudi v ureditvi nekdanje Jugoslavije, saj svetovno politično in strokovno pozornost v veliki meri zaznamuje dejstvo, da sta tako začetek kakor konec omenjene države povezana z medetničnim konfliktom in razpadom. Nekdanja Jugoslavija je tako danes predvsem predmet študij o razpadu in nasledstvu držav, testni poligon za mirovniške sposobnosti mednarodne skupnosti in po haaškem sodišču eden nehotenih pionirjev mednarodnega kazenskega sodstva.⁸

A vendar je bilo prav v središču jugoslovanske federalne ureditve zgoraj omenjeno protislovje, ki je zahtevalo iskanje ravnovesja med suverenostjo zveze in avtonomnostjo članice, med vzpostavljanjem zelenih zveznih

---

ralism in the Balkans (predvidena objava v založbi Brill / Martinus Nijhoff). Kot vedno pri obravnavi jugoslovanskih tem se za pomoč in koristne nasvete zahvaljujem Petru Pavlinu.

¹ Michel Debré (pod psevdonimom Jacquier-Bruère), *Demain la paix* (Plon, 1945), str. 10 in nasl., navedeno v Gerbet, *Les origines du Plan Schuman*, str. 200; podobno Maritain, *L'Europe et l'idée fédérale*, str. 122–128.

² *Federal Systems of the World*, str. x–xi.

³ Npr. Elazar, *The State System + Globalization = Federalism*, str. 23; Leonardy, *The Political Dimension, German Practice, and the European Perspective*, str. 94; Elazar, *Constitutionalizing Globalization*, str. 199–200.

⁴ Soldatos, *Le système politico-institutionnel et politique des Communautés européennes dans un monde en mutation*, str. 20–22, govori o »preluknjani« suverenosti (souveraineté »perforée«).

⁵ Kymlicka, *Politics in the Vernacular*, str. 91.

⁶ Gl. npr. številne primere zahtev po pravici do samoodločbe v *In Pursuit of the Right to Self-Determination*, str. 147–200; za nekoliko starejšo, a še vedno aktualno analizo devetih manj raziskanih primerov (Indije, Nikaragve, Severne Irske, Španije, Šri Lanke, Sudana ter Hong Konga, Kurdov in Laponcev) gl. Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination*, str. 129–327.

⁷ Crawford, *Right of Self-Determination in International Law*, str. 10.

⁸ Gl. dela, navedena v Accetto, *On Law and Politics in the Federal Balance*, op. 1–3 na str. 192.

pristojnosti in potrebo po spoštovanju samoodločbe oziroma identitete posameznih članic. V tem pogledu nekdanja Jugoslavija ni bila zelo drugačna od sodobnih političnih tvorb federalnega (ali kvazifederalnega) kova, saj se je spoprijemala s podobno raznolikostjo – v prvi vrsti narodnih identitet in jezikov – in združevalno idejo kakor, denimo, današnja Evropska unija. Ne zgolj to – kakor poudarja Žagar, je bila pogosto deležna mednarodne hvale za uspešno ureditev medetničnih odnosov.⁹ Da je šlo za socialistično državo, nekaterih ni motilo – Winston Fisk je tako navdušeno pisal o »vseprisotnosti prava« v državi, ki da je »izjemen eksperiment liberalnega komunizma«¹⁰ –, drugi pa so svoje zanimanje opravičevali z besedami, da bi lahko pri iskanju naukov končali tudi slabše.¹¹

Dejstvo, da se je ta »eksperiment« končal v medetničnem sovraštvu in celo prelivanju krvi, ne bi smelo zanihati pomena naukov, ki jih lahko ponudi. Za Evropsko unijo, ki je oziroma bo skoraj neizogibna dedinja istovrstnih izzivov urejanja medetničnih odnosov med narodi nekdanje Jugoslavije, bi, če sploh kaj, morala biti spodletela jugoslovanska izkušnja kvečjemu še pomembnejša. To je tudi lekcija, ki jo je Evropska unija že dobila od pomembnega »domačega« komentatorja – Emile Noël je tako zapisal, da prav pristop Skupnosti k razpadu Jugoslavije leta 1991 lahko služi kot kronski dokaz »nevednosti ali napačnih predstav institucij Skupnosti o manjšinah in etničnih trenjih«.¹² Tu sicer ni ne prostora ne posebne potrebe za splošno razpravo o dvojnih merilih manjšinskega varstva v Evropski uniji, ki je v devetdesetih letih varstvo pravic manjšin predpisala kot eno osrednjih političnih meril za članstvo v Uniji, a ga (kot edino med političnimi merili) izpustila, ko je pristopna merila kot temeljna načela Unije zapisala tudi v Pogodbo o Evropski uniji.¹³ Za uvod k pričujoči razpravi naj zadošča le ugotovitev, da mora Unija, kakor ji je že na začetku devetdesetih let očital Noël, resneje pristopiti k urejanju manjšinskega varstva oziroma medetničnih odnosov, in da ji pri tem primerjalna izkušnja nekdanje Jugoslavije lahko le koristi.

Končno pa je jugoslovanska izkušnja primerjalno koristna še zaradi ene posebnosti jugoslovanske ureditve – načela enotnosti oblasti, ki je že na načelni ravni sodstvu preprečevalo polno uveljavitev kot samostojne veje oblasti, ampak med drugim tudi pri medetničnih odnosih težilo k reševanju trenj skozi politični proces. Čeprav gre za v bistvenih pogledih povsem drugačno

⁹ Gl. Žagar, *The Collapse of the Yugoslav Federation and the Viability of Asymmetrical Federalism*, str. 107, ki se zato celo sprašuje, če že sam obstoj etnične raznolikosti ne onemogoča ustrezne federalne ureditve.

¹⁰ Fisk, *A Communist Rechtsstaat?—The Case of Yugoslav Constitutionalism*, str. 48–53; podobno tudi Fisk, *The Constitutional Movement in Yugoslavia: A Preliminary Survey*, str. 282–285.

¹¹ Lacy, *Yugoslavia: Practice and Procedure in a Communist Country*, str. 2.

¹² Noël, *The European Community and the Nation-State*, str. 23.

¹³ Temu se sicer podrobneje posvečam v Accetto, *Varstvo pravic manjšin v Evropski uniji*, str. 9 in nasl.

ureditev, se Unija pri snovanju mehanizmov za zagotavljanje svojega federalnega ravnovesja srečuje s podobnimi pomisleki. Razprave o učinkovanju načela subsidiarnosti kot predvsem »politične« varovalke federalnega ravnovesja v Uniji, ki naj se, kakor je ugotavljala posebna delovna skupina Konvencije o prihodnosti Evrope, zato tudi udejanja predvsem skozi politični proces s sodelovanjem nacionalnih parlamentov,¹⁴ se denimo ukvarjajo s podobnimi zadržki glede vloge sodstva. Zato je jugoslovanska izkušnja zanje lahko povedna tudi z analizo vloge, ki jo je v takih razmerah za zagotovitev medetničnih odnosov vendarle hotelo in zmoglo odigrati jugoslovansko (ustavno) sodstvo.

Iz tega razloga se v tokratni razpravi ne bom podrobneje posvečal jugoslovanski federalni ureditvi sami po sebi,¹⁵ temveč predvsem vlogi, ki so jo v tej federalni izkušnji, predvsem pri urejanju medetničnih odnosov, odigrala sodišča.

II Vloga (ustavnega) sodstva v jugoslovanski federalni ureditvi

Razvoj jugoslovanske federalne ureditve od leta 1946 do zadnje ustavne preobrazbe leta 1974 bi lahko označili kot primer Stepanove »zadrževalne« federalne kupčije (*holding-together federal bargain*) – oznaka je bila podana kot alternativa prevladujočemu pojmovanju nastanka federalne politične tvorbe kot »združevalne« federalne kupčije (*coming-together federal bargain*) v skladu z izkušnjo ZDA, ko torej do federalne ureditve pride zaradi nevarnosti razpada unitarne države.¹⁶

Povojna Jugoslavija je na načelni ravni sicer ves čas temeljila na federalizmu, saj naj bi bila, kakor so ugotavljali tako teoretiki kot snovalci nove ureditve, ena od ključnih slabosti predvojne Jugoslavije to, da ni rešila nacionalnega vprašanja,¹⁷ ampak ga je v resnici le vse bolj zapletala – ideja »integralnega jugoslovanstva« kot nekakšna »unitarno-jugoslovanska konstrukcija« naj bi bila »izven časa in prostora«.¹⁸ V politični praksi pa so se federalna načela umaknila centralizaciji gospodarske in politične oblasti, ki naj bi po zgledu sovjetske ustavne ureditve iz leta 1936 vodila k »centralističnemu državnemu unitarizmu«.¹⁹

Podoben razkorak med načelno federalizacijo in dejansko centralizacijo

¹⁴ O tem več v Accetto, *The Viability of Political Safeguards for the Maintenance of the EU Federal Balance*, str. 81–94.

¹⁵ Kar ne pomeni, da se temi tudi sicer želim izogniti – gl. Accetto, *Sodni federalizem Evropske unije*, str. 115–158.

¹⁶ Gl. Stepan, *Arguing Comparative Politics*, str. 315–361.

¹⁷ Šnuderl, *Ustavno pravo FLRJ*, str. 241.

¹⁸ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. 348–349.

¹⁹ Kušej, *Preobrazbe jugoslovanskega federalizma skozi posamezna ustavna razdobja*, str. 159–160.

se je ohranjal tudi z ustavnima preobrazbama v petdesetih in šestdesetih letih. To je držalo tako na politični ravni z zavezami federalni ureditvi²⁰ kot na pravni ravni z ustavnimi spremembami, po katerih naj bi se enakopravnost in suverenost narodov izražala predvsem skozi federacijo, za nosilca njene državnosti pa naj bi se štelo delovno ljudstvo ne glede na nacionalno raznolikost.²¹ Ena redkejših sprememb v smeri večjega priznavanja enakopravnosti članic, ki jo je uvedla ustava iz leta 1963, je bila določba 31. člena ustave. Ta je izrecneje določala enakopravnost jezikov jugoslovanskih narodov in odredjala objavo splošnih aktov zveznih organov v vseh treh uradnih jezikih.

Tako so šele ustavne spremembe, ki so vodile do sprejetja nove ustave leta 1974 – zanje je bilo več razlogov, med katerimi je bilo tudi poslabšanje medetničnih odnosov konec šestdesetih let –,²² pomenile resnično udejanjenje federalne ureditve, ki je tehtnico nagnila v prid pravic republik, za nekatere celo do te mere, da je postala bolj podobna konfederalni kakor klasični federalni ureditvi.²³

V tem duhu je bilo leta 1983 na posebni razpravi o pripravi omenjene ustave v prostorih Vrhovnega sodišča ZDA postavljeno tudi vprašanje, ki je jugoslovansko izkušnjo primerjalo z ameriško: »Ko je bila napisana Ustava ZDA, se je država od konfederacije zasukala k federalni zvezi. Ko je bila napisana Ustava Jugoslavije, pa se je država zasukala v obratni smeri, od federalne zveze h konfederaciji. [...] Zakaj se je odločila to storiti? Kaj zdaj drži državo skupaj?«²⁴ V resnici je na to vprašanje v svojem komentarju uvodnega referata že prej odgovoril Najdan Pašić, ko je v primerjavi ameriške in jugoslovanske izkušnje v bistvu nakazal isto razlikovanje, s katerim je pozneje zaslovel Stepan: »Utemeljitelje ameriške federalne ureditve, avtorje ustave, je vodila potreba po odpravi slabosti v ohlapni konfederalni organizaciji [...] Nasprotno pa so avtorji jugoslovanske ustave iz leta 1974 imeli v mislih v prvi vrsti negativne in šibke lastnosti unitarizma ter upravnega centralizma.«²⁵

Poleg tega pa je med ureditvama seveda obstajala še ena pomembna razlika, ki je imela neposreden vpliv na zasnovo mehanizmov federalnega

²⁰ Gl. denimo Kardeljev Ekspoze o ustavnem zakonu, v *Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne narodne republike Jugoslavije i savezним organima vlasti* (1953), str. 108; Zaključni govor tovariša Tita v *Ustava Federativne socialistične republike Jugoslavije: Predosnutek* (1962), str. 213–214.

²¹ Kušej, *Preobrazbe jugoslovanskega federalizma skozi posamezna ustavna razdobja*, str. 162 in 164–165.

²² Žagar, *The Collapse of the Yugoslav Federation and the Viability of Asymmetrical Federalism*, str. 115.

²³ Npr. Jovičić, *Elementi konfederalizma u jugoslovenskom federalnom uređenju*, str. 166–167.

²⁴ *Constitution Makers on Constitution Making*, str. 222.

²⁵ Gl. Pašićev Commentary, v *Constitution Makers on Constitution Making*, str. 216.

ravnovesja oziroma na vlogo in omejitve jugoslovanskega ustavnega sodstva – dejstvo, da je jugoslovanska ureditev v nasprotju s sodobnim osnovnim načelom delitve oblasti temeljila na načelu enotnosti oblasti, osredotočeni v Zvezni skupščini kot predstavnici ljudske suverenosti, zaradi česar sodstvo načeloma ni moglo igrati vloge neodvisne veje oblasti.²⁶ Tudi zaradi tega je bila učinkovitost ustavnega sodišča od vsega začetka okrnjena v tem smislu, da ustavna ureditev ni predvidevala tudi odgovornosti drugih oblastnih organov, da ukrepajo v skladu z odločitvami ustavnega sodišča.²⁷

Jugoslavija je zvezno ustavno sodišče ustanovila že leta 1963, kar je bila velika posebnost med vzhodnoevropskimi državami.²⁸ K uvedbi naj bi ob kritikah, da naj bi tako ustavno sodišče kršilo načelo enotnosti oblasti, pomagal tudi Tito, ki je zagovarjal načelo, da se spori ne smejo reševati politično, ampak »po metodi objektivne in pravne arbitraže«. ²⁹ Po eni od razlag naj bi bil prav federalizem eden od razlogov za uvedbo ustavnega sodišča,³⁰ po drugi pa naj bi ga to vsaj pomagalo varovati.³¹

Začetne sorazmerno široke pristojnosti zveznega sodišča,³² med katere so med drugimi spadali tudi varstvo samoupravnih in drugih svoboščin ter pravic pred neupravičenimi posegi s posamičnimi akti,³³ dajanje načelnih stališč o pomenu ustavnih določb o pravicah in svoboščinah posameznika ter dajanje mnenj o morebitnem nasprotju med republiško in zvezno ustavo, so se sicer kmalu zožile; tako ustavno sodišče ni bilo več pristojno za varstvo temeljnih pravic in svoboščin,³⁴ namesto zagotavljanja strožjega standarda »skladnosti« zakonov federalnih enot z zveznim zakonom pa je presojalo zgolj, ali so z njim »v nasprotju«. ³⁵ Tudi zagovorniki pravic članic so radi poudarjali, da nekatera vprašanja ustavne ureditve, zlasti, na primer, vprašanje razmerja med zvezno ustavo in republiškimi ustavami, tako občutljivo posegajo v federalno ravnovesje, da jih je moč rešiti zgolj po politični poti – Kristan je tako denimo pozdravljajal ureditev, po kateri Ustavno sodišče Jugoslavije ni bilo pristojno odločati o ustavnosti ustav federalnih enot, temveč je

²⁶ Načelo enotnosti seveda ni bilo povsem absolutno udejanjeno ali razumljeno – starosta jugoslovanskega ustavnega prava Jovan Đorđević je tako že leta 1970 pisal, da gre za »socio-loško-politično premiso«, katere vrednost je približna in ki je »zasnovana tudi na razrednem kompromisu in ravnovesju, ravno kakor lahko v določenih okoliščinah obstaja tudi dvojnost oblasti«, ter da zato ne more imeti »aksiomskega značaja« – Đorđević, *Ustavno pravo* (1970), str. 434.

²⁷ Žnidaršič, *Pet godina ustavnog sudovanja*, str. 126.

²⁸ *Ibid.*, str. 127–128.

²⁹ Kristan, *Federalizem in ustavno sodstvo v Jugoslaviji*, str. 88.

³⁰ Gl. Žnidaršič, *Pet godina ustavnog sudovanja*, str. 117.

³¹ Za optimističen pregled začetnega delovanja na področju temeljnih pravic gl. Gellhorn, *Ombudsmen and Others: Citizens' Protectors in Nine Countries*, str. 273–278.

³² Za kritiko glej Đorđević, *Ustavno pravo* (1986), str. 775–778.

³³ Strobl, Kristan in Ribičič, *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*, str. 342–343.

³⁴ Kristan, *Federalizem in ustavno sodstvo v Jugoslaviji*, str. 99.

³⁵ Povzeto po Ivanu Franku v *Uloga i mesto ustavnog sudstva*, str. 488.

lahko o tem podalo zgolj mnenje Skupščini SFRJ, ki prav tako sama ni mogla sprejeti zavezujoče odločitve.³⁶

Vendarle ustavnemu sodstvu (tako zveznemu ustavnemu sodišču kakor ustavnim sodiščem federalnih enot) nikoli ni primanjkovalo dela. V prvih dvajsetih letih delovanja so jugoslovanska ustavna sodišča skupaj obravnavala prek 37 tisoč ustavnosodnih zadev, od tega Ustavno sodišče Jugoslavije 8.346 zadev.³⁷ V pričujoči razpravi se seveda ne morem posvetiti celoviti analizi te ustavnosodne prakse, temveč bom skušal z nekaj znanimi in povednimi primeri orisati in oceniti vlogo, ki jo je jugoslovansko (ustavno) sodstvo v smislu varovalke federalnega ravnovesja skušalo odigrati na področju medetničnih odnosov oziroma manjšinskega varstva.

III Medetnični odnosi in manjšinsko varstvo v nekdanji Jugoslaviji

Nekdanja Jugoslavija je bila raznolika večnarodna politična tvorba. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1981 je bilo od skupno 22,5 milijona prebivalcev dobrih 36 odstotkov Srbov, slabih 20 odstotkov Hrvatov, 9 odstotkov tistih, ki so se razglasili za Muslimane,³⁸ 8 odstotkov Slovencev, 6 odstotkov Makedoncev in 2,5 odstotka Črnogorcev, 13 odstotkov je bilo predstavnikov manjšin, 5,5 odstotka prebivalcev pa se je razglasilo za Jugoslovane – nova možnost, ki je bila uvedena s popisom leta 1981.³⁹ Etnična pomešanost se je odražala tudi na ravni republik, od katerih je bila le Slovenija relativno homogena z več kakor 90 odstotki slovenskega prebivalstva; tri četrtine prebivalstva Hrvaške so bili Hrvati (in 11,5 odstotka Srbi); v Srbiji, Makedoniji in Črni Gori je večinski narod predstavljal približno dve tretjini prebivalstva; najbolj etnično mešana pa je bila Bosna in Hercegovina, v kateri je bilo 39,5 odstotkov prebivalstva Muslimanov, 32 odstotkov Srbov in 18,5 odstotka Hrvatov.⁴⁰

Od dobrih 13 odstotkov oziroma slabih treh milijonov predstavnikov manjšin je bilo več kakor šestdeset odstotkov Albancev (od teh 1,2 milijona na Kosovu in 400.000 v Makedoniji); 430.000 Madžarov, zlasti v Vojvodini; 134.000 Romov, predvsem v Srbiji in Makedoniji; 100.000 Turkov, zlasti v Makedoniji; 80.000 Slovakov in 55.000 Romunov, zlasti v Vojvodini; ter še

³⁶ Poimenovanje »Muslimani« se je v Jugoslaviji nedosledno uporabljalo zgolj za opis Slovanov, ki so se islamizirali pod otomansko upravo, poleg Bošnjakov torej še za makedonske Pomake, ne pa za pretežno ali povsem muslimansko albansko in turško manjšino – gl. npr. Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, str. 39.

³⁷ Navedeno po Komac, *Nationalities and Minorities in Yugoslavia*, str. 119. 5,5 odstotka »Jugoslovancev« leta 1981 je približno toliko, kot če bi se danes dobrih 27 milijonov državljanov držav članic EU razglasilo za »Evropejce«.

³⁸ *Ibid.*, str. 126.

³⁹ *Ibid.*, str. 128.

⁴⁰ *The International Conference on the Former Yugoslavia: Official Papers, Vol. 2*, str. 1603.

vrsta drugih etničnih ali jezikovnih manjšin, ki so lahko v nekaterih primerih šteje tudi 1000 ali manj članov.⁴¹

Pri tem je že uvodoma na mestu terminološka pripomba v zvezi s poimenovanjem manjšin. Ko je bila v okviru mednarodne konference OZN o nekdanji Jugoslaviji oblikovana Delovna skupina o etničnih in narodnih skupnostih in manjšinah, je veleposlanik Geert Ahrens njeno ime razložil z besedami, da ima »izraz manjšina rahlo slabšalen prizvok v jugoslovanskem kontekstu«:⁴²

[Imeli] smo veliko političnih težav s tem izrazom, saj so denimo Srbi iz Krajine dejali, da niso manjšina in ne sodijo v to delovno skupino, ta skupina se imenuje delovna skupina o manjšinah [...] Enako z Muslimani iz območja Sandžaka, [ki] so se smatrali za enake Bošnjakom in so rekli, mi smo narod. Albanci s Kosova, ki so bili z beograjske perspektive pojmovani kot manjšina, so rekli, mi na Kosovu nikakor nismo manjšina, mi predstavljamo 90 odstotkov in zato nočemo, da se nam reče manjšina.

Tovrsten odpor do poimenovanja »manjšina« seveda ni bila zgolj jugoslovanska iznajdba – nemara je jugoslovanska praksa zgolj odražala splošnejše terminološke zagate pojma, kakor je pozneje opisoval Rigaux:⁴³

Izraz »manjšina« je neroden in celo problematičen. Vsebuje vrednostno oznako; manjši oziroma nedoletnik [ang. *minor* kot jedro *minority*, op. M. A.] ni polno odgovoren, temveč odvisen od drugih [...] Idejo vedno spremlja prizvok pomanjkanja, pa najsi bo njena posebna značilnost etnična, jezikovna, verska ali ekonomska.

V tem duhu je Jugoslavija zlasti po medetničnih trenjih konec šestdesetih let, ko je želela pokazati, da ne bo diskriminirala etničnih skupnosti, odpravila poimenovanje »manjšina« – 3. člen Ustave iz leta 1974 je tako govoril o enakih pravicah jugoslovanskih »narodov in narodnosti«. ⁴⁴ Izraz »narod« se je uporabljal za ustanovne narode šestih republik, izraz »narodnost«, ki

⁴¹ Rigaux, *People and Minorities: The Legacy of the Past*, str. 13.

⁴² Komac, *Nationalities and Minorities in Yugoslavia*, str. 126. To seveda ne pomeni, da tovrstnih terminoloških razlikovanj ne bi poznali že prej – denimo razlikovanja med nemško, madžarsko in romunsko »narodno manjšino« ter albanskimi »prebivalci« predvojne Kraljevine Jugoslavije (Dimič, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, vol. III: Politika i stvaralaštvo*, str. 118), ali pa medvojne razprave med Dimitrovim in Titom o tem, ali so Makedonci prava »nacija« ali zgolj etnični konglomerat (*The Diary of Georgi Dimitrov 1939-1949*, str. 315 in 347–348).

⁴³ Vukas, *The Legal Status of Minorities in Croatia*, str. 40.

⁴⁴ *Ibid.* Tudi tako razlikovanje seveda še zdaleč ni zgolj jugoslovanska iznajdba, temveč se pojavlja tudi v številnih teoretičnih razpravah o manjšinskem varstvu. Henri Giordan tako, denimo, predlaga splošno taksonomijo, ki bi razlikovala med neozemeljskimi manjšinami, narodnostmi, ozemeljskimi manjšinami in jezikovnimi skupinami – Giordan, *Minorities and the Dangers of Nationalism: A French Perspective*, str. 40–42.

se je v Ustavi iz leta 1963 še uporabljal ob izrazu »narodna manjšina«, pa je bil namenoma »uporabljen namesto 'manjšine', da bi sporočal namen, manjšinskim skupinam nameniti več pravic, kot pa jih običajno dobijo manjšine«, v ustavnem redu, ki bi dejansko zagotovil enakost manjšin in večinskega prebivalstva.⁴⁵

Tudi v taki ureditvi pa je še vedno obstajalo razlikovanje med tremi stopnjami manjšinskih skupnosti, med tako imenovanimi »narodnostmi SFRJ«, »drugimi narodnostmi« in »etničnimi skupinami«, pri čemer merila za razvrstitev v eno ali drugo skupino niso bila povsem jasno postavljena: Vukas tako, denimo, opozarja, da je 80.000 Slovakov in 22.000 Italijanov sodilo v prvo skupino, medtem ko je 22.000 Vlahov sodilo med »druge narodnosti«, 80.000 Romov pa praviloma zgolj med »etnične skupnosti«.⁴⁶ Ker se je na priznani pravni status posamezne etnične skupnosti vezalo tudi vprašanje obsega njenih pravic, pa so se tudi prizadevanja posameznih skupnosti za krepitev svojega položaja včasih začela pri zahtevah po terminološki prekvalifikaciji, pri čemer se je želeni status seveda razlikoval od primera do primera, odvisno od aspiracij in dosegljive stvarnosti posamezne skupnosti.

Tako so se, na primer, Romi borili za formalno priznanje statusa »narodnosti« in v ta namen na zvezno skupščino naslovili tudi posebno peticijo.⁴⁷ Tisto, za kar so si prizadevali Romi, pa je bilo še vedno prekletstvo za Albance: ko je leta 1990 kosovska parlamentarna skupščina sprejela ustavno deklaracijo, s katero je zahtevala priznanje Kosova kot neodvisne in enakopravne enote federacije, jo je zvezno ustavno sodišče razglasilo za protiustavno, ker se status Kosova in Vojvodine kot avtonomnih družbenopolitičnih skupnosti v okviru sestave SR Srbije ne bi mogel spremeniti brez spremembe ustav SFRJ in Srbije, toda v utemeljitvi je zapisalo tudi, da⁴⁸

ni v skladu z ustavo SFRJ, da se albanska narodnost na Kosovu razglasi za narod Jugoslavije, ker so po ustavi SFRJ Albanci na Kosovu narodnost in kot narodnost ne morejo uveljavljati pravice do samoodločbe in razglasiti SAP Kosovo za federalno enoto[,] kot so to republike, ker imajo po ustavi SFRJ pravico do samoodločbe samo narodi Jugoslavije, ne pa tudi narodnosti.

Podobno je združenje Srbov na Hrvaškem leta 1993 močno obsojalo priznanje Hrvaške kot neodvisne države in sprejemanje nove zakonodaje, s

⁴⁵ O tem gl. Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, str. 87–89.

⁴⁶ Odločba II-U-87/90 z dne 19. 2. 1991, Ur. l. SFRJ 37/91, str. 618–619.

⁴⁷ Objavljeno v *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 23.

⁴⁸ Gl. Komac, *Nationalities and Minorities in Yugoslavia*, str. 125–126. Prim. *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 37, kjer urednica poudarja, da 40% vseh Srbov živi zunaj meja Srbije, in tako celo kot enega od ciljev razpada Jugoslavije omenja »popoln razpad narodne enotnosti srbskega naroda«.

čimer naj bi jim bil odvzet status »ustanovnega naroda« in naj bi bili »znižani z naroda na narodno manjšino« oziroma na »etnično skupnost«. ⁴⁹

Verjetno ni presenetljivo, da so se tudi ustanovni narodi manjšinskega varstvu najbolj posvečali tedaj, kadar je šlo za varstvo članov njihovih skupnosti v drugih republikah, kakor je tudi sploh pri njih najbolj prišlo do izraza trenje med željami po večji avtonomnosti na eni in asimilaciji na drugi strani. Po eni strani je, na primer, Srbija vsaj od druge polovice osemdesetih let naprej sledila cilju Velike Srbije, združene države vsega srbskega naroda, kar je želela doseči z nadaljevanjem obstoja in z vse tesnejšo povezanostjo jugoslovanske federalne ureditve. ⁵⁰ Po drugi pa so se, še zlasti v zadnjem desetletju obstoja jugoslovanske federacije, republike vse bolj zavzemale za neodvisno etnično držo – kakor je stanje opisal še en od zunanjih opazovalcev: ⁵¹

Srbski voditelji so bili ravno tako nesposobni razmišljati o sproščanju centralizirane oblasti, kakor Hrvaška in Slovenija nista mogli zmanjšati svojih zahtev po večji avtonomnosti ali neodvisnosti. Ironično, medtem ko je vsaka skupina obsojala nacionalizem »drugih«, ni bila sposobna priznati lastnega. [Milošević] je zavračal »... vsakršen nacionalizem in diskriminacijo, in kakršnokoli delitev po tej liniji ...«, istočasno pa sledil ciljem Velike Srbije. Nacionalistična retorika se je močno bila s stvarnostjo.

Povedano je še en primer tistega, kar je Komac poimenoval »nagnjenost k dvojnemu standardom« v medetničnih odnosih, kar naj bi bilo dobro vidno tudi v odnosu večinskih narodov, ki so zahtevali pravice za svoje člane v drugih republikah, zanikali pa so jih za manjšine na lastnem ozemlju. ⁵² Takšnim dvojnemu standardom se je očitno težko izogniti tako v akademskih razpravah kakor v politični stvarnosti.

V besedilu o razpadu Jugoslavije, denimo, Trifunovska po prikazu razlogov, zakaj so si Srbi v Habsburški monarhiji prizadevali za ustanovitev avtonomne pokrajine, piše: ⁵³

Ustanovitev posebne avtonomne pokrajine na tujem državnem ozemlju je bila zasnovana z namenom slabitve te države, tako da bi se lahko v danem trenutku Srbi toliko lažje ločili od nje in združili s svojimi brati južno od Save in Donave. To je zgodovina srbske Vojvodine, za ustanovitev katere so Srbi iz Srbije tudi prelivali svojo kri v revoluciji 1848/49. Danes je vse povsem obratno. Politični voditelji Avtonomne pokrajine Vojvodine se ne

⁴⁹ Terrett, *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission*, str. 28–29.

⁵⁰ Gl. Komac, *Nationalities and Minorities in Yugoslavia*, str. 125–126. Prim. *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 37, kjer urednica poudarja, da 40% vseh Srbov živi zunaj meja Srbije, in tako celo kot enega od ciljev razpada Jugoslavije omenja »popoln razpad narodne enotnosti srbskega naroda«.

⁵¹ Terrett, *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission*, str. 28–29.

⁵² Komac, *Nationalities and Minorities in Yugoslavia*, str. 135.

⁵³ *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 38.

trudijo spodbujati povezanosti; namesto tega želijo večjo neodvisnost in odcepitev od Republike Srbije. Kolikorkoli je ta postopek že nenaraven, kolikorkoli je že v nasprotju s historično logiko, vseeno dosega občutne učinke in pospešuje razpad srbskega naroda.

Neposvečenemu bralcu bi se morda lahko zazdelo, da odstavek pravzaprav opisujeta zelo podobno početje, ki pa je povsem različno opredeljeno, pač odvisno od zornega kota, s katerega se ocenjuje.

Včasih pa se dvojni standardi pojavijo celo v razmerju do lastnih gibanj: makedonski emigrant Dragan Bogdanovski je bil tako ugrabljen v Parizu in obsojen na 13 let zapora zaradi »vodenja organizacije, ki je pozivala k združenim neodvisnim makedonskim državi, ki bi vključevala ne zgolj jugoslovanske republike Makedonije, temveč tudi makedonska ozemlja v Bolgariji in Grčiji« – torej zaradi delovanja, podobnega tistemu Goca Delčeva iz 19. stoletja, ki so ga oblasti slavile kot narodnega junaka.⁵⁴

Do največjega trenja pa je seveda prišlo, ko sta bila v spor vpletena dva ustanovna naroda. Do tega je, denimo, prišlo, ko je Hrvaška leta 1990 sprejela novo ustavo. V ustavi iz leta 1974 je bila Hrvaška opredeljena kot »nacionalna država hrvaškega naroda, država srbskega naroda na Hrvaškem in država narodnosti, ki živijo v njej«,⁵⁵ v novi ustavi pa kot »nacionalna država hrvaškega naroda« in »država članov drugih narodov in manjšin, ki so njihni državljani: Srbov, Muslimanov, Slovencev, Čehov, Slovakov, Italijanov, Madžarov, Judov in drugih«. ⁵⁶ Ali je šlo za pomembno spremembo? Odvisno, koga vprašate. Za Srbe je šlo pri tem za usodno spremembo z zmanjšanjem statusa srbske skupnosti na Hrvaškem z ravni ustanovnega naroda na raven manjšine,⁵⁷ za Hrvate pa za bolj ali manj identično določbo, zaradi česar naj bi bila srbska reakcija izmišljena ali vsaj pretirana.⁵⁸ Tako Vukas piše, da se je »srbska manjšina na Hrvaškem pretvarjala, da je preplašena zaradi možnih ustavnih sprememb«, ⁵⁹ Trifunovska pa trdi, da je Hrvaška s tem »vpegljala spremembo glede ustavnega položaja hrvaških Srbov, ki je imela usodni pomen za poznejši razvoj«. ⁶⁰

Ta spor se je ponovil, ko je Hrvaška leta 1991 sprejela Listino o pravicah Srbov in drugih narodnosti v Republiki Hrvaški, ki jo je razpadajoča zvezna oblast predložila v presojo podobno razpadajočemu zveznemu ustavnemu sodišču, to pa jo je razglasilo za protiustavno, ker se je nanašala zgolj na

⁵⁴ Gl. Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, str. 51.

⁵⁵ Navedeno po Vukas, *The Legal Status of Minorities in Croatia*, str. 40.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 42.

⁵⁷ Radovan Vukadinović, *The Break-Up of Yugoslavia: Threats and Challenges* (Clingendael Institute, Haag, 1992), str. 13, navedeno v *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 22.

⁵⁸ Vukas, *The Legal Status of Minorities in Croatia*, str. 42–43.

⁵⁹ *Ibid.*, str. 41 (poudarek dodan).

⁶⁰ *Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia*, str. 22.

pravice določenih jugoslovanskih narodov:⁶¹ »[R]epublika ne more določati pravic ali dolžnosti določenih ustanovnih narodov, ki so se po svobodni volji združili v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, saj Ustava SFRJ pravice ustanovnih narodov določa enako za vse.«

Navedeni primeri kažejo tako na težavne in občasno dvojne standarde manjšinskega varstva v nekdanji Jugoslaviji kakor tudi na politično občutljivost tovrstnih vprašanj. Kakšno vlogo so pri reševanju tovrstnih sporov ob upoštevanju omejenega ustavnega položaja sploh lahko odigrala (ustavna) sodišča, pa bom skušal orisati v prihodnjem odseku.

IV Vloga sodišč pri urejanju medetničnih odnosov

Jugoslovanska ustavna sodišča se niso pogosto ukvarjala z vprašanji manjšinskega varstva. Zaradi omejenega ustavnega položaja kot ne povsem neodvisne veje oblasti na splošno niso bila močno vpeta ne v izgradnjo ustavne ureditve ne v varovanje temeljnih pravic posameznikov, saj je bilo urejanje teh vprašanj v veliki meri prepuščeno političnim oblastem. Vendarle pa v nekaterih primerih zatrjevanih kršitev pravic posameznikov ali skupnosti ni bilo druge možnosti, kakor da se prizadeti za pomoč obrnejo tudi na sodišče.

Določeno manjšino ali etnično skupnost po tradicionalnem pojmovanju najpogosteje opredeljujejo etnične, verske, jezikovne in kulturne značilnosti, po katerih se razlikuje od značilnosti preostanka prebivalstva ali drugih etničnih skupnosti.⁶² Vsaka od teh značilnosti je pomembna,⁶³ vendar se bom tu omejil na primere, ki se navezujejo na jezik kot enega ključnih zunanjih kazalcev in dejavnikov kulturne identitete posamezne skupnosti, pa tudi kot enega ključnih razlogov ali vsaj katalizatorjev medetničnih trenj. Izbrani štirje primeri so povedni tudi zato, ker se nanašajo na različne ravni uporabe jezika, tako na individualni kakor na kolektivni ravni, tako na ravni manjšin kakor na ravni ustanovnih narodov. Navsezadnje pa kažejo tudi na poskuse

⁶¹ Odločba PU 126/91 z dne 19. 10. 1991, navedena v Buzadžić, *Secesija bivših jugoslovenskih republika u svetlosti odluka Ustavnog suda Jugoslavije*, str. 163–165.

⁶² Gl. denimo definicijo posebnega poročevalca Podkomisije ZN o preprečevanju diskriminacije in varstvu manjšin Francesca Capotortija v Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, § 568.

⁶³ V jugoslovanski izkušnji je denimo znan kazenski postopek zoper trinajsterico tako imenovanih »sarajevskih Muslimanov«, ki jih je vodil Alija Izetbegović in ki so bili obtoženi »sovražnih in kontrarevolucionarnih dejanj, izvirajočih iz islamskega nacionalizma«. Postopek se je v veliki meri navezoval na Izetbegovićevo delo z naslovom »Islamska deklaracija«, s katerim naj bi po mnenju tožilstva podpiral teroristično delovanje za vzpostavitev etnično čiste islamske države iz islamskih delov Jugoslavije. Izetbegović je bil sprva obsojen na štirinajst let zaporne kazni, po prizivnem postopku na enajst, izpuščen pa je bil po petih letih leta 1988. Nato je leta 1990 zmagal na predsedniških volitvah v Bosni in Hercegovini – gl. denimo Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, str. 42.

in morebitne omejitve prevedbe političnih trenj v pravne spore in vlogo, ki so jo v razreševanju takšnih sporov lahko odigrala sodišča.

Prvi primer je predlog za oceno ustavnosti in zakonitosti, ki ga je na Ustavno sodišče SR Slovenije leta 1965, se pravi nekaj let po ustanovitvi tega sodišča, vložil pripadnik italijanske manjšine. V njem je izpodbijal sklep Občinskega sodišča v Piranu, češ da naj bi mu bila kršena z ustavo in z občinskim statutom zagotovljena pravica do uporabe italijanskega jezika, saj je bil nepravdni sodni postopek le v slovenščini in so bile v tem jeziku, ki ga ne razume, izdane tudi vse odločbe.⁶⁴ Ustavno sodišče je predlog sicer zavrglo (v sodbi sicer piše, da ga je »zavrnilo«) zaradi nepristojnosti, vseeno pa je, ker je ugotovilo, da »[p]odatki pripravljalnega postopka, ki ga je izvedlo ustavno sodišče, kažejo[,] da bi utegnile biti z omenjenima sodnima odločbama in s sodnim postopkom kršene pravice, ki so z ustavo SRS in statutom občine Piran zagotovljene pripadnikom italijanske narodnosti«, z zadevo seznanilo javnega tožilca SR Slovenije, da po svojem preudarku vloži zahtevo za varstvo zakonitosti na pristojno Vrhovno sodišče.⁶⁵

Drugi primer je ravno tako iz Slovenije, nanaša pa se na podoben zaplet v zvezi z madžarsko manjšino. Leta 1969 je skupina 681 občanov Lendave in okolice pri Ustavnem sodišču SR Slovenije vložila pobudo za presojo ustavnosti zakona, ki je na narodnostno mešanem območju določal obvezno šolanje v dvojezični šoli.⁶⁶ Pobudniki so poudarjali, da zakon krši ustavno zagotovljeno pravico staršev in otrok slovenske narodnosti do osnovnošolske izobrazbe v maternem jeziku in da jim v izobraževalnem procesu nalaga večja bremena, zaradi katerih trpi kakovost pridobljene izobrazbe. Ustava SR šol z dvojezičnim poukom izrecno ni omenjala, po mnenju skupščine, ki je zakon sprejela, pa naj bi z njim neposredno izvedli ustavno načelo o enakopravnosti jezikov narodnosti na narodnostno mešanih območjih.

Pri tem spornem vprašanju je šlo za težavno usklajevanje potrebe po spoštovanju pravic manjšine in ohranjanju njene identitete ob omogočanju vključevanja v politično skupnost z bremen, ki jih je predstavljala za večinsko prebivalstvo. Dodatno razsežnost je vsaj za politične oblasti pomenil tudi pomen dvojezičnega šolanja kot eno poroštev za varstvo pravic narodnosti na drugih narodnostno mešanih območjih, konkretno »za Slovence, ker živi znaten del Slovencev na dvojezičnih območjih v sosednjih državah«.⁶⁷

Čeprav vprašanje zagotavljanja manjšinskih pravic na načelni ravni ni bilo postavljeno pod vprašaj, je tudi na samem ustavnem sodišču prišlo do nesoglasja glede dopustne stopnje bremen, ki bi jih udejanjanje takega zakona pomenilo za posamezne člane večinskega slovenskega prebival-

---

⁶⁴ Gl. odločbo R-I-110/65 z dne 8. 7. 1966, Ur. l. SRS 31/66, str. 17.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Odločba U-31/69 z dne 30. 6. 1970, Ur. l. SRS 27/70, str. 539–542.

⁶⁷ Ibid., str. 539.

stva. Na koncu je bila odločitev, danes večinoma pozabljena, takrat pa zelo kontroverzna, sprejeta s petimi glasovi proti štirim, pri čemer je manjšina sprejela tudi odklonilno ločeno mnenje, kar je bila posebnost, ki se nato vse do leta 1991 ni ponovila.⁶⁸

Po mnenju večine zakon ni bil v nasprotju z ustavo, ker bi zakon lahko v določenih posebnih pogojih zaradi zagotovitve ustavnih načel enakopravnosti in solidarnosti predpisal tudi obveznost dvojezičnega pouka, pri čemer pa je podobno kot zakonodajalec razmišljala tudi o širših političnih razsežnostih takšne odločitve.⁶⁹

Dvojezična izobrazba in vzgoja v obeh jezikih in seznanjanje s pridobitvami zgodovine in kulture obeh narodov prispeva k tvornemu sožitju Slovencev in Madžarov ter zagotavlja po ustvarjalnem namenu zakona pogoje za njihovo enakopravno udejstvovanje v javnem in družbenem življenju in za uresničevanje njihovih pravic do družbenega samoupravljanja. Dobro sožitje večinskega in manjšinskega naroda pa je pomembno tudi za zблиževanje in sožitje matičnih narodov, zainteresiranih za položaj svojih narodnih manjšin v sosednjih državah.

Manjšina pa je v svojem ločenem mnenju poudarjala prekomernost bremen, ki jih taka ureditev nalaga učencem v tovrstnih dvojezičnih šolah.⁷⁰

Zakon zahteva, da dosežejo učenci poleg splošne osnovnošolske izobrazbe še enakovredno znanje obeh jezikov in da se enakovredno seznanijo z glavnimi pridobitvami zgodovine in kulture obeh narodov. Vsega tega pa ni mogoče doseči[,] ne da bi se učencem nalagala poleg težjih pogojev poučevanja v tujem jeziku večja bremena ali pa zmanjšal obseg osnovnošolske izobrazbe, kakor je predpisan za vse šole v Sloveniji. Pri tem je treba še posebej upoštevati, da pretežna večina otrok ob vstopu v dvojezično šolo sploh ne zna obeh jezikov. Takšna ureditev pouka bistveno odstopa od pouka, določenega z zakonom o osnovni šoli[,] in povzroča poleg vzgojnih težav tudi slabše učne uspehe. Učenci dvojezičnih šol so tako glede osnovnošolskega izobraževanja, oblikovanja svoje osebnosti in vsestranskega razvoja v neenakopravnem položaju v primerjavi z drugimi učenci v Sloveniji.

Ne glede na težave z določanjem ravnovesja je morda spodbudno, da je šlo v glavnem vendarle za zagotavljanje uspešnega in enakopravnega soobstoja dveh jezikovnih skupnosti in da je bilo po mnenju večine na ustavnem sodišču prava pot do tega poznavanje obeh jezikov.

A vendar ni bilo vedno tako. Sredi osemdesetih let je prišlo do spora glede ustavnosti določbe pravilnika nekega podjetja na Kosovu, ki je kot

⁶⁸ Gl. zapis Petra Pavlina v Zupančič in dr., *Ustavno kazensko procesno pravo*, str. 217.

⁶⁹ Odločba U-31/69 z dne 30. 6. 1970, Ur. l. SRS 27/70, str. 540.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 541.

pogoj za opravljanje določenih del in delovnih nalog predpisoval obvezno znanje dveh jezikov.⁷¹ Ustavno sodišče Jugoslavije je predlog v presojo skladnosti s pokrajinsko ustavo najprej poslalo Ustavnemu sodišču Kosova, ki je ugotovilo protiustavnost zahtev dvojezičnosti za nekatera delovna mesta (kot denimo tehnični direktor), ne pa tudi za druga (kot denimo referent za delovna razmerja in pravni referent).

Nato je zvezno ustavno sodišče presojalo še o skladnosti z zvezno ustavo. Ključno za rešitev spora je bilo, ali je zahteva dvojezičnosti vsaj za nekatera delovna mesta logična posledica podjetja, ki posluje v dvojezičnem območju, ali pa taka zahteva vodi v neenakopravnost jezikov narodov in narodnosti ter k neenakopravnosti občanov pri zaposlovanju. Ustavno sodišče je razsodilo, da tovrstne določbe izpodbijanega pravilnika povzročajo »neenakopravnost delovnih ljudi in občanov pri uveljavljanju pravice do dela, ker je po mnenju Ustavnega sodišča Jugoslavije za sklenitev delovnega razmerja dovolj, da delavec zna enega izmed jezikov, ki so v uradni rabi na območju, na katerem živi in dela.«⁷²

Zadnji primer je spet iz Slovenije in se nanaša na vprašanje rabe jezika, čeprav obenem odraža tudi druga zgoraj omenjena trenja kot posledico občutljivega razmerja med republiko in zvezo. Gre za dobro znani postopek zoper četverico Slovencev (treh novinarjev in vojaškega podoficirja), obtoženih izdaje vojaških skrivnosti, ki se je leta 1988 vodil na vojaškem sodišču v Ljubljani.⁷³ Postopek je imel seveda dobro znane širše politične konotacije, toda eno od spornih vprašanj, ki je relevantno za pričujočo razpravo, je bilo tudi vprašanje jezika postopka: čeprav se je postopek vodil v Sloveniji in s slovensko govorečimi obtoženci, je glavna obravnava potekala v srbohrvaškem jeziku, s prevodom, ki je bil po besedah enega od obtožencev »katastrofalen.«⁷⁴ Tako se je med drugim zastavilo vprašanje, ali so predpisi, ki so to omogočali, sploh v skladu z zvezno in republiško ustavo.

Relevantne so bile predvsem naslednje štiri določbe pravnih aktov različne hierarhične stopnje. Ustava SFRJ je v prvem odstavku 246. člena določala:

Jeziki narodov in narodnosti in njihove pisave so na območju Jugoslavije enakopravni. V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji so v uradni rabi jeziki narodov, jeziki narodnosti pa v skladu s to ustavo in zveznim zakonom.

---

⁷¹ Odločba U-189/89 z dne 9. 7. 1987, Ur. l. SFRJ 54/87, str. 1358–1359.

⁷² Ibid., str. 1359.

⁷³ Za analizo postopka gl. Zupančič in dr., *Pravni memorandum: Vojaški tožilec versus Borštner, Janša, Tasič, Zavrl*.

⁷⁴ Ibid., str. 19.

Relevantna določba Ustave SR Slovenije je bil 212. člen, v prvi vrsti njegov drugi odstavek, ki je določal:

Vsi državni ter drugi organi, samoupravne organizacije, skupnosti in posamezniki, ki opravljajo službo na območju Socialistične republike Slovenije, poslujejo v slovenskem jeziku.

Zakon o vojaških sodiščih se je vprašanja jezika dotaknil v zelo ohlapni določbi 3. člena:

Postopek pred vojaškimi sodišči teče v jeziku kakšnega jugoslovanskega naroda.

Končno pa je 21. člen Poslovnika o delu vojaških sodišč prve stopnje v 21. členu določal naslednje:

Kadar so na sojenju prisotne stranke, senat odloči – z obzirom na predloge strank – v katerem jeziku narodov Jugoslavije bo tekel postopek.

Primerjava in problem pravilne razlage teh štirih vprašanj odpira več vprašanj:⁷⁵ Kaj natanko zahteva določba o enakopravnosti vseh jezikov v zvezni ustavi? Če jo je treba razumeti kot jasno prepoved diskriminacije (ali dajanja prednosti) med različnimi jeziki, kolikšen je natančen domet te prepovedi? Gre tu za nedoslednost med določbama zvezne in republiške ustave? Sta določbi zakona in poslovnika ustrezni izvedbi ustavnih določb? Če bi bil Zakon o vojaških sodiščih razglašen za skladnega z zvezno ustavo, kakšne bi bile posledice njegove morebitne neskladnosti s slovensko ustavo? Kolikor gre prek neposredne izvedbe zakona, ali lahko poslovnik ureja posameznikove procesne pravice?

Na nekatera od teh vprašanj – zlasti tisto o možnih posledicah neskladnosti zveznega zakona z republiško ustavo – jugoslovanska praksa tudi sicer ni znala najti odgovorov, kljub temu pa se je večini opazovalcev zdelo povsem nesporno, da sta šli določbi nižjih predpisov veliko predaleč, ko sta načelno določbo o enakopravnosti jezikov iz zvezne ustave preoblikovali v popolnoma diskrecijsko, če ne kar arbitrarno izbiro konkretnega sodnega senata in njegovega občutka za pravičnost. Presenetljivo se tedaj tako ni zdelo zveznemu predsedstvu Jugoslavije: ko je slovensko predsedstvo protestiralo, da vodenje postopka v srbohrvaščini krši omenjeni drugi odstavek 212. člena slovenske ustave, je jugoslovansko predsedstvo po predhodnem posvetu s predsednikom Vrhovnega vojaškega sodišča sprejelo sklep, da je tak

---

⁷⁵ Za podrobnejšo analizo večine od njih in za polnejši kontekst navedenih določb gl. *ibid.*, str. 78–95.

postopek zakonit.⁷⁶ Zato pa je določbo 21. člena poslovnika tri leta kasneje za protiustavno razglasilo zvezno ustavno sodišče, ki je leta 1991 sprejelo odločbo, v kateri je poudarilo, da lahko pravice in dolžnosti strank v sodnih postopkih in zlasti njihove ustavne pravice in svoboščine ureja zgolj zakon, ne pa poslovnik sodišča, ki je namenjen urejanju notranjega delovanja sodišča.⁷⁷ Ta odločba je bila sprejeta pozno in v času, ko je bila Jugoslavija že tik pred prvim nasilnim dejanjem bolečega razpada, kar je vplivalo tako na ambicioznost ustavnega sodišča ob presoji kakor ob pomenu sodbe za reševanje politične krize. Vendarle je šlo za še en primer poskusa, da bi politično občutljiva nesoglasja prevedli v pravno rešljiv spor pred ustavnim sodiščem.

V Sklep: Sodobna relevantnost jugoslovanske izkušnje medetničnih odnosov

Ali je jugoslovanska izkušnja danes še relevantna, ali pa gre za preživeto izkušnjo podobno preživetega sistema državne ureditve? V uvodu sem že nakazal, da se je nekdanja Jugoslavija kljub drugačni pravni ureditvi v bistvu spopadala s povsem enakimi težavami večnarodnih družb kakor druge politične tvorbe tedaj in danes ter da njenih morebitnih naukov ne bi smeli prezreti zgolj zaradi njenega končnega neuspeha. Seveda zaradi tega neuspeha in zaradi same narave tovrstnih analiz ni lahko razbrati zelo jasnih naukov, ki bi lahko drugim političnim tvorbam rabili kot recept za uspešno urejanje medetničnih odnosov; vseeno pa je moč izluščiti nekaj sklepnih ugotovitev.

Jugoslovanska izkušnja še enkrat potrjuje, da so medetnični odnosi nezogibno ujeti v nelagodnem limbu med pravom in politiko, zaradi česar se vedno znova postavlja vprašanje, ali jih je sploh mogoče urejati v okviru sodnih postopkov. Toda kljub temu je tudi v takšni ureditvi prišlo do primerov, ko so se tovrstna trenja reševala pred sodišči – še več, navedeni primeri vsaj pretežno potrjujejo, da so imeli tisti medetnični spori, ki so se lahko izrazili v okviru sodnih postopkov, več možnosti za takšno ali drugačno dokončno rešitev.

Da je bila ta možna, pa sta morala biti izpolnjena dva med seboj povezana pogoja: spor je moral biti takšne narave, da je bila njegova sodna razrešitev sploh mogoča, pri čemer so bile ključnega pomena ustrezne ustavne in zakonske določbe, prav tako pa so morala sodišča imeti zadostne pristojnosti za uspešno izvedbo sodne presoje. Nemara ni naključje, da sta oba primera v zvezi z nekdanjim slovenskim ustavnim sodiščem iz šestdesetih let, se pravi

---

⁷⁶ Ibid., op. 108 na str. 85.

⁷⁷ Gl. odločbo IU-27/1-8, IU-10/88, IU-19/88 in IU-11/89 z dne 24. 4. 1991, Ur. l. SFRJ 59/91, str. 923. Sporna določba je bila vmes že odpravljena in ni bila več v veljavi, a je ustavno sodišče vseeno presojalo o njeni ustavnosti v času, ko je učinkovala.

iz prvih let delovanja novih ustavnih sodišč, ko so bile tako njihove formalne pristojnosti kakor načelna drža odločnejše kakor v poznejših letih delovanja. Kolikor so se sodišča lahko oprla na jasne ustavne določbe – zlasti pod predpostavko, da so bile te plod resničnega političnega soglasja o temeljnih pravne ureditve –, so lahko odigrala tudi vlogo varuha manjšinskih pravic ali medetničnega ravnovesja. To kljub drugim okoliščinam vsaj delno dokazuje tudi omenjena zapoznena odločba jugoslovanskega ustavnega sodišča v primeru rabe jezika pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Vsekakor pa je to nauk, ki bi mu morala prisluhniti Evropska unija, kadar bi se želela prehitro odpovedati vlogi, ki jo kot varovalka »federalnega« ravnovesja v Uniji lahko odigra (ali celo mora odigrati) evropsko »ustavno« sodstvo.⁷⁸

S tem seveda še zdaleč ne želim reči, da bi sodni postopki lahko vedno privedli do razrešitve medetničnih trenj oziroma do rešitve, ki bi bila sprejemljiva za vse strani spora. Nekatera vprašanja bodo morda vedno preveč politično občutljiva, da bi jih vpletene strani želele podvreči sodni razrešitvi, druge pa bodo nemara zahtevale pretežavno tehtanje med pravicami ene (manjšinske) skupnosti na račun interesov druge, da bi bile lahko avtoritativno razrešene na sodišču. Omenjeni primer z dvojezičnimi šolami v Prekmurju je že dilema te vrste, kjer bi tudi povsem nepristranski opazovalec težko postavil jasno ravnovesje med interesi ene in druge strani, na kar navsezadnje kaže tudi povsem razdvojeno ustavno sodišče, ki bi ob minimalno drugačni sestavi lahko odločilo povsem drugače.

Prav tako pa je jugoslovanska izkušnja povedna zaradi nedoslednosti, do katere so prepogosto privedli dvojni standardi manjšinskega varstva glede na interese (prevladujočih) ustanovnih narodov, ki so narekovali pravila igre. Tudi to je nauk, ki ga Evropska unija ne bi smela prezreti, kakor v kontekstu medetničnih odnosov lepo kaže v uvodu omenjeni primer dvojnih standardov spoštovanja manjšinskih pravic, ki ga je v devetdesetih letih tedanja Evropska unija zahtevala od držav kandidat, ne pa tudi od obstoječih držav članic. Najsi je šlo za politični pragmatizem ali za predstave o kvalitativni razliki manjšinskega varstva med Zahodom in Vzhodom, šlo je za dvojne standarde, ki so se po pristopu sicer bolj ali manj končali, čeprav še ne z jasno rešitvijo odprtih vprašanj manjšinskega varstva v EU.⁷⁹ Tudi tovrstne napake niso lastne izkušnjam nekdanje socialistične ureditve, ob katerih bi lahko sodobni opazovalec le zamahnil z roko – sodobne ureditve severnoatlantskih demokracij jih zlahka ponovijo.

Za konec tako v razmislek ponujam še en poveden primer. V osemdesetih letih so se srbske oblasti bale možnosti, da bi nepremičnine na Kosovu iz srbskih rok prehajale v albanske, kar bi vodilo v demografske spremembe

⁷⁸ Gl. besedilo k opombi 14 zgoraj.

⁷⁹ Prim. Bauböck, *Autonomy, Power Sharing and Common Citizenship*, str. 100, kjer avtor piše o tem, kako nove članice ne bodo več pristajale na vsiljevanje takšnih dvojnih standardov.

na tem območju. Zato so sprejele zakona (enega na ravni Kosova, drugega na ravni širše Srbije), ki sta ob prodaji nepremičnin zahtevala soglasje ustreznih oblasti, to pa je bilo zavrnjeno, če je bilo ugotovljeno, da bi prodaja vodila do emigracije članov določenih narodov ali narodnosti s tistega ozemlja. Oba zakona sta se na koncu znašla pred zveznim ustavnim sodiščem, ki ju je kljub navedbam srbske vlade, da gre zgolj za urejanje *pogojev* prodaje in ne za omejevanje ustavnih pravic, razglasilo za protiustavna, v prvi vrsti zaradi kršitve 83. člena ustave, saj naj bi pomenila nedopustno omejitev prometa z nepremičninami.⁸⁰

Komentatorji bi se nemara strinjali, da je šlo za potrebno sodno odločitev, s katero je sodišče omejilo nedopustno poseganje izvršilne veje oblasti v ustavno varovane pravice, kakor je edino prav v državi, ki spoštuje načelo pravne države. A kaj naj si potemtakem mislijo o posebni uredbi z naslovom »O registraciji pogodb o prodaji nepremičnin na določenih geografskih območjih Kosova«, ki jo je leta 2001 sprejela Misija začasne uprave Združenih narodov na Kosovu (UNMIK)?⁸¹ Uredba je določila, da se morajo na določenih območjih z nepremičninami v lasti manjšinske skupnosti vse pogodbe o prodaji nepremičnin »prijaviti«⁸¹ pri ustreznih občinskih oblasteh, ki so pregledale dokumentacijo in lahko pridobile dodatna pojasnila glede prodaje ali nameravane prihodnje rabe in glede vira sredstev za nakup nepremičnine. Oblasti so po uredbi lahko prijavo v določenih primerih tudi zavrnile, zlasti če je prodaja zadevala nakup nepremičnin v lasti manjšinske skupnosti in bi lahko vplivala na varnost in na spremembo etničnega ravnovesja. Tako je ureditev, ki jo je v sistemu nekdanje socialistične Jugoslavije njeno ustavno sodišče razglasilo za protiustavno politično poseganje v temeljne pravice posameznikov, ponovno prišla v veljavo kot dobronamerna politična modrost mednarodne uprave Kosova.

Ta primer je še posebno poveden v luči že omenjenega dejstva, da je Evropska unija skorajda neizogibna naslednica nekdanje Jugoslavije pri urejanju medetničnih odnosov na Zahodnem Balkanu in se bo pri svojem delovanju v marsikaterem pogledu srečevala z zelo podobnimi izzivi in dejanskimi okoliščinami. Tudi zato naukov pretekle jugoslovanske izkušnje z urejanjem medetničnih odnosov nikakor ne bi smela spregledati.

⁸⁰ Gl. odločbo U-284/86 in 73/87 z dne 27. 6. 1990, Ur. l. SFRJ 55/90, str. 1796–1797, in odločbo IO-12/1-88, 101/1-89 in 101/2-89 z dne 27. 6. 1990, Ur. l. SFRJ 55/90, str. 1797–1798. Ustavno sodišče je presojalo o ustavnosti obeh zakonov v času njune veljavnosti, čeprav sta bila vmes že odpravljena s sprejetjem nove zakonodaje.

⁸¹ Regulation No. 2001/17 on the Registration of Contracts for the Sale of Real Property in Specific Geographical Areas of Kosovo z dne 22. 8. 2001, UNMIK/REG/2001/17.

Viri in literatura

Članki in monografije

- Accetto, Matej: On Law and Politics in the Federal Balance: Lessons from Yugoslavia. *Review of Central and East European Law*, 32, 2007, str. 191–231.
- Accetto, Matej: *Sodni federalizem Evropske unije*. Ljubljana: Uradni list RS, 2007.
- Accetto, Matej: Varstvo pravic manjšin v Evropski uniji. *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, 68, 2008, str. 9–37.
- Accetto, Matej: The Viability of Political Safeguards for the Maintenance of the EU Federal Balance. *The Role of National Parliaments in EU Decision-Making Processes* (ur. Mateja Jančar). Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2008, str. 81–94.
- Bauböck, Rainer: Autonomy, Power Sharing and Common Citizenship: Principles for Accommodating National Minorities in Europe. *European Integration and the Nationalities Question* (ur. John McGarry in Michael Keating). Abingdon, New York: Routledge, 2006, str. 85–102.
- Brunner, Georg: Development of a Constitutional Judiciary in Eastern Europe. *Review of Central and East European Law*, 18, 1992, str. 535–553.
- Buzadžić, Milovan: *Secesija bivših jugoslovenskih republika u svetlosti odluka Ustavnog suda Jugoslavije: Zbirka dokumenata s uvodnom raspravom*. Beograd: Službeni list SRJ, 1994.
- Capotorti, Francesco: *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, U.N. Sales No. E. 78.XIV.1. New York, 1979.
- Constitution Makers on Constitution Making: The Experience of Eight Nations* (ur. Robert A. Goldwin in Art Kaufman). Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1988.
- Crawford, James: Right of Self-Determination in International Law: Its Development and Future. *Peoples' Rights* (ur. Philip Alston). Oxford, New York: Oxford University Press, 2001, str. 7–68.
- Czeszejko-Sochacki, Zdzisław: The Origins of Constitutional Review in Poland. *St Louis-Warsaw Transnational Law Journal*, 1996, str. 15–31.
- Dimić, Ljubodrag: *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, vol. III: Politika i stvaralaštvo*. Beograd: Piramida, 1997.
- Đorđević, Jovan: *Društvo i politika: Prilog novoj demokratskoj političkoj teoriji*. Beograd: Savremena administracija, 1988.
- Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo* (2. dopolnjena izdaja). Beograd: Savremena administracija, 1970.

- Dorđević, Jovan: *Ustavno pravo* (nova dopolnjena izdaja). Beograd: Savremena administracija, 1986.
- Elazar, Daniel J.: *Constitutionalizing Globalization: The Postmodern Revival of Confederal Arrangements*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1998.
- Elazar, Daniel J.: The State System + Globalization (Economic Plus Human Rights) = Federalism (State Federations Plus Regional Confederations). *Comparative Federalism in the Devolution Era* (ur. Neil Colman McCabe). Lanham: Lexington Books, 2002, str. 15–25.
- Federal Systems of the World: A Handbook of Federal, Confederal and Autonomy Arrangements* (ur. Daniel J. Elazar in dr., 2. izdaja). Harlow: Longman, 1994.
- Fisk, Winston M.: A Communist Rechtstaat?—The Case of Yugoslav Constitutionalism. *Government and Opposition*, 5, 1970, str. 41–53.
- Fisk, Winston M.: The Constitutional Movement in Yugoslavia: A Preliminary Survey. *Slavic Review*, 30, 1971, str. 277–297.
- Gellhorn, Walter: *Ombudsmen and Others: Citizens' Protectors in Nine Countries*. Cambridge: Harvard University Press, 1967.
- Gerbet, Pierre: Les origines du Plan Schuman: Le choix de la méthode communautaire par le gouvernement français. *Histoire des Debuts de la Construction Européenne, mars 1948-mai 1950* (ur. Raymond Poidevin). Bruselj: Bruylant, 1986, str. 199–222.
- Giordan, Henri: Minorities and the Dangers of Nationalism: A French Perspective. *Contemporary European Affairs*, 4, 1992, str. 34–60.
- Hannum, Hurst: *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.
- In Pursuit of the Right to Self-Determination: Collected Papers & Proceedings of the First International Conference on the Right to Self-Determination of the United Nations* (ur. Yussuf Naim Kly in Diana Kly). Atlanta: Clarity Press, 2001.
- Jovičić, Miodrag: Elementi konfederalizma u jugoslovenskom federalnom uredjenju. *Federacija i federalizam* (ur. Miodrag Jovičić). Niš: Gradina, 1987, str. 157–167.
- Kardelj, Edvard: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (2. izdaja). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Komac, Miran: Nationalities and Minorities in Yugoslavia. *Contemporary European Affairs*, 4, 1992, str. 118–138.
- Kristan, Ivan: Federalizem in ustavno sodstvo v Jugoslaviji. *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, 44, 1984, str. 87–105.
- Kušej, Gorazd: Preobrazbe jugoslovanskega federalizma skozi posamezna ustavna razdobja. *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, 35, 1972, str. 155–181.

- Kymlicka, Will: *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Lacy, Frank R.: Yugoslavia: Practice and Procedure in a Communist Country. *Oregon Law Review*, 43, 1963, str. 1–41.
- Leonardy, Uwe: The Political Dimension, German Practice, and the European Perspective. *Federalizing Europe?* (ur. Joachim Jens Hesse in Vincent Wright). Oxford: Oxford University Press, 1996, str. 73–100.
- Maritain, Jacques: *L'Europe et l'idée fédérale*. Pariz: Mame, 1993.
- Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia* (ur. Snežana Trifunovska). Haag: TMC Asser Press, 1999.
- Noël, Emile: The European Community and the Nation-State. *Contemporary European Affairs*, 4, 1992, str. 19–26.
- Poulton, Hugh: *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights, 1993.
- Rigaux, François: People and Minorities: The Legacy of the Past. *Contemporary European Affairs*, 4, 1992, str. 7–18.
- Soldatos, Panayotis: *Le système politico-institutionnel et politique des Communautés européennes dans un monde en mutation*. Bruselj: Bruylant, 1989.
- Stepan, Alfred: *Arguing Comparative Politics*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Strobl, Majda, Kristan, Ivan in Ribičič, Ciril: *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*. Ljubljana: ČZ Uradni list SRS, 1986.
- Šnuderl, Makso: *Ustavno pravo Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1. knjiga: Družbena in politična ureditev*. Ljubljana: Pravno-ekonomska fakulteta v Ljubljani, 1956.
- Terrett, Steve: *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission: A Contextual Study of Peace-Making Efforts in the Post-Cold War World*. Aldershot, Burlington: Ashgate, 2000.
- The Diary of Georgi Dimitrov 1939-1949* (ur. Ivo Banac). New Haven, London: Yale University Press, 2003.
- The International Conference on the Former Yugoslavia: Official Papers, Vol. 2*. (ur. Bertrand G. Ramcharan). Haag, London, Boston: Kluwer Law International, 1997.
- Uloga i mesto ustavnog sudstva u društveno-političkom sistemu* (ur. Miodrag Vučković). Beograd: Ustavni sud Jugoslavije, 1986.
- Ustava Federativne socialistične republike Jugoslavije: Predosnutek* (1962). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1962.
- Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne narodne republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti*. Zagreb: NIP, 1953.
- Vukas, Budislav: The Legal Status of Minorities in Croatia. *Minorities in*

- Europe: Croatia, Estonia and Slovakia* (ur. Snežana Trifunovska). Haag: TMC Asser Press, 1999, str. 39–63.
- Zupančič, Boštjan M. in dr.: *Pravni memorandum: Vojaški tožilec versus Borštner, Janša, Tasić, Zavrl*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989.
- Zupančič, Boštjan M. in dr.: *Ustavno kazensko procesno pravo* (3. izdaja). Ljubljana: Pasadena, 2001.
- Žagar, Mitja: The Collapse of the Yugoslav Federation and the Viability of Asymmetrical Federalism. *The Changing Faces of Federalism: Institutional Reconfiguration in Europe from East to West* (ur. Sergio Ortino, Mitja Žagar in Vojtech Mastny). Manchester: Manchester University Press, 2005, str. 107–133.
- Žnidaršič, Vjekoslav: Pet godina ustavnog sudovanja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 6, 1968, str. 115–127.

Sodne odločbe

- R-I-110/65 z dne 8. 7. 1966, Ur. l. SRS 31/66, str. 17.
- U-31/69 z dne 30. 6. 1970, Ur. l. SRS 27/70, str. 539–542.
- U-189/89 z dne 9. 7. 1987, Ur. l. SFRJ 54/87, str. 1358–1359.
- U-284/86 in 73/87 z dne 27. 6. 1990, Ur. l. SFRJ 55/90, str. 1796–1797.
- IO-12/1-88, 101/1-89 in 101/2-89 z dne 27. 6. 1990, Ur. l. SFRJ 55/90, str. 1797–1798.
- II-U-87/90 z dne 19. 2. 1991, Ur. l. SFRJ 37/91, str. 618–619.
- IU-27/1-8, IIU-10/88, IIU-19/88 in IIU-11/89 z dne 24. 4. 1991, Ur. l. SFRJ 59/91, str. 923.

Drugi viri

- Regulation No. 2001/17 on the Registration of Contracts for the Sale of Real Property in Specific Geographical Areas of Kosovo z dne 22. 8. 2001, UNMIK/REG/2001/17.

Judiciary and Interethnic Relations in the Former Yugoslavia

Summary

This paper analyzes the former Yugoslavia's approach to interethnic relations and minority protection in the light of the decisions of the Yugoslav (constitutional) judiciary. It also examines the lessons that the Yugoslav experience may impart for modern polities faced with similar challenges of

ethnic diversity and maintenance of federal balance. This is particularly relevant to the European Union, the likely, if not inevitable, successor to the task of maintaining interethnic relations between the ethnic groups of the former Yugoslavia. Apart from many similarities (such as the coexistence of diverse nations and national identities, languages, and beliefs), the Yugoslav experience is also notable for one of its defining differences: the Yugoslav constitutional order was based upon the unity-of-powers principle vested in the parliamentary assembly. The judiciary, including both the constituent republics' and the federation's constitutional courts, was at least in principle prevented from deciding on the most delicate constitutional issues as an independent and coequal branch of government. Issues related to federal balance were also predominantly resolved at the political level.

In safeguarding the federal balance, there is inherent tension between law and politics and between the legal and political mechanisms of dispute resolution. This paper analyzes this tension with regard to the question of the appropriate role of judicial safeguards of the federal balance and interethnic relations. This issue is very familiar in US constitutional debate and it is now becoming more and more relevant to the European Union, where the drafters of its latest treaty revisions spent considerable time and effort defining the nature of and the mechanisms for enforcing the principle of subsidiarity as the fundamental principle of "federal" balance within the union. With its analysis of the Yugoslav experience of interethnic relations, this paper shows the limitations of resorting to political means of dispute resolution and the welcome role that the judiciary can also play in resolving interethnic tensions. This is only possible, however, if a number of preconditions are met, primarily that the dispute concerns a justiciable issue, that an appropriate legal framework is provided, and that the (constitutional) judiciary has the authority required to achieve a resolution.

Against the Grain: Rethinking Islam in an Inhospitable World

CAROL KERSTEN*

ABSTRACT

This article examines some ideas developed by progressive Muslim intellectuals in the late twentieth century. Challenging traditionalist and fundamentalist interpretations of Islam as well as the secularist discourse of Western modernity, these alternative Islamic discourses have often been met with a hostile response or reception in the Muslim world, and have been ignored in the West in the wake of the influential “Clash of Civilizations” theory.

KEYWORDS

contemporary Islam, modern Islamic thought

IZVLEČEK

Članek obravnava ideje, ki so jih konec 20. stoletja razvili napredni muslimanski intelektuali. Ti alternativni islamski diskurzi, ki so izzvali tako tradicionalistične in fundamentalistične interpretacije islama kakor tudi sekularistično misel sodobnega Zahoda, so v muslimanskem svetu pogosto naleteli na sovražen odziv ali sprejem, na Zahodu pa so jih prezrli zaradi teze o spopadu civilizacij.

KLJUČNE BESEDE

sodobni islam, sodobna islamska misel

In the wake of Samuel Huntington’s influential 1993 article “The Clash of Civilizations” (subsequently turned into a highly successful book) and Benjamin Barber’s *Jihad vs. McWorld*, the dialogue between the West and the Muslim world has become extremely polarized. After the events of September 11th, 2001, this trend has only accelerated to such an extent that the debate is no longer couched in terms of dialogue but outright confrontation. Both camps now consider themselves to be under siege by the other side. Consequently, there is an increasing perception in the West that Islam is openly antagonistic to and incompatible with Western values. Given the anti-Western rhetoric issuing from substantial numbers of self-proclaimed

---

* Dr. Carol Kersten, Department of Theology and Religious Studies, King’s College London, Strand Campus, London, UK; carol.kersten@kcl.ac.uk

spokespersons for Islam, it is understandable that such views have become widespread and taken root in Western public opinion.

What is often forgotten is that moderate voices still exist in the Muslim world. Unfortunately, in the present climate they have less and less chance of being heard. Even more regrettable is that the proponents of such views are facing an increasingly inhospitable environment within the Muslim world itself. In his article "The Crisis within Islam," Richard W. Bulliet opined that what he called the "silence" of that "other Islam" is the result of a crisis of authority in the Muslim world: nobody speaks on behalf of the more moderately inclined Muslims. I would argue that instead of silence it is more appropriate to speak of a "drowning out" of alternative voices.¹

There are present-day Muslim thinkers that propose alternative ways of engagement with Islam as a religion, its civilizational tradition in a broader sense, and its place in a globalizing world. Within the Islamic world, however, their position is extremely precarious. Where freedom of expression is not suppressed by the state (not infrequently assisted by a like-minded traditionalist religious establishment), their participation in intellectual debate is curtailed by the disproportionate influence of militant Muslims. Consequently, many such intellectuals have been subjected to severe criticism, have failed to find a forum in which to develop their ideas, or have even suffered outright persecution.²

I believe this lack of tolerance is indicative of a widespread lack of self-confidence (and self-criticism) and a sense of insecurity. The roots of these feelings can be traced back to the colonial experiences of most Muslim countries during the age of Imperialism, but the sense of crisis became more acute in the late 1960s and early 1970s. In the case of the Middle East, the two Arab defeats in the wars against Israel in 1967 and 1973 heralded the bankruptcy of both the traditional monarchies and the supposedly revolutionary and emancipatory regimes founded on secular nationalist or socialist ideologies. In their despair, many Arab Muslims saw no alternative but a return to their own Islamic heritage, often opting for a literalist interpretation that left no room for accommodating differing perspectives.

The traditional or orthodox Islamic view of society, religion, ethics, politics, and education functions in a continuum because the real and the political had to be constructed in the image of the ideal and the divine. In the perceived union between the sacred and the profane, there can be no distinction between religious affairs and political activities. Muslims' ultimate religious aim is to submit themselves to the will of God, manifested in the form of divine law, the *Shari'a*. This makes it imperative to participate in a political system that seeks to conform itself to that law.

---

¹ Kersten, *Collateral Damage*, p. 1.

² Kersten, *Collateral Damage*, p. 1; cf. also Kamrava, *The New Voices of Islam*, pp. 24, 101.

Traditional Islamic politics do not foresee the need for a legislature – the *Shari'a* is the given divine law – but they do recognize the need for interpretation. This interpretation is meant to be inherently dynamic because of the lack of formal institutionalization in the form of a clerical organization and hierarchy. From the earliest periods onwards, interpretation emerged from debates among the '*Ulamâ*' or Islamic scholars, and a diversity of opinions was not considered problematic but was even encouraged. The onset of rapid changes resulting from European incursions, interventions, and eventual occupation of large parts of the Muslim world eroded the importance of these traditional '*Ulamâ*' in the system of governance in favor of a professional bureaucracy. These were initially staffed by Western-educated elites and then as time progressed by the graduates of a secular, often foreign-imposed local education system.

The contours of a countercurrent to stem this trend began to take shape in the late nineteenth century.³ Islamic reformist thinkers like Jamal al-Din al-Afghani and Muhammad Abduh propagated a reinvigorated Islam, drawing inspiration from the primary scriptures the Qur'an and the *Hadith*, the body of texts containing the "traditions" of the Prophet and the actions of the first generations of Muslims, known as the *al-salaf al-salih* or "Pious Predecessors." These were the roots of the *Salâfi* movement: Islamic revivalism based on a return to a perceived "original" Islam. Some of the early reformists were especially enamored with Arabia's Wahhabi movement because at the time it was not just the only real-life model of the political implementation of the *Salâfi* doctrine, but it was also one of the few places where Western influence was, for the time being, held at bay. The problem is that Wahhabism was and is fiercely intolerant – even outright hostile – towards any other strands of traditional Islam, especially Islamic mysticism or Sufism and Shi'a Islam. In fact, anything that did not comply with the narrow literalist Wahhabi interpretation of the scriptures was considered *Shirk* or polytheism and therefore unbelief.⁴

Wahhabism's function as the state doctrine in the Kingdom of Saudi Arabia has had worldwide impact because since the 1920s it has controlled the holy places of Mecca and Medina, the centers of Muslim pilgrimage and learning. These sites are visited by Muslims from around the world that often stay for prolonged periods of time, and the influence of the stern and austere Wahhabi doctrine thereby spreads throughout the Islamic world. Since the 1970s, Saudi Arabia's financial prowess has also been put to use for the expansion of Wahhabism.⁵ Salafi-inspired Islamic revivalism was also taken up

---

³ For an excellent overview cf. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age* and Voll, *Islam: Continuity and Change*.

⁴ A brief, if not entirely neutral, overview of Wahhabi doctrine is given in Algar, *Wahhabism*.

⁵ Two useful studies on the global spread of Saudi-sponsored Wahhabism are: Quandt, *Saudi Arabia in the 1980s* and Al-Rasheed, *Kingdom without Borders*.

by radical Muslim thinkers such as Sayyid Qutb in Egypt, who became an icon for many militant extremists, and Pakistan's Mawlana al-Mawdudi, who turned the Jamiat-i-Islami into a powerful political force. In the early 1970s, with the political bankruptcy of various secular ideologies, this fundamentalist strand took center stage in the Islamic world because of its appeal to disenfranchised urban Muslim youth.

Aside from fundamentalism and a traditionalist understanding of Islam, there is, however, another strand of Islamic thought that looks to engage with Islam's legacy in a critical and creative fashion. Proponents of this approach include both secularists and pious Muslims. What they have in common is a willingness to look beyond both traditional and literalist Islamic learning, often drawing on methodological achievements of the Western humanities. Rather than considering Islam from the narrower perspective of religion in the conventional sense of the word, these intellectuals regard Islam as a wider cultural phenomenon or civilization, referred to in Arabic as *turath* or "heritage."⁶

In order to reclaim its place in an increasingly interconnected world, Islam should pin its hopes upon this line of thought. In order for this to happen, alternative Muslim discourses must be given more weight, and that is the purpose of the following brief survey.

One of the most prominent scholars, exploring what he calls the "re-thinking" of Islam, is the Algerian Mohammed Arkoun.⁷ His particular interest is in the methods offered by structuralist linguistics, semiotics, and text criticism and so he is often characterized as a "postmodernist" – a qualification he does not like, preferring "meta-modernist" instead.⁸ Within that arcane field, Arkoun can be considered as having a greater affinity with his fellow Algerian Jacques Derrida than the more politically and psychologically inclined Michel Foucault.⁹ A key question for Arkoun is whether present-day Islam possesses the intellectual and cultural means, freedom, and social framework required for a *modern* philosophy. In answering that question, he always places distinct emphasis on the historicity of meaning, truth, and the use of reason. This does not mean he is an outright relativist. He merely demands that all claims of having determined the ultimate truth must be open to intellectual criticism.¹⁰

---

⁶ Cf. Abu-Rabi', *Intellectual Origins of Islamic Resurgence*, pp. 40 ff.; Binder, *Islamic Liberalism*, pp. 293 ff.; Boullata, *Trends and Issues*; Flores, *Egypt: A New Secularism?*

⁷ The most extensive intellectual biography of Arkoun has been published in German by Ursula Günther, *Mohammed Arkoun*.

⁸ Cf. Arkoun, *Clarifier le passé pour construire le future*, p. 10; Günther, *Mohammed Arkoun*, pp. 77, 91, 105.

⁹ Cf. Binder, *Islamic Liberalism*, pp. 161–169.

¹⁰ Other good discussions of Arkoun's work include: Benzine, *Les nouveaux penseurs*, pp. 87–118; Lee, *Overcoming Tradition and Modernity*, pp. 143–174.

Arkoun pleads for a multidisciplinary approach to the study of Islam and, in fact, to the study of all religions. What is needed is a dynamic team of thinkers, writers, artists, scholars, politicians, and economic producers that will give expression to an Islam attuned to our modern, scientific mentality as well as the religious experience of Muslims. The danger of leaving religious interpretation to the theologians of various traditions is that this tends to lead to the legitimization of the will-to-power of each religious community. It is here that politics and epistemology intersect: religious scholars try to seize control of determining the truth by monopolizing the exegesis of sacred texts. Arkoun refers to this practice using Derrida's term *logocentrisme*.¹¹

He also takes his own academic specialty, history, to task. To demonstrate how ethnic and cultural groups of different sizes and various individual dynamics have mined the same quarry of symbols for the creation of belief systems, he favors a holistic model of historiography influenced by the French *Annales* School, which addresses religious, cultural, and philosophical aspects rather than political and strategic issues.¹² What is happening in the humanities is comparable to what orthodox Islamic theology has done: that is, religious awareness of its myths is being stripped by ideological manipulation of popular beliefs and traditions. Historians, philosophers, anthropologists, and semiologists are bypassing the contribution of myth, the symbol, the sign, and the metaphor as ways humans have tried to give meaning to life and the surrounding world. Arkoun calls those ignored elements of our cultural heritage "the unthought." When areas of the "unthought" are declared no-go areas by scholarly or religious orthodoxy, he refers to that as "the unthinkable."

The remedy, according to Arkoun, is a historical deconstructionist approach, which he calls "Applied Islamology."¹³ For this new research agenda he draws not only on *Annales* historiography but also the social sciences, in particular anthropological investigations of Brazil's hybrid cultures by scholars like Gilberto Freyre and Roger Bastide.¹⁴ The main endeavor of *rethinking* Islam, or any religion for that matter, is to evaluate, with a new epistemological perspective, the characteristics and intricacy of the knowledge system – both the historical and the mythical – free from the essentialist, substantialist postulates of classical metaphysics. When rethinking religions, we must realize that these are mythical, symbolic, and ritualistic ways of being, thinking, and knowing. This is only possible by carefully distinguishing

---

¹¹ Arkoun, *The Unthought in Contemporary Islamic Thought*, pp. 176–178, 186–197.

¹² A good introduction to the *Annales* School in English is Burke, *The French Historical Revolution*.

¹³ Cf. Arkoun, *Pour une critique*, pp. 43–63. For a detailed analysis of this research agenda cf. Kersten, 'The Applied Islamology' of Mohammed Arkoun.

¹⁴ Cf. Bastide, *Applied Anthropology*. On Gilberto Freyre, cf. Burke and Pallares-Burke, *Gilberto Freyre*.

between the mythical dimension linked to the oral cultures and the official ideological functions of religion.

Another point raised by Arkoun is that the very concepts of “orthodoxy” and “tradition” have not been elaborated upon in traditional Islamic thought. “Orthodoxy” refers to two values. For believers it is synonymous with “authenticity,” while historians view it as the ideological use of religion. Arkoun proposes to separate orthodoxy as a “militant ideological endeavor” from “the tool of state legitimization” as well as from what is supposedly “the way to discover the Absolute.” The same is true of traditional Islam’s attitude towards “tradition.” This reasoning may appear somewhat circular, but what Arkoun means is that the Shi’ites, Sunnis, and Kharijites have all reduced their tradition to what they call the “authentic” text collections. As an alternative, Arkoun suggests making inventories of a community’s *exhaustive tradition* that extends to all written and oral collections used by religious communities.¹⁵

In his study of the Qur’an, Arkoun insists upon the absolute necessity of recognizing the distinction between what Muslims call *umm al-kitâb* or “mother book,” the primordial, all-encompassing Word of God, and the historical revelations to Muhammad, which were informed by the specific linguistics, semantics, and semiotics shaping religious symbolism in seventh-century Arabia. Various terms are used for these historical revelations, the most common being *al-qur’ân*, but Arkoun himself uses the term “Koran stories.” These “Koran stories” were recorded and committed to paper. For this final form, Arkoun uses the Arabic term for a copy of the Qur’an, *mushaf*. The distinction between the two is vital for reevaluations to be made by modern theology.¹⁶

The Egyptian scholar Nasr Hamid Abu Zaid (or Zayd) took up Arkoun’s suggested challenge to study the Qur’an using linguistic methods and paid dearly for it.¹⁷ In 1990, qualifying the Qur’an as a *text* was considered unacceptable by both the religious establishment at the al-Azhar Islamic University and by fundamentalist organizations. In 1993, they resolved to silence Abu Zaid by filing a charge of apostasy against him. Based on that allegation, they also demanded that he divorce his wife. Finally, during the 1995 appeal, a guilty verdict was pronounced, and Abu Zaid – in the meantime promoted to full professor at Cairo University – considered it expedient to go into exile. He was virtually made an outlaw, having been declared an apostate and legally found guilty. A similar pronouncement in 1992 led to the assassination of the liberal writer Farag Foda. Abu Zaid was given sanctuary at Leiden University in the Netherlands, where he now teaches Arabic. Examining his

---

¹⁵ First used in Arkoun, *Essais sur la pensée islamique*, p. 10.

¹⁶ His most important study on the Qur’an is Arkoun, *Lectures du Coran*.

¹⁷ Cf. Abu Zaid, *Divine Attributes in the Quran*, pp. 190–211.

considerations regarding the status of the Qur'an, I find nothing degrading about Abu Zaid's approach. On the contrary, it shows great respect for the Qur'anic tradition. He is, however, very critical of both the establishment and fundamentalists, whose common cause is to stunt the interpretation of the scriptures.

Abu Zaid claims that the Qur'an's textuality can be asserted through the Qur'an itself. The process of revelation (*wahy*), described in modern linguistics terms as an act of communication between a speaker (God) and a recipient (Muhammad), using a code (Arabic), and via a channel (the Holy Spirit), need not offend Muslims. The term *wahy*, being equivalent to God's speech, should also raise no objection to dealing with the Qur'an as a text. Moreover, the Qur'an itself categorically states that the various semantic levels of the text need to be resolved by intra-Qur'anic evidence; that is, interpreting the ambiguous on the basis of the evident (III.7). The very presence of semantic ambiguity is a fundamental characteristic of textuality. A further support is that the arrangement of the Qur'an's chapters and verses is not the same as the chronological order of revelation. It is this very structure that suggests its textuality, while the serial nature of revelations reflects its historicity.

Another crucial element for decoding the text is a socio-historical analysis of the way the Qur'an has been studied from its creation onwards. Here we must move beyond the traditionalist philological approach, which was virtually frozen in time after the twelfth century, when questioning the eternity of the Qur'an became anathema. It is this decoding process that permits extraction of the "temporal," which carries no significance in the present. This entails what Abu Zaid has dubbed "interpretive diversity," without which the message would degenerate and become subject to ideological manipulation. Though it allows the divine origin to remain intact, we must admit that the interpretation is human.

Even the barest empirical facts cannot but confirm the historicity of the Qur'an: not only did the Qur'an emerge in a certain cultural context, but it also became the producer of a new culture. In order to make seventh-century Arabs receptive to changing their entire worldview, the revelations had to appeal to their cultural – in particular linguistic – sensibilities. This particular encoding, however, is not final and absolute but must allow for an endless process of interpretation, or decoding as Abu Zaid calls it. The very emergence of a new Islamic culture is the historical evidence thereof, which in turn indicates the direction of the new message. This direction in turn allows us to move from "meaning" to "significance" in the present socio-cultural context and thus become aware of the crucial difference between the fixedness of meaning and changeability of significance.

Finally, there is also what one could call "circumstantial evidence" that, even early in Islamic history, the intelligentsia was aware of the textuality of the Qur'an, although they would not have referred to it in such terms. I am

referring here to the old debate on the eternal versus created nature of the Qur'an. For a while the latter view, developed by the rationalist school of the Mu'tazila, was favored.¹⁸ According to them, language does not refer directly to reality but reality is conceived through the symbolic quality of language. The Qur'an is therefore created action and not the eternal verbal utterance of God. Thus they endeavored to build a bridge between the divine word and human reason. Their opponents rejected the concept that language was a human invention, but believed it had been given to man as a divine relation to an unseen reality. Eventually this view was raised to the level of indisputable dogma.

The problem is that this leaves two philosophical questions unresolved. One is the matter of predestination. If the Qur'an is eternal and divine and every described event is preordained, what is left of man's responsibility? How do sin and salvation fit in? The other issue is that an eternal, uncreated Qur'an can be considered a violation of the absolute unity and unicity of God (*tawhīd*), which is also a key dogma.

Debating philosophical questions is at the heart of Hasan Hanafi's work.¹⁹ A survey of his scholarly output reveals his voracious intellectual appetite. Of the living philosophers in the Arab world, he is probably among the most well-versed in Western philosophy. His career path also mirrors the watershed events in the Arab world over the last half-century, defining the concerns of both the society at large and an intellectual like Hanafi. From 1956 until 1966, Hanafi studied philosophy at the Sorbonne. Before his departure for France, his plans to formulate a general philosophical method on the basis of a reinterpretation of a traditional Islamic science called 'foundations of jurisprudence' had been frustrated because it clashed with prevailing trends in Egypt's academic circles at the time.

During his time in France he was occupied with laying the foundations for a grand philosophical project that he expected to take up the remainder of his life as a professional academic philosopher: examining the tension between tradition and modernity. Even his dissertation betrayed the enormously ambitious task he had set for himself. Inspired by his encounter with the writings of Muslim thinkers such as fellow Egyptian Sayyid Qutb and Indo-Pakistani poet Muhammad Iqbal and his introduction to the German Romantics, he plunged into a phenomenological analysis of both rationalist idealism and existentialist-oriented realism.

After his return from France, Hanafi was eager to expand his project to

---

¹⁸ A very readable introduction to Mu'tazili thought up to the present is Martin and Woodward, *Defenders of Reason*.

¹⁹ The only comprehensive study in English is Olsson, *Renewal and Heritage*. Apart from that there is a chapter on Hanafi in Esposito and Voll, *Makers of Contemporary Islam*, pp. 68–90 and the somewhat dated PhD thesis by van den Boom, *Bevrijding van de mens in islamitisch perspectief*.

a comprehensive analysis of the Muslim attitude towards their own cultural legacy and that of the West and to use this to synthesize a new philosophical approach to the future in his “Heritage and Renewal” project.²⁰ His plan was cut short by political events. The disastrous outcome of the 1967 war seemed to make secluded academic research meaningless and Hanafi spent the next few years writing feverishly about an array of issues pertaining to the acute identity crisis into which the Arab world had fallen. Reflecting the general intellectual mood, Hanafi – who had enthusiastically embraced the Nasserist experiment – set out to dissect what had gone wrong.²¹

His criticism drew the attention of the secret police and in 1971 Hanafi heeded the advice of the rector of the University of Cairo to go into voluntary exile, departing for a four-year assignment to Temple University in Pennsylvania. The constraints of Egyptian academic life prevented Hanafi from doing what he intended to do. Moreover, even after his return in 1975, Hanafi went on to spend extensive periods of time abroad as a visiting professor whenever his ideas created controversy.

The main focus of Hanafi’s thought remained consistent: to design a comprehensive methodology based on a refined synthesis of Islamic heritage and Western modernity. With respect to the latter, Hanafi came up with the term “Occidentalism,” meaning an informed analysis of the West by Muslim scholars, viewing Western modernity as one mode among a number of possible alternatives and questioning the ethnocentric assumption of its universality.²² On the other side of the spectrum, Hanafi became the standard-bearer of a rethinking of *turâth* or “Islamic Heritage.” His interpretations in that area caught the ire of the increasingly powerful fundamentalist movement in the 1990s. In 1997, his position had become extremely precarious as he faced attacks from ultraconservative elements of al-Azhar.²³ In view of Farag Foda’s fate in 1992 and the Abu Zaid episode of 1995, these were ominous signs for Hanafi.

A key motivation of Hanafi’s philosophical method is of a non-metaphysical nature, namely the transposition of Islam from a static to a dynamic tradition. Hanafi distinguishes himself from modernists in the conventional sense because he does not focus on the technological and economic realm, nor does he advocate the introduction of Western philosophies per se because renewal from the outside will not truly be able to penetrate into another (religious) tradition. Instead, ideologies of change can only be fed by drawing from the traditions of the people. The task for Muslim intellectuals is there-

---

²⁰ Outlined in the introductory volume that bears the same title, cf. Hanafi, *Al-Turath wa'l-Tajdid*.

²¹ For Hanafi’s relationship with Nasserism cf. Riexinger, *Nasserism Revitalized*, pp. 63–118.

²² An entire volume of his “Heritage and Renewal” project is dedicated to Occidentalism, cf. Hanafi, *Muqaddima fi ‘Ilm al-Istighrab*.

²³ Cf. Haddad, *Pour comprendre Hasan Hanafi*, pp. 49–50.

fore to mine the quarry of Islam's intellectual heritage for its "psychological treasury."

Here the notion of the "humanizing" element of religious tradition – in this case Islam – enters into Hanafi's philosophy. Closely connected to this is Hanafi's plea for a shift from a vertical worldview of "man with God" to a horizontal worldview of "man in history."²⁴ If man is liberated from the vertical model's hierarchical structure, he can come to the understanding that Islamic culture is not a gift (ostensibly from God) but a result of human action. With this we have arrived at the revolutionary aspect of Hanafi's Islam: it is an Islam that is conceived of as a human product. Only the symbols and values derived from the traditions of the people will mobilize a historical consciousness of the task at hand: Islam is a liberating human activity striving for authenticity, solidarity, and progress. In Hanafi's terminology, this is a plea for a "leftist Islam."²⁵

An important consequence of this approach is the conclusion that there is no opposition between theology and anthropology because theology is the human science *par excellence*. It is within this notion that we find the resonances of Hanafi's exposure to philosophers like Spinoza, Lessing, Hegel, and Feuerbach. What Hanafi challenges is the absence of a discipline of "the humanities" in Islamic tradition. There is theology and metaphysics but no anthropology: the perspective of "man in history" is lacking. The primary cause for this is to be found in an exaggerated respect for institutionalized religion, the pyramid-shaped worldview caused by the political situation in the Muslim world, and the strong influence of Neo-Platonism. All these factors have inhibited a critical engagement with the role of human activity in the realm of religious traditions.

An interesting point of Hanafi's thinking in this respect is the great appreciation it exhibits for the mystical ideal, insofar as the various stages that the Sufi has to traverse are taken as activities of human consciousness. Such an anthropological movement into mysticism can be equated with the discovery of subjectivity in Western philosophy. Here Hanafi sees parallels between the twelfth-century Sufi thinker Ibn Arabi's concept of *wahdat al-wujud* or "unity of being" and the third stage of the Hegelian philosophy of religion as the finale of a progression of "man in history" and of nature towards one integrated divine manifestation. However, he warns against the inherent threat of Sufism's monistic ideals, where human freedom disappears in God's omnipotence because – in Hanafi's opinion – this is nothing less than mysticism succumbing to the vertical worldview.

---

²⁴ Hanafi has articulated this anthropological rereading in Hanafi, *Theologie ou anthropologie?*, pp. 233–264.

²⁵ Hanafi published a manifesto-like pamphlet outlining the "Leftist-Islam" agenda; cf. Hanafi, *Al-Yasar al-Islami*. For an analysis in English cf. Shimogaki, *Between Modernity and Post-Modernity*.

By contrast, Hanafi recognizes the importance of the attempts by thinkers such as Ibn Rushd, Ibn Khaldun, and Ibn Taymiyya to introduce a horizontal worldview into the Islamic traditions of philosophy, history writing, and theology. He also had high hopes that Muslim fundamentalism would be capable of mobilizing a revolutionary shift from a vertical toward a horizontal worldview in the contemporary Muslim world. After 1979, however, he became increasingly critical of fundamentalism's failure to realize the importance of reviving Mu'tazilite rationalism. In his appreciation of rationalist approaches, Hanafi can be said to remain under the influence of the post-Renaissance Western philosophical tradition. Although he rejects using philosophical concepts derived from other cultures, he does recognize the significance of human consciousness as the central pole of post-Renaissance Western thinking.

All of these considerations are important for Hanafi's suggested methodology: a new hermeneutics that would provide an original anthropological motive for understanding the phenomenon of revelation. In Hanafi's view, Islamic exegesis finds itself in a methodological crisis because it is trapped in a theistic worldview and lacks existentialist sensitivity.

Rejecting a range of so-called negative methods of exegesis, Hanafi endeavors to move towards an Islamic "Liberation Theology." Highly critical of the idealism of the *salafiyya* movements and slogans such as "Islamic socialism," Hanafi looks towards the possibilities offered by phenomenology in battling the metaphysical orientation of the Islamic sciences. A second objective for using a phenomenological method is the search for the original meanings of religious concepts: to which reality do classic concepts (sin, God, revelation) refer, and which "new words" can be used in their place?

Hanafi's hermeneutics are of an intimidating scope and very complex, and the above summary therefore cannot do full justice to his intricate reasoning. The wide range of Hanafi's philosophical oeuvre, with its references to German Romanticism, philosophers such as Spinoza, Hegel, Feuerbach, and Bible critics such as Rudolf Bultmann, alongside a simultaneous appreciation of the theologies developed by Islamist thinkers as well as early Muslim rationalists, and to the stages of self-realization of Sufism, can easily leave the impression of a lack of doctrinal or ideological homogeneity. However, one interpreter of Hanafi's work detects in this eclectic use of philosophical and theological notions a profound belief that all religious symbolism refers to the task that lies at the foundation of the "original monotheism," which transcends the barriers between Jews, Christians and Muslims: namely the continuous striving of *becoming* truly human.

I would like to conclude this article by taking a look at the reception of these innovative Muslim intellectuals. It appears that apart from expatriate Muslims in Europe and North America, controversial thinkers like Arkoun and Hanafi have found a more receptive audience in Indonesia than in the

Arab Middle East. Their books are usually rapidly translated into Indonesian and eagerly discussed in magazines and on websites. It is often forgotten that Indonesia is the largest Muslim nation in the world and, although located on the geographical periphery, culturally it is an integral part of the Islamic world. Apart from their openness to new ideas from elsewhere, I must also make the point that Indonesian Muslims are making their own important contributions to shaping a more open and liberal Islamic discourse.

One of the most prominent Indonesian intellectuals was Nurcholish Madjid.²⁶ He became famous or notorious – depending on how you look at him – in the late sixties when he served as chairman of the largest Muslim student organization that launched the provocative slogan: “Islam yes! Islamic party no!”²⁷

Moreover, he also borrowed controversial terms like “secularization” and “desacralization,” which were then being popularized by Harvey Cox in his *The Secular City* and Peter Berger’s *The Sacred Canopy*. Madjid’s interpretation of these notions in Islamic contexts was very specific. What he believed was that there is nothing sacred about politics and that it must be relegated the domain of the profane. Islam prescribes no specific form of government. The appropriate way of governing a people is entirely dependent on historical contingency, not some metaphysical necessity.

Although he was thereafter disowned by the main Islamic political party and ostracized by many modernist Muslim leaders, he became the protégé of the minister of religious affairs and the rector of the Islamic state university. His views were also deemed acceptable to the “New Order” regime. He was thus able to retain a public forum for spreading his ideas.

Madjid consolidated his intellectual credentials by obtaining a doctorate from the University of Chicago, where he studied with the famous Pakistani scholar Fazlur Rahman, a man who, in turn, was strongly influenced by Canadian historian of religions Wilfred Cantwell Smith. From Fazlur Rahman, he learned the importance of studying the Qur’an in its historical context, because if one regards the Qur’an as a series of isolated verses then one can easily miss its cohesive outlook on universe and society. To avoid such an “atomistic approach,” sacred Scriptures must be contextualized.²⁸ This was to be the first hermeneutical principle for the proper study of the Qur’an. Following his mentor, Madjid became a proponent of regarding the Qur’an as an ethical guideline, not a lawbook. The moral dimension is far more important

---

²⁶ There are many publications in Indonesian on Nurcholish Madjid. The best introductions in English are: Barton, *Neo-Modernism: A Vital Synthesis*, pp. 1–75; Burton, *Indonesia’s Nurcholish Madjid and Abdurrahman Wahid*, pp. 29–81; Kull, *Piety and Politics*.

²⁷ Used in a speech he gave in 1970, cf. Madjid, *Pembaharuan Pemikiran Islam*, p. 2. Most of his writings have only been published in Indonesian. For some key texts in English translation cf. Madjid, *The True Face of Islam*.

²⁸ Outlined in Fazlur Rahman, *Islam and Modernity*.

than any *ad hoc* general prescription. In fact, in Madjid's view, the entire Islamic science of jurisprudence was entirely contingent upon and subject to constant reinterpretation. This definitely set him apart from the view of the traditionalists and fundamentalists, but it received a positive response among more liberal young scholars, intellectuals, and students. This focus on ethics also informs Madjid's second hermeneutical principle: namely that the outlook of the interpreter will to a large extent influence how the Scriptures are understood. Consequently, the subsequent body of Islamic law must be taken as a collection of human responses to a divine revelation, which in themselves have no sacral authority.

Compared to Arkoun and Hanafi, Madjid's approach is more pragmatic. Although well-versed in the Islamic sciences, he has spent little time on the development of an overarching theoretical framework. Far more important to Madjid is that religious learning and its universal message are allocated to their appropriate and central place – where they can exercise a generic and inclusive significance for all humankind. To this end, he founded a think tank targeting Indonesia's urban middle and upper classes, because Madjid was of the opinion that a society can only be changed by influencing its elites and future elites.

The impact of the ideas of intellectuals like Madjid is reflected in the growing confidence among Southeast-Asian Muslims. Particularly in Indonesian university circles, there appears to be a hunger for new ideas. Apart from figures like Arkoun and Hanafi, students are also interested in reading the work of a young generation of Muslim academics specializing in Islamic studies. Often this also leads them to explore postmodern and postcolonial thought originating from Western academe and then applying their insights to the Islamic setting.

Politicians concerned with the relations between Southeast Asia and the rest of the Muslim world have even expressed a greater assertiveness. In a 2002 *Newsweek* interview, Thailand's leading Muslim politician, former minister of foreign affairs, and current Secretary General of ASEAN Surin Pitsuwan explained that the pluralist setting in which Southeast-Asian Islam took shape has bred an inherent awareness of the need for tolerance and open-mindedness. Surin is very wary of the influence of Wahhabism radiating from Arabia. Failing to retain some independence from the Arab center might compromise "the flexible and successful faith" that has developed in Southeast Asia. "For all Islam's history, Southeast Asia was considered a backwater. But the flows of globalization now need to be reversed. *Islam must learn not from the center but rather the periphery.*"²⁹ In 2004, Malaysia's culture minister also objected to the Arabization of Malay-Muslim culture.

---

²⁹ Zakaria, *Look East for the Answer*.

Interestingly, it appears that the message is sinking in even with Arabs.³⁰ It was the Saudi minister for information and culture, of all people, who stated that the Arabs would do well to pay more attention to the cultures of the East, for there was much to be learned from civilizations elsewhere in Asia.

The common denominator in the ideas of the thinkers I have discussed here is the humanist spirit that suffuses their view of religion, their plea for an integrative approach, and their sense of historicity without implying determinism. The cosmopolitanism of Indonesian-Muslim intellectuals such as Nurcholish Madjid appears to live up to the claim of Louis Massignon, the famous French expert on Sufism, who once said that one should not appropriate religious texts but act as their host, indicating that religious traditions can only thrive in a climate of hospitality.³¹

Works Cited

- Abu-Rabi', Ibrahim M.: *Intellectual Origins of Islamic Resurgence in the Modern Arab World*. Albany: State University of New York Press, 1996.
- Abu-Rabi', Ibrahim M.: *Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History*. London: Pluto Press, 2004.
- Abu Zaid, Nasr Hamid: Divine Attributes in the Qur'an: Some Poetic Aspects. *Islam and Modernity: Muslim Intellectuals Respond* (eds. John Cooper, Ronald Nettler, Mohamed Mahmoud). London and New York: I.B. Tauris & Co, 2002, pp. 190–211.
- Algar, Hamid: *Wahhabism: A Critical Essay*. North Haledon (NJ): Islamic Publications International, 2002.
- Al-Rasheed, Madawi: *Kingdom without Borders: Saudi Arabia's Political, Religious and Media Frontiers*. London: Hurst & Company, 2008.
- Arkoun, Mohammed: *Essais sur la pensée islamique*. Paris: Maisonneuve & Larose, 1973.
- Arkoun, Mohammed: *Lectures du Coran*. Paris: Maisonneuve & Larose, 1982.
- Arkoun, Mohammed: *Pour une critique de la raison islamique*. Paris: Maisonneuve & Larose, 1984.
- Arkoun, Mohammed: Clarifier le passé pour construire le future. *Confluence Méditerranée*, 16, 1995/6 (accessed 18 July 2008), <<http://www.ccefr.org/upload/45113e5aecb96.pdf>>.
- Arkoun, Mohammed: *The Unthought in Contemporary Islamic Thought*. London: Saqi Books, 2002.

---

³⁰ Wong, Stop 'Arabising' Malay Culture.

³¹ The quote was used by Steiner in *After Babel* (p. 416); cf. Kersten, *Bold Transmutations*, p. 32.

- Ayoob, Mohammed: *The Many Faces of Political Islam: Religion and Politics in the Muslim World*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.
- Barton, Gregory: Neo-Modernism: A Vital Synthesis of Traditionalist and Modernist Islamic Thought in Indonesia. *Studia Islamika*, 2, 1995, Nr. 3, pp. 1–75.
- Barton, Gregory: Indonesia's Nurcholish Madjid and Abdurrahman Wahid as Intellectual Ulama: The Meeting of Islamic Traditionalism and Modernism in Neo-Modernist Thought. *Studia Islamika*, 4, 1997, Nr. 1, pp. 29–81.
- Bastide, Roger: *Applied Anthropology*. London: Croom Helm, 1973.
- Benzine, Rachid: *Les nouveaux penseurs de l'islam*. Paris: L'islam des lumières, 2004.
- Binder, Leonard: *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1988.
- Boom, Marien van den: *Bevrijding van de mens in islamitisch perspectief: M.A. Lahbabi en H. Hanafi, filosofen uit de arabisch-islamitische wereld*. Amsterdam: Free University of Amsterdam, 1984.
- Boullata, Issa J.: *Trends and Issues in Contemporary Arab Thought*. Albany: State University of New York Press, 1990.
- Burke, Peter: *The French Historical Revolution: The Annales School 1929–89*. Cambridge: Polity Press in association with Basil Blackwell, 1990.
- Burke, Peter and Maria Lúcia G. Pallares-Burke: *Gilberto Freyre: Social Theory in the Tropics*. Witney: Peter Lang, 2008.
- Enayat, Hamid: *Modern Islamic Political Thought: The Responses of the Shī'ī and Sunnī Muslims to the Twentieth Century*. 2nd Edition. London: I.B. Tauris, 2005.
- Esposito, John L.: *The Islamic Threat: Myth or Reality?* New York and Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Esposito, John L. and John O. Voll: *Makers of Contemporary Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Fazlur Rahman: *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Flores, Alexander: Egypt: A New Secularism? *Middle East Report*, July–August 1988, pp. 27–30.
- Günther, Ursula: *Mohammed Arkoun: Ein moderner Kritiker der islamischen Vernunft*. Würzburg: Ergon Verlag, 2004.
- Haddad, Mohamed: Pour comprendre Hasan Hanafi. *Institut des Belles Lettres Arabes*, 61, 1988, pp. 49–69.
- Hanafi, Hasan: Theologie ou anthropologie? A. Abdel-Malek, A.-A. Belal, H. Hanafi: *Renaissance du monde arabe*. Algiers: J. Duculot, 1972, pp. 233–264.

- Hanafi, Hasan: *Al-Turath wa'l-Tajdid: Mawqifuna min al-Turath al-Qadim*. Cairo: al-Markaz al-'Arabi li'l-Bahth wa'l-Nashr, 1980.
- Hanafi, Hasan: *Al-Yasar al-Islami: Kitabat fi al-Nahda al-Islamiyya*. Cairo: Self-published, 1981.
- Hanafi, Hasan: *Muqaddima fi 'Ilm al-Istighrab*. Cairo: Al-Dar al-Fanniyya li'l-Nashr wa'l-Tawzi', 1991.
- Hourani, Albert: *Arabic Thought in the Liberal Age*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1983.
- Kamrava, Mehran: *The New Voices of Islam: Rethinking Politics and Modernity*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2006.
- Kepel, Giles: *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge (MA): Belknap Press, 2002.
- Kersten, Carool: Collateral Damage: The Marginalization of (Post)Modernist Muslim Thinkers. Paper presented at the *International Conference on Religion and Globalization*. Chiang Mai: Payap University, 2003.
- Kersten, Carool: Bold Transmutations: Rereading Hasan Hanafi's Early Writings on Fiqh. *Comparative Islamic Studies*, 3, 2007, Nr. 1, pp. 22–28.
- Kersten, Carool: The 'Applied Islamology' of Mohammed Arkoun. *Religions on the Borders: New Challenges in the Academic Study of Religion*. Stockholm (Sweden): International Association for the Study of Religions (IAHR) with Södertörn University College, 19–22 April 2007.
- Kull, Ann: *Piety and Politics: Nurcholish Madjid and His Interpretation of Islam in Modern Indonesia*. Lund: Department of History and Anthropology of Religions, Lund University, 2005.
- Lee, Robert D.: *Overcoming Tradition and Modernity: The Search for Islamic Authenticity*. Boulder: Westview Press, 1997.
- Madjid, Nurcholish: *Pembaharuan Pemikiran Islam*. Jakarta: Islamic Research Centre, 1970.
- Madjid, Nurcholish: *Islam Kemodernan dan Keindonesiaan*. Bandung: Mizan, 1987.
- Madjid, Nurcholish: *The True Face of Islam: Essays on Islam and Modernity in Indonesia* (eds. Rudy Harisyah Alam and Ihsan Ali-Fauzi). Ciputat, Indonesia: Voice Center, 2003.
- Madjid, Nurcholish: *Islam Doktrin dan Peradaban: Sebuah Telaah Kritis tentang Masalah Keimanan, Kemanusiaan, dan Kemodernan*. Jakarta: Paramadina, 2005 [1992].
- Martin, Richard C., Mark. R. Woodward with Dwi S. Atmaja: *Defenders of Reason in Islam: Mu'tazilism from Medieval School to Modern Symbol*. Oxford: Oneworld, 1997.
- Muslim Politics* (eds. Dale F. Eickelman and James Piscatori). 2nd edition. Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Olsson, Susanne: *Renewal and Heritage: The Quest for Authenticity in Hasan Hanafi's Islamic Ideology*. Uppsala: Uppsala University, 2004.

- Quandt, William B.: *Saudi Arabia in the 1980s: Foreign Policy, Security, and Oil*. Washington D.C.: The Brookings Institution, 1981.
- Riexinger, Martin: Nasserism Revitalized: A Critical Reading of Hasan Hanafi's Project "The Islamic Left" and "Occidentalism" and their Uncritical Reading. *Die Welt des Islams*, 47, 2007, Nr. 1, pp. 63–118.
- Schacht, Joseph: *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Shimogaki, Kazuo: *Between Modernity and Post-Modernity: The Islamic Left and Dr. Hasan Hanafi's Thought: A Critical Reading*. Tokyo: The Institute of Middle Eastern Studies, International University of Japan, 1988.
- The Sayyid Qutb Reader* (ed. Albert J. Bergesen). London and New York: Routledge, 2008.
- Voll, John O.: *Islam: Continuity and Change in the Modern World*. 2nd edition. Syracuse: Syracuse University Press, 1994.
- Zakaria, Fareed: Look East for the Answer. *Newsweek*, 4, November 2002 (accessed 3 August 2009), <<http://www.fareedzakaria.com/articles/newsweek/110402.html>>.
- Wong, J.H.L.: Stop "Arabising" Malay Culture, Rais Yatim. *The Star*, 17 April 2004 (accessed 3 August 2009), <<http://thestar.com.my/news/story.asp?file=/2004/4/17/nation/7779945&sec=nation>>.

Proti toku: Ponovni razmislek o islamu v neprijaznem svetu

Povzetek

Od objave Huntingtonovega *Spopada civilizacij* in po dogodkih 11. septembra je postal odnos med muslimanskim svetom in Zahodom izrazito antagonističen in polariziran. Posledica je bila veliko zanimanje za radikalne oblike islama in zato prezrtje zmernih in naprednih idej, ki so jih konec 20. stoletja razvili intelektualci iz muslimanskega sveta. Ti alternativni glasovi niso bili le spregledani v tujih deželah, temveč so pogosto doživeli celo sovraženi sprejem v muslimanskem svetu – včasih jim sploh ni uspelo najti poti v javno diskusijo.

Ta razprava obravnava po uvodnem pogledu na sedanje intelektualno vzdušje v muslimanskem svetu nekaj zastopnikov alternativnega islamskega diskurza iz raznih delov muslimanskega sveta. Francosko-alžirski zgodovinar islamske misli Mohammed Arkoun je večji del svojega dela posvetil prizadevanjem za vzpostavitev novih načrtov in za razvoj inovativnih metodologij za raziskovanje islama, pri čemer je črpal iz dosežkov francoske

historiografije, antropologije, lingvistike in literarne vede. Predloge je kot svojo alternativo predstavil pod imenom *aplikativna islamologija*. Egipčana Hasan Hanafi in njegov nekdanji študent Nasr Hamid Abu Zaid sta v preučevanje islama vsak zase poskušala vpeljati filozofsko fenomenologijo in semiotiko. Hanafijev projekt *Dediščina in prenova* je obsežna in ambiciozna reinterpretacija tako islamske kakor evropske civilizacije, ki temelji na preoblikovanju preučevanja religij iz teološke v antropološko vedo. Nekaj najbolj uspešnih poskusov, da bi dali veri v javnem življenju nov pomen, se pojavlja na geografskem obrobju muslimanskega sveta. V Indoneziji je Nurcholish Madjid zavrnil politični islam in zagovarjal prenovu islamskega mišljenja, utemeljeno na drzni rabi pojmov sekularizacija in desakralizacija v islamskem kontekstu.